Filozofická fakulta
Katedra sociologie
Studijní program: sociologie
Mgr. Eva Mitchell

Finanční podpora rodin s dětmi v nové Evropě.
Využití metody modelových rodin.

Financial support for families in the new Europe.
Using the Model family method.

Dizertační práce

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Dana Hamplová, Ph.D.

2016

„Prohlašuji, že jsem dizertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Praze, únor 2016

Eva Mitchell

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych zde především poděkovala své školitelce PhDr. Daně Hamplové, Ph.D. za trpělivost, pomoc a radu v průběhu doktorského studia a při psaní této dizertační práce.

Ráda bych rovněž poděkovala Grantové agentuře AV ČR za podporu juniorského grantového projektu v letech 2009 – 2011, v jehož rámci jsem se mohla srovnání finanční podpory domácnostem s dětmi ve střední a východní Evropě věnovat (č. KJB700280901).

V neposlední řadě ze srdce děkuji svým přátelům za slova podpory, která mi dodávala odhodlání, a celé své rodině, bez jejíž pomoci a nezměrné tolerance bych tuto práci nikdy nemohla dokončit.

ABSTRAKT

Dizertační práce mapuje stav finanční podpory rodin s dětmi v České republice a dalších devatenácti evropských zemích v roce 2008. Pozornost je zaměřena především na „nové“ evropské země, tj. na region střední a východní Evropy (CEE). Hlavním cílem dizertace je pomocí analýzy daňového a dávkového systému zjistit, jak si v oblasti finanční podpory rodin s dětmi stojí Česká republika v porovnání s ostatními evropskými zeměmi, a kterým z těchto zemí je v současné chvíli svým pojetím této podpory nejpodobnější. Práce je rozdělena do dvou hlavních celků. Teoretická část studie se zabývá typologiemi sociálního státu a rodinných politik. Analytická část se pomocí metody modelových rodin snaží nalézt odpovědí na následující otázky: Které formy rodinného soužití jsou nejvíce podporovány? Dotuje český sociální systém spíše tradiční rodiny nebo upřednostňuje zaměstnanost matek? Jak si v porovnání s jinými státy Evropy stojí čeští samoživitelé? Je česká rodinná politika zaměřena na stejné typy rodin jako rodinná politika Slovenska? Sledují tyto dvě země stále podobnou linii? A kam s ohledem na zaměření státní finanční podpory zapadají v rámci existujících typologií rodinných politik nové evropské státy? Klíčovým ukazatelem je hodnota rozdílu mezi čistým příjmem domácnosti bezdětného manželského páru a čistým příjmem čisté rodinné domácnosti s dětmi se shodným hrubým příjmem ze mzdy, po započtení všech dostupných dávek, daňových úlev, výdajů na celodenní péči o dítě a státem garantovaného výživného. Studie dále srovnává podporu vyplácenou v průběhu mateřské dovolené, analyzuje vliv dávkového systému na motivaci rodičů vstoupit na trh práce a sleduje souhru systému dávek a daní a míry ohrožení příjmovou chudobou v domácnostech s dětmi v zemích CEE.

Klíčová slova: rodina, sociální stát, rodinná politika, metoda modelových rodin, mezinárodní srovnání, dětská chudoba.

ABSTRACT

Dissertation explores the structure and level of financial support addressed to families with children in the Czech Republic and 19 other European countries as of December 2008. Attention is paid primarily to the "new" European countries, i.e. the region of Central and Eastern Europe (CEE). Through analysis of tax-benefit system this study examines where the Czech Republic stands in respect of family support within the European context and assesses which European policy is most similar to the Czech model of financial family support. There are two main parts. First one introduces the welfare state and family policy typologies and theories. Second one uses the model family method to answer the following questions: Which kind of family composition benefits most from the state support? Does the Czech tax-benefit system prioritize the traditional male-breadwinner family or does it encourage the dual-earner model? What is the position of Czech lone-parent families in comparison to other European countries? Is the Czech family policy aimed at the same types of family with children as is the Slovakian family policy or any other state policy in CEE? Are these two countries still following the same trend in respect to the financial family support? And where do the new European countries fit within the existing family policy typologies in respect to the profile of their financial support to different households with children? The key indicator used in the study represents the difference between the net income of a childless couple and the net income of a family with children earning the same gross wage, accounting for all applicable taxes and benefits. Moreover, the dissertation compares the level of support provided during maternity leave across Europe, addresses shortly the effect of CBP on the motivation for parents to enter the labour market, and finally examines the levels of child income poverty in CEE countries.

Key words: family, welfare state, family policy, model family method, cross-national comparison, child poverty

OBSAH

Abstrakt *11*

Abstract *12*

Obsah *13*

Úvod *8*

1. Teoretický rámec *13*

1.1. Sociální stát a rodinná politika **13**

1.1.1. Typologie welfare režimů G. Esping-Andersena 13

1.1.2. Reakce na kritiku a navazující typologie sociálních systémů 16

1.1.3. Pozice zemí střední a východní Evropy v typologiích sociálních systémů 20

1.2. Dosavadní výzkum charakteristik rodinných politik zemí CEE **23**

1.3. Finanční podpora rodin s dětmi v systému dávek a daní zemí CEE **30**

1.3.1. Česká republika 31

1.3.2. Ostatní země CEE 35

2. Metodologie a data *39*

2.1. Metoda modelových rodin **40**

2.2. Konstrukce CBP **41**

2.3. Dávky a daně zahrnuté v CBP **43**

3. Analytická část *46*

3.1. Dávky v období mateřské dovolené **46**

3.1.1. Podmínky vyplácení peněžité pomoci v mateřství v ČR 47

3.1.2. ČR v porovnání s vybranými evropskými státy 47

3.2. Období rodičovské dovolené a návrat do zaměstnání **59**

3.2.1. Zaměstnanost a rodičovství 60

3.2.2. Postoje veřejnosti k návratu matek do zaměstnání 63

3.2.3. Podpora souběhu práce a péče v systému dávek a daní 64

3.3. Systém dávek a daní a příjmová chudoba domácností s dětmi **73**

3.3.1. Kdo je nejvíce ohrožen chudobou? 74

3.3.2. Chudoba dětí v nových členských státech EU 78

3.3.3. Pobídky k zaměstnanosti v systému dávek a daní 83

3.4. Typologie zemí podle zaměření CBP **95**

3.4.1. Skupiny zemí navržené shlukovou analýzou 98

Závěr *102*

Literatura *109*

Zdroje dat *119*

Přílohy *120*

Seznam tabulek a grafů *136*

ÚVOD

Státy bývalého východního bloku vykazovaly na začátku reformního post-revolučního období 80. a 90. Let shodné momenty. Typická pro ně byla relativně dlouhá placená mateřská dovolená, dostupná síť předškolních zařízení a poměrně štědré rodinné dávky. V průběhu devadesátých let musela ovšem každá z těchto zemí omezit výdaje plynoucí do sociálního systému a vybrat si směr, kterým se bude rodinná politika v následujících letech ubírat. Zde se cesty postsocialistických států rozešly, aby se v průběhu následujících let opět několikrát přiblížily a vzdálily v závislosti na vnitřním ekonomickém, demografickém a politickém vývoji.

„Nové“ evropské státy v rámci EU-28 byly ve výzkumech sociální a rodinné politiky minulé dekády často řazeny do jedné zbytkové kategorie „postsocialistických“ zemí [srov. Matějková a Paloncyová 2004] na základě několika obecných styčných historicko-sociálních momentů. Sociologické studie však v průběhu dalších let ukázaly na fakt, že státy střední a východní Evropy se během postkomunistické transformace inspirovaly odlišnými typy sociálních systémů a historická blízkost není jedinou determinantou jejich současného zaměření [Cerami 2005, 2009]. Na rozdíl od bohatších západních ekonomik jsou navíc fiskální opatření ovlivňující domácnosti s dětmi obvykle více závislá na konkrétní ekonomické situaci a politickému zaměření v dané době [Blum, Rille-Pfeiffer 2010]. Proměnlivost sociálních systémů zemí střední a východní Evropy (CEE) má vliv i na opatření rodinné politiky, která je jejich nedílnou součástí. Ani dnes, téměř tři dekády po vlně revolucí na konci 80. a začátku 90. let, nejsou koncepce rodinné politiky všech států střední a východní Evropy ustálené a jasně definované. Není proto s podivem, že jejich jasná klasifikace s ohledem na působení nástrojů rodinné politiky, je obtížná.

Studií, které dopady prorodinných opatření v zemích střední a východní Evropy analyzují, nicméně přibývá. Zaměřují se jak na různé podoblasti sociálního systému a využívají k tomu široké škály obvykle makroekonomických indikátorů (např. Szelewa, Polakowski 2008; Thévenon 2011; Gauthier 2002; Hantrais 2004; Adema 2012]. Studie, které analyzují konkrétní nastavení systému dávek a daní a dopady jeho působení na různé typy domácností s dětmi, jsou méně početné a málokdy zahrnují nové země EU, jako jsou Rumunsko a Bulharsko [Van Mechelen, Bradshaw 2012; Bradshaw, Finch 2002; Bradshaw 2006]. Předkládaná dizertační práce se řadí po bok právě těmto výzkumům a zjišťuje, jak finanční aspekty vládních opatření ovlivňují čisté příjmy různých domácností s dětmi. Využívá k tomu především unikátní data ze dvou mezinárodních výzkumů zahrnujících 20 z 27 států EU z roku 2008. Konkrétně použitý datový soubor obsahuje data za Českou Republiku, Slovensko, Maďarsko, Bulharsko, Lotyšsko, Rumunsko a Polsko na straně nových

zemí EU a Belgii, Dánsko, Německo, Rakousko, Francii, Irsko, Velkou Británii, Švédsko, Španělsko, Portugalsko, Norsko, Finsko a Dánsko za EU–15. Soubor zemí tak zahrnuje jak země, které se objevují v původní typologii sociálních států (welfare režimů) G. Esping-Andersena, jejíž rámec do značné míry předurčuje i typ rodinné politiky v dané zemi, tak země postsocialistické, jejichž místo v navazujících typologiích sociální a rodinné politiky není jasně definované. Data byla získána z projektů "The Canadian Family Benefit Packages in International Context" (kanadský vládní grant) a "Srovnávací analýza rodinných politik v zemích střední a východní Evropy" (Grantová agentura AV ČR), v nichž byly pomocí expertů ve vybraných evropských zemích byly sebrány údaje o dostupné státní finanční podpoře předem definovaných modelových domácností. Autorka práce byla řešitelem druhého z projektů a koordinátorkou sběru dat. Datové soubory s údaji o výdajích a příjmech modelových domácností obsahují nejen všechny rodinám dostupné dávky a úlevy, ale i zřídka kdy uváděné výdaje na zařízení péče o děti. Projekty se zaměřily zejména na rodiny s dětmi v předškolním věku, protože v tomto období dochází k největší změně ve výši a struktuře disponibilního příjmu domácností s dětmi. Prorodinná opatření v této životní etapě domácností s dětmi mohou výrazně ovlivnit jejich životní úroveň a jsou výrazem toho, jaké modely péče o nejmladší děti jsou v konkrétních evropských státních systémech preferovány.

Dizertační práce se zaměřuje na dopady, jaké má prostřednictvím systému dávek a daní sociální a rodinná politika v nových zemích EU na finanční situaci matek a domácností s dětmi obecně. Ukazuje, jak se země liší podle nahrazované podílu předchozí mzdy v období mateřské dovolené, stupně adresnosti dávek, absolutní i relativní výše rodičovských příspěvků a přídavků na děti, podmínek vyplácení rodinných dávek, typů poskytovaných dávek a úlev, výše dotací předškolních zařízení, a jak jsou působením státní finanční podpory ovlivněny příjmová chudoba domácností s dětmi a pobídky k zapojení rodičů s malými dětmi na trh práce.

V kapitole věnované mateřské dovolené a peněžité pomoci v mateřství je využito zejména sekundární analýzy dat publikovaných v databázích EUROSTAT, MISSOC a OECD Family Database, v kapitole pojednávající o chudobě pak dat z výzkumného šetření TÁRKI. Systém dávek a daní je analyzován pomocí metody modelových rodin, která využívá především indikátoru rozdílu mezi výší čistého příjmu rodiny s dětmi v porovnání s čistým příjmem domácnosti bezdětného páru se shodným příjmem ze mzdy. Jeho výsledkem je tzv. balíček finanční podpory adresovaný specificky dětem v rodině. Ve studii ve zkratce označován jako CBP (z anglického Child Benefit Package).

Výsledky analýzy jsou zasazeny do širšího rámce teorií sociálního státu a modelů rodinné politiky, jejichž zaměření do značné míry determinuje rozdíly v přístupu různých společností k rodině. Práce přistupuje k problematice z pohledu české společnosti a vychází

z předpokladu, že jedním ze základních cílů, který by státní sociální politika měla sledovat, je podporovat již existující rodiny a umožňovat lidem v případě, že se rozhodnou rodinu založit, naplnit tuto jejich svobodnou volbu. V současné době to kromě ulehčování sloučení pracovního a rodinného života rodičů (zejména matek)[1] a nalézání cest jak změnit diskurz o genderových rolích uvnitř rodiny (teorie rovnosti pohlaví) [blíže viz McDonald 2002] znamená především zmírňovat ekonomické dopady výchovy dětí na rodinu[2]. Důstojná a efektivní finanční podpora rodin s dětmi je jedním z nástrojů, jak tohoto cíle dosáhnout.

Cíle práce

Předkládána práce si klade za cíl porovnat výsledky interakce opatření sociální a rodinné politiky na domácnosti s dětmi ve vybraných členských zemích Evropské unie, s hlavním důrazem na Českou republiku a země východoevropského regionu. Analýzou výsledků působení systému dávek a daní na příjem domácností s dětmi v předškolním věku v regionu střední a východní Evropy (dále jen CEE) se snaží zjistit, jak si v oblasti finanční podpory rodin stojí v porovnání s ostatními zeměmi Česká republika, zda se svým zaměřením blíží spíše zemím regionu CEE či starým evropským zemím, a zda lze pojmenovat ve vzorku zemí skupiny na základě toho, jak vysokou finanční podporu směřují různým modelovým rodinám. Studie se dotýká i témat příjmové chudoby dětí a slaďování práce a péče v rodinách s malými dětmi, a snaží se zjistit jak systém dávek a daní napomáhá návratu rodičů do zaměstnání po narození dítěte a jak ovlivňuje čistý příjem rodin s dětmi. Využívá k tomu především metody modelových rodin, která umožňuje vypočíst, jak vysokou finanční výpomoc poskytuje stát čistým rodinným domácnostem různých příjmových úrovní a složení.

Struktura práce

Části dizertační práce, popřípadě jejich předchozí verze, byly v průběhu doktorského studia publikovány ve formě statí v odborných recenzovaných časopisech [Mitchell 2009, 2011a; 2011b, Chaloupková, Mitchell 2009; Mitchell, Chaloupková 2011; Soukupová 2007], jako kapitoly v monografii [Mitchell 2012a, b] a také ve formě monografie vydané v Sociologickém ústavu AV ČR [Mitchell 2010]. Práce na projektu dizertační práce byla v letech

[1] V průmyslově vyspělých zemích mají ženy v současné době ve vzdělání a v zaměstnání téměř shodné příležitosti jako muži. Tyto příležitosti jsou však často citelně oslabeny v momentě, kdy mají děti. Výsledkem je omezování počtu dětí ze strany žen a následně nízká úroveň plodnosti [Esping-Andersen 1996b; Chesnais 1996].

[2] Obvykle se uvádí, že velkým problémem omezujícím plození dětí je nemožnost získat vlastní adekvátní bydlení a ohodnocení adekvátními příjmy [srov. Rabušic 2001: 229]. Ekonomické důvody jsou značnou částí vědecké demografické obce posuzované jako ty nejzávažnější. Podle jednoho z výzkumů prováděného mezi mladou populací deklarovali mladí lidé tento faktor jako naprosto prioritní [Hamplová 2000]. Jiné výzkumy však důležitost tohoto faktoru zpochybňují. Ostatně adekvátní výše příjmu je velmi subjektivní otázka, která záleží mimo jiné i na tom, z jaké socioekonomické vrstvy mladí lidé pocházejí.

2009 – 2011 podpořena juniorským grantem „*Srovnávací analýza rodinných politik v zemích střední a východní Evropy*“ Grantové Agentury Akademie věd České Republiky (č. KJB700280901), jehož byla autorka hlavní řešitelkou.

Práce je rozdělena do dvou hlavních celků. První část nastiňuje teoretický rámec problematiky sociálních systémů a rodinné politiky, neboť variabilita struktury a výše CBP v různých modelových rodinách je determinována typem sociálního systému a zaměřením rodinné politiky v každém státě. Druhá, analytická část se skládá z několika podkapitol.

První kapitola analytické části dizertace porovnává štědrost a délku finanční podpory spojené s mateřskou dovolenou napříč devětadvaceti evropskými státy. Detailně analyzuje skutečný poměr náhrady předchozí mzdy pokrytý peněžitým příspěvkem v mateřství a snaží se nalézt skupiny zemí podle toho, zda kladou důraz spíše na výši dávky nebo její délku.

Druhá kapitola se zaměřuje na období rodičovské dovolené a návrat matek zpět do zaměstnání. Analyzuje dopad mateřství na zaměstnanost matek a nahlíží na problematiku slaďování péče o děti z pohledu rodinného rozpočtu. Klíčovými otázkami, na které se snaží odpovědět, je, zda český systém dávek a daní napomáhá sdílení péče o malé děti oběma rodiči a jak velký zásah do rozpočtu znamená umístění dítěte do jeslí či mateřské školy, resp. nakolik je finančně (ne)výhodné zůstat s dítětem několik let doma. Zjištěné údaje jsou zasazeny do širšího evropského kontextu a pozornost je zejména zaměřena na srovnání s dalšími středoevropskými a východoevropskými zeměmi.

Třetí kapitola výzkumné části dizertace se zaměřuje na míru ohrožení příjmovou chudobou v rodinách s dětmi v regionu střední a východní Evropy. Popisuje, jak se toto riziko dotýká různých typů domácností podle složení a intenzity ekonomické aktivity, zda systémy dávek a daní chrání před chudobou všechny typy rodin stejně účinně, zda napomáhá systém dávek a daní zvyšování zaměstnanosti rodičů, zejména těch osamělých, a zda ekonomická aktivita rodičů dostatečně chrání děti ve vybraných modelových rodinách před ohrožením chudobou.

Konečně čtvrtá kapitola se snaží shrnout sebrané poznatky a vrací se k otázce, zda lze napříč souborem evropských zemí vysledovat skupiny států podle zaměření státní finanční podpory a zda jsou podobné těm, které byly nalezeny v dosavadních analýzách sociálních systémů a rodinných politik. Analýza se zaměřuje na podobnosti a rozdíly ve výši státní finanční podpory pro modelové domácnosti s dětmi napříč EU, s hlavním důrazem na země regionu CEE. Srovnání je založeno na ukazateli posuzujícím rozdíl v hodnotě čistého příjmu bezdětného manželského páru s čistým disponibilním příjmem domácnosti s dětmi se shodným příjmem ze mzdy. Kapitola se snaží odpovědět na to, jak se podle tohoto indikátoru liší země souboru s ohledem na to, do jaké míry jsou vybrané modelové domácnosti v systému dávek a daní podporovány a kam zapadají státy CEE. Z pohledu České republiky se

snaží odpovědět na otázky: Kterým zemím je v současné době ČR svým pojetím této podpory nejpodobnější? Které formy rodinného soužití jsou nejvíce podporovány? Dotují sociální systémy v ČR a dalších zemích regionu CEE spíše tradiční rodiny, nebo upřednostňují zaměstnanost matek? A jak si v porovnání s jinými státy Evropy stojí čeští samoživitelé?

1. TEORETICKÝ RÁMEC

1.1. Sociální stát a rodinná politika

Způsob, jakým stát v rámci své sociální politiky zajišťuje občanům sociální ochranu, může mít mnoho podob. Některé země intervenují pouze v nejnutnějším případě, některé poskytují podporu občanům plošněji. Některé státní programy se více zaměřují na ochranu stárnoucí populace, některé na ochranu mladých rodin. Některé zajišťují sociální transfery zejména pomocí daní, některé využívají spíše dávky, jiné dotují služby. V závislosti na kombinaci těchto kritérií existuje řada podob sociálního státu, z nichž některé sdílejí podstatné charakteristiky, které umožňují uspořádat je do typologií. Jednou z nejznámějších, nejvíce přejímaných ale i kritizovaných, je typologie dánského sociologa Gøsty Esping-Andersena, jejímž základním kritériem je uspořádání vztahů mezi státem, trhem a rodinou. Vychází z ní mnoho dalších typologií sociálních systémů, a přestože nebyla vytvořena primárně s ohledem na rodinnou politiku, vycházejí z ní nebo se vůči ní vymezují i typologie politik rodinných. Byla proto použita jako referenční bod této práce.

Na následujících stránkách si představíme to podstatné z Esping-Andersenovy teorie welfare režimů, stejně jako nejzásadnější typologie, které ji následovaly nebo kritizovaly, a nastíníme, kam jsou v rámci těchto typologií obvykle klasifikovány země bývalého východního bloku.

1.1.1. Typologie welfare režimů G. Esping-Andersena

Podle Esping-Andersenovy teorie se sociální státy se na základě uspořádání vztahu mezi státem, trhem a rodinou dělí na tři typy. Při tvorbě teorie použil autor celou řadu indikátorů vztahujících se jak k institucionálnímu složení, tak k výsledkům intervence sociálních systémů. Nejdůležitější kategorizující kritérium této typologie sociálních států je založené na míře, do jaké stát snižuje závislost občana na trhu práce, tj. míře, do jaké stát garantuje právo občana neúčastnit se trhu práce, aniž by to vážně ohrozilo jeho živobytí. Typem sociálního státu neboli welfare režimem[3], Esping-Andersen rozumí „institucionální ustanovení a pravidla, která řídí a ovlivňují: rozhodování v oblasti sociální politiky, sociální výdaje, definici (sociálních) problémů, a dokonce i strukturu nabídky a poptávky obyvatel po sociálním blahobytu“ [Esping-Andersen 1990: 80]. Existence welfare režimů pak podle něj implikuje,

[3] V české literatuře se hovoří o typu sociálního státu, welfare režimu nebo typu státu blahobytu. Všechny tyto pojmy jsou v textu používány jako synonyma.

že „sociální programy, reformy, sociální diskurz a rozhodovací procesy se odvíjí v rámci historické institucionalizace, která se v jednotlivých zemích liší“[4] [ibid.].

Zásadní inovací, kterou Esping-Andersenova teorie přinesla je, že nezáleží ani tolik na tom kolik jednotlivé sociální státy utrácí na makro úrovni, jak na tom, za co utrácí a proč. Esping-Andersen vycházel při konstrukci typologie z odpovědí na následující tři základní otázky:

1) Do jaké míry jsou služby a státní podpora dostupné pro občany, aniž by stát zjišťoval, zda občané podporu potřebují, zda si platí pojištění, nebo aniž by požadoval od občanů dokumentaci o zaměstnání. Jinými slovy: do jaké míry je sociální služba sociálním právem, do jaké míry má člověk zajištěn životní standard nezávisle na své pozici na trhu práce.

2) Do jaké míry přispívá systém zdanění a podpory k nerovnostem ve společnosti, k uchování existující sociální stratifikace či k redistribuci zboží a služeb směřující k rovnosti, tj. jaký systém stratifikace je sociálním systémem nastolován; jak široká či úzká je solidarita ve společnosti; zda mají občané rovná sociální práva nezávisle na svém sociálním statutu.

3) Do jaké míry závisí výše a vyplácení důchodu na státu či na zaměstnavatelích či na tržním systému. Které služby a v jakém poměru jsou v rámci sociálního systému poskytované státem a trhem. Jinak řečeno: do jaké míry jsou ve společnosti uspokojovány sociální potřeby obyvatel skrze státní sociální politiku nezávisle na aktivitě trhu či rodiny.

První okruh otázek určuje míru dekomodifikace, druhý pak typ stratifikace. Posledním určujícím kritériem je vztah mezi státem a trhem (strukturální nexus), který poskytuje strukturální kontext pro dekomodifikaci a stratifikace v sociálním státě [Esping-Andersen 1990: 80]. Dimenze dekomodifikace, stratifikace a strukturálního nexu jsou základními pilíři Esping-Andersenovy teorie.

Dekomodifikaci měří Esping-Andersen indikátory, jako jsou poměry náhrady a podmínky vyplácení výsluhové penze, nemocenských dávek a dávek v nezaměstnanosti. Tyto indikátory poté agreguje do kompozitního skóre, na jehož základě identifikuje tři typy sociálního státu. Skandinávské země dosahují nejvyššího skóre, anglosaské nejnižšího a kontinentální státy se pohybují někde mezi těmito dvěma extrémy.

Stratifikaci měří autor pomocí indikátorů korporativismu, etatismu, univerzalismu, požadavků na testování příjmů, výše soukromých výdajů na zdravotní péči a rovnosti

[4] Vlastní překlad.

přístupu k sociálním dávkám. Výsledkem jsou opět tři režimy odlišené na základě konzervativních, liberálních a socialistických atributů [Esping-Andersen 1990: 74].

Třetím pilířem Esping-Andersenovy teorie je *poměr mezi soukromě a veřejně poskytovanými službami, vztah mezi státem a trhem*. Na základě poměru mezi soukromými a státními příspěvky do penzijního systému rozlišuje Esping-Andersen tři penzijní režimy: univerzalistický (dominance státních penzí; právo na dávky je dáno občanstvím, nezávisle na statutu či pozici na trhu), reziduální (hlavní roli hraje trh; státní sociální zabezpečení je marginalizováno) a korporativní (status je hlavním prvkem struktury penzijního systému; sociální zabezpečení se odvíjí od zaměstnaneckého statutu; obsahuje výhody pro státní zaměstnance) [Esping-Andersen 1990: 86].

Pozice jednotlivých zemí v každé z dimenzí určuje výslednou příslušnost země do jednoho ze tří typů sociálního státu (sociálního systému/welfare režimu): sociálnědemokratického, liberálního nebo konzervativního. Hlavní charakteristiky každého z nich spolu s typickým představitelem shrnuje tabulka 1.

Sociální stát není podle Esping-Andersena jen mechanismem, který intervenuje do struktury nerovností, popř. ji koriguje, ale „sám o sobě je už jistým systémem rozvrstvení“ [cit. dle Večerník 1998: 40]. Autor ukazuje, jak se různé režimy sociálního státu utvářely a rozvíjely a jak byly podporovány různými společenskými třídami. Sociálnědemokratický systém prosazuje rovnost statusu a zároveň slouží středním vrstvám tím, že jim poskytuje sociální zabezpečení. Liberální stát se orientuje na podporu individualismu, omezuje zásahy státní sociální politiky a v podstatě rozděluje obyvatelstvo na většinu opírající se o pojištění a menšinu odkázanou na stát a sociální podporu. Konzervativní stát je v reakci na individualizaci zapříčiněnou trhem a průmyslem zaměřen na uchování statusových rozdílů [Večerník 1998: 40].

Welfare režimy lze podle autora identifikovat jak na základě znalosti všech tří charakteristik, tak i na základě znalosti jedné každé z nich. Stačí nám tedy teoreticky pouze jeden z indikátorů, abychom mohli zařadit státní sociální systém do určitého welfare režimu [Esping-Andersen 1990: 88]. Poměr mezi soukromým a veřejným, stratifikační efekty a míra dekomodifikace jsou v každém welfare režimu silně korelovány. Teoreticky tedy nezáleží na tom, od kterého indikátoru welfare režimu výzkumník začne[5].

[5] Nicméně někteří autoři poukázali na to, že Esping-Andersenova analýza závisí do značné míry na autorově úsudku [Shalev dle Powell, Barrientos 2004]. Výsledkem je, že analýzy komponent welfare režimů provedené později jinými badateli vyústily ve velmi rozdílně obsazené klastry států.

Tabulka 1.1. Charakteristiky welfare režimů

	Liberální	Sociálnědemokratický	Konzervativní
Role			
• Rodiny	okrajová	okrajová	centrální
• Trhu	centrální	okrajová	okrajová
• Státu	okrajová	centrální	střední/podpůrná
Charakteristiky sociálního státu			
• převládající model solidarity	individuální	univerzální	korporativismus, etatistický
• kritérium k obdržení dávek	potřeba	občanství	status
• hlavní zdroj solidarity	trh	stát	rodina
• stupeň dekomodifikace	nejnižší	nejvyšší	vysoký (pro živitele rodiny)
Typický představitel	USA	Švédsko	Německo

Zdroj: [Esping-Andersen 1990, 1999].

1.1.2. Reakce na kritiku a navazující typologie sociálních systémů

Původní Esping-Andersenova typologie z roku 1990 nebyla vytvořena s ohledem na rodinnou politiku a nebere v úvahu přístup státu k matkám (a ženám obecně) jako k zaměstnancům. Absence reflexe na rozdíly ve způsobu, kterým sociální státy ovlivňují genderové vztahy ve společnosti, si vysloužila kritiku řady autorů, zejména z feministických pozic. Některé genderové kritiky zpochybňovaly rozdělení na pouhé tři druhy režimů vzhledem ke komplexitě a variabilitě postavení ženy v sociálním státu [Lewis 1997]. Jiné poukazovaly na to, že Esping-Andersenova typologie je postavena na kritériích, která opomíjejí gender jako takový, a volaly po definici zcela nových kritérií, která by zahrnovala i Esping-Andersenovu třídní dimenzi [Lewis 1992; Sainsbury 1996; Hobson 1994]. Další, méně radikální skupina kritik, přijala Esping-Andersenovu typologii jako uspokojující za předpokladu, že se stávající dimenze „zgenderují" a přidá se několik dalších „genderově sensitivních" dimenzí [Orloff 1993; O'Connor 1993]. Esping-Andersen totiž ve své typologii implikuje, že občané, jichž se týká, jsou muži participující na trhu práce a zcela opomíjí neplacenou práci žen v domácnosti. Logika jeho teorie předpokládá komodifikaci občana, tj. participaci občana na trhu práce. Jinak by tento občan nemohl být dekomodifikován. Neplacená práce v domácnosti není definována jako komodifikovaná, a tudíž ji ani nelze dekomodifikovat. Takto stanovená dekomodifikační kritéria však nejsou relevantní pro hodnocení rodinné politiky. Jak poukazují někteří autoři, matky by častokrát více profitovaly, kdyby měly práva, která je komodifikují spíše než dekomodifikují, resp. která jim umožňují

svobodně volit, zda jít, či nejít pracovat[6]. Lewis [1992] a další proto navrhli, aby rozdělení placené a neplacené práce v domácnosti bylo definováno na základě jiných kritérií, totiž na základě kontinua, na jehož jednom konci stojí „male breadwinner model" (muž jako hlavní živitel rodiny) a na druhé „dual earner model" (oba partneři pracují). „Dual-earner" model je pak pokládán za nejvyšší stupeň genderové rovnosti.

Esping-Andersen zareagoval na tyto kritiky ve svých pozdějších pracích [Esping-Andersen 1999; Esping-Andersen et al. 2002], kde věnoval rodinné politice, roli žen ve společnosti a dopadům změn rodinných struktur na životní šance jednotlivců (zvláště žen) větší prostor. Svoji typologii obohatil o koncept defamilializace, který obsahoval to, co autor pokládal za genderově relevantní charakteristiku režimů sociálního státu. Defamilializace je podle Esping-Andersena [1999: 51] indikátorem toho, do jaké míry přebírá stát či trh od rodiny zodpovědnost za domácí práce a péči o rodinné příslušníky a měří ji čtyřmi indikátory:

a. státními výdaji na služby pro rodiny jako podílu z HDP,
b. hodnotou finančních příspěvků a úlev na daních pro rodiny s dětmi,
c. existencí a mírou dostupnosti služeb péče o děti,
d. existencí a mírou dostupnosti domácí péče o seniory.

S pomocí těchto indikátorů vytvořil Esping-Andersen tři typy státních rodinných politik, veskrze shodných s těmi typy režimů sociálního státu, které publikoval v roce 1990. Sociálnědemokratické státy podle Esping-Andersena vykazují vysoký stupeň defamilializace, zatímco u konzervativního, a především liberálního typu státu je tomu naopak.

Koncem 90. let navázal na Esping-Andersenovu typologii srovnávací analýzou vlivu jednotlivých typů sociálních států a jejich institucí (zejména institucí sociálního pojištění) na podobu třídních a genderových nerovností Walter Korpi [2000]. Porovnáním dat z 18 vybraných zemí došel k závěru, že v zemích, kde měly velký vliv světské konzervativní politické strany, se dají očekávat takové instituce sociálního pojištění, které pouze mírně korigují tržní procesy a tržně orientované politiky ve vztahu k pohlaví. Jejich důsledkem je buď tržně orientovaný model sociálního státu se sociální ochranou zaměřenou na cílovou populaci (tj. na chudé), anebo tržně orientovaný model s důrazem na systémy základní sociální ochrany (tj. statusová diferenciace je součástí dalších, třeba dobrovolných systémů). Na poli rodiny to znamená udržování sociální nerovnosti, a tedy klasické rodinné uspořádání. V zemích, kde se setkávají silné levicové politické tendence se snahou o snižování třídních nerovností prostřednictvím politických intervencí, pokračuje Korpi, naopak zesiluje trend rovnosti pohlaví. Tam tedy můžeme očekávat univerzalistická uspořádání s dvoukariérovou

[6] Kilkey [2000] používá výraz „genuine" choice, tedy „opravdová, svobodná" volba, ve smyslu toho, že děti těchto matek nebudou vystaveny riziku chudoby, ať už se matky rozhodnou jakkoli.

rodinou. V zemích, kde dominoval vliv církví, nalezneme velice pravděpodobně korporativistický model státu spojený se všeobecnou podporou rodiny jako instituce.

Každý model sociálního státu implikuje jinou strategii sociální politiky ve vztahu k rodině (tabulka 2). Zatímco *tržně orientovaná strategie* (anglosaské země) akcentuje roli trhu a pracovních příjmů a finanční provize rodině a její podporu minimalizuje (je indiferentní k rodině, která je privátní sférou života jednotlivců), model *obecné podpory rodiny* (zahrnuje kontinentální země, jakou jsou Německo, Rakousko, Francie a země Beneluxu) klade důraz na posílení manželství a soudržnosti rodiny a výchovu dítěte v rodině. Dosahuje toho zejména pomocí transferů (přídavků na děti), daňových úlev spojených s výchovou dětí a absencí pracovní aktivity ženy a konečně pomocí veřejných zařízení denní péče o starší děti. Tento model podporuje nukleární rodinu a instituci manželství a přitom konzervuje tradiční role i nerovnost mužů a žen v přístupu k sféře práce (spoléhá současně na rodinu jako na sociálně zabezpečující instituci). Model *podpory dvojího příjmu* (skandinávské země) usiluje o vyrovnání příležitostí mužů a žen na pracovním trhu – umožňuje sdílet výchovné povinnosti i muži, ale hlavně socializuje péči a výchovu dětí. Činí tak provozováním veřejných celodenních (i týdenních) zařízení pro nejmenší i větší děti, dobře placenou a většinou relativně delší mateřskou dovolenou, během níž se žena a muž střídají, a také veřejnými službami péče o seniory [Sirovátka et al. 2000: 54]. Svým působením tak tento model akcentuje nezávislost jednotlivců na rodině.

Tabulka 1.2. Vztah mezi modelem pojištění, genderovou politikou a genderovou nerovností (Korpi 2000)

Země	Institucionální modely sociálního pojištění	Politiky ve vztahu k pohlaví	Třídní nerovnost	Genderová nerovnost
Velká Británie	základní potřeby	tržně orientované	vysoká	střední
Irsko	základní potřeby	obecná podpora rodiny	vysoká	vysoká
Nizozemsko	základní potřeby	obecná podpora rodiny	střední	vysoká
Dánsko	základní potřeby	obecná podpora rodiny	střední	nízká
Belgie	korporativistické	obecná podpora rodiny	střední	vysoká
Německo	korporativistické	obecná podpora rodiny	střední	vysoká
Itálie	korporativistické	obecná podpora rodiny	vysoká	vysoká
Francie	korporativistické	obecná podpora rodiny	vysoká	střední
Rakousko	korporativistické	obecná podpora rodiny	střední	střední
Finsko	všeobecné	dvoukariérová rodina	nízká	nízká
Norsko	všeobecné	dvoukariérová rodina	nízká	nízká
Švédsko	všeobecné	dvoukariérová rodina	nízká	nízká

Zdroj: [Munková et al. 2004].

Uvedené modely dosahují z hlediska výše uvedených funkcí různých výsledků, zejména co do eliminace celkové chudoby, a zvláště chudoby mladých lidí, dětí a neúplných rodin. V zemích zdůrazňujících obecnou podporu rodin je například zjišťována např. nejvyšší míra příjmové nerovnosti mezi muži a ženami.

Obě výše zmíněné typologie v podstatě dochází různou cestou k velmi podobným závěrům o umístění analyzovaných zemí v jednotlivých typech. Zatímco ale rozlišují pouze typy tři, dnes jsou nejčastěji rozlišovány čtyři typy sociálního státu a z něj odvozené rodinné politiky: typ liberální, konzervativní, sociálnědemokratický a jihoevropský[7] [Bonoli 1997; Esping-Andersen 1990, 1996b; Ferrera 1996; Gauthier 2002].

V *liberálním* typu sociálního státu jsou potřeby jeho obyvatel uspokojovány především prostřednictvím rodiny a trhu. Státní intervence do sociální oblasti jsou minimální a přicházejí na řadu až v momentě, kdy rodina a trh selhávají. Úroveň sociálních dávek je zaměřena pouze na základní existenční pokrytí potřeb, rodina je podporována převážně daňovými úlevami. Sociální dávky jsou poskytovány převážně na základě testování majetkových poměrů a jsou zaměřeny na klienty s nízkými příjmy. Sociální systém nechává prostor trhu, zejména v oblasti služeb péče o děti. Výsledkem takového postupu je minimalizace dekomodifikačního efektu[8] a relativní rovnost v nízké státní podpoře v opozici k tržně diferenciovanému blahobytu prosperující většiny. Nejtypičtějšími představiteli tohoto modelu jsou USA, Kanada a Austrálie, v Evropě pak Velká Británie[9] [Večeřa 1996: 65].

V *korporativistickém (konzervativním, bismarkovském)* typu sociálního státu je stát připraven nahradit trh coby zdroj sociálního zabezpečení. Je kladen důraz na zachování statusových rozdílů, a redistributivní působení je proto zanedbatelné. Systém se zaměřuje především na ochranu osob, které nejsou zaměstnány z důvodu zdravotního postižení, ztráty pracovního místa, odchodu do důchodu apod. Sociální dávky jsou závislé na době pojištění a výši odváděného pojištění. V tomto systému je podporována tradiční dělba rolí muže a ženy, kdy je žena ekonomicky závislá na muži, živiteli rodiny. Ženy mají pečovat o děti a domácnost, pracovat na zkrácený úvazek. Stát jen velmi málo umožňuje sladit zaměstnání a péči o rodinu, což má vliv na rodinné plány mladých lidí. Tento typ zastupují státy, jako jsou

7 Zatímco Esping-Andersen například pokládá welfare režimy fungující v zemích jižní Evropy za pouhou variantu liberálního sociálního státu, Bonoli [1997] a Ferrera [1996] oponují a propagují existenci čtvrtého, samostatného „latinského“ či „jihoevropského“ typu. Středomořské státy se od liberálních odlišují podle nich tím, že zaostávají ve všech charakteristikách sociálního státu. Na rozdíl od liberálního typu welfare režimu se spoléhají daleko více na tradiční instituce jako je rodina a církev než na trh. Systém sociální ochrany je zde vysoce fragmentarizovaný, některé sociální dávky jsou navzdory absenci instituce životního minima štědré (výsluhové penze, zdravotní služby dostupné pro každého na základě občanství) a v přístupu k sociálním dávkám hraje velkou roli klientelismus. Rodinné povinnosti a zaměstnání jsou v jihoevropských státech spíše v opozici, než že by byla snaha o jejich soulad.

8 Dekomodifikace znamená omezení působení volného trhu a jeho mechanismů při pohybu určitého zboží (např. pracovní síly na trhu práce).

9 Nutno podotknout, že v sociální politice Velké Británie se v posledních letech mnoho změnilo, především co se týče opatření zaměřených na rodinu.

Rakousko, Německo, Francie a Nizozemsko. Francie se však svými pronatalitními opatřeními od klasických konzervativních zemí liší.

Sociálnědemokratický typ vychází ze zásad univerzalismu a dekomodifikace sociálních práv, které rozšiřuje i na střední třídy. Usiluje o rovnost minimálních potřeb. Jeden univerzální systém zahrnuje všechny vrstvy a třídy, ale dávky jsou odstupňovány podle obvyklých výdělků. Sociální zajištění je financováno především z daní. Na tomto typu sociálního státu jsou všichni závislí a všichni se podle předpokladu budou cítit zavázáni, aby na něj přispívali. Emancipační politika státu se vztahuje i na trh a tradiční rodinu. Tento režim je založený na vysokém zdanění populace, aktivní politice zaměstnanosti, vysoké participaci žen na trhu práce a štědré sociální politice. Zatímco v liberálním režimu se o skloubení pracovní a rodinné sféry stará trh, zde je to stát. Nejjednoznačnějšími státy spadajícími do tohoto typu jsou Švédsko a Norsko.

Konečně typ *prorodinně orientovaný (latinský)* se vyskytuje v Itálii či Španělsku. Svým nevměšováním je podobný režimu liberálnímu, na rozdíl od něho se však spoléhá na pomoc rodiny v ochraně svých členů proti ekonomickým a sociálním rizikům. Tím je také možné do jisté míry vysvětlit pozdější odchod mladých lidí z domácnosti rodičů. Ekonomická aktivita žen v těchto zemích je velice nízká, konflikt rodiny a zaměstnání je zde výrazný a napomáhá u mladých žen k odkladu či odmítnutí založení vlastní rodiny.

1.1.3. Pozice zemí střední a východní Evropy v typologiích sociálních systémů

Esping-Andersen do své typologie nezahrnul ani jednu ze zemí bývalého východního bloku. Ve svých novějších publikacích autor vyslovuje domněnku, že se tyto státy zařadí do jím vymezených tří typů welfare režimů [Esping-Andersen 1996a]. Mnoho sociálních vědců má však názor odlišný. V obecné rovině existují dvě základní kategorie teorií vývoje rodinných politik a sociálních států: teorie industrializace (*theory of industrialization*) a teorie aktérů (*actor-centered theories*) [Gauthier 2002: 454]. Teorie industrializace, také nazývaná evoluční či strukturně-funkcionalistická, tvrdí, že přechod k postindustriální ekonomice měl za následek obtížnou slučitelnost sféry rodiny a práce, značnou nestabilitu zaměstnání a nástup nové chudoby, což dohromady (stejně jako v době industrializace) vedlo ke snahám státu ochraňovat rodiny s dětmi. Literatura vyzdvihující vztah mezi demograficko-ekonomickými změnami ve společnosti a podobou rodinné politiky vychází z předpokladů této teorie, která soudí, že shodné problémy vyvolají shodné reakce. Protože demografické a ekonomické změny jsou společné všem moderním státům, řadí se tato teorie do tábora konvergence rodinných a sociálních politik.

Druhá skupina teorií je postavena na roli, kterou hrají různí společenští aktéři jako politické strany, lobbyistické skupiny, národní vlády a další historické instituce ve vývoji

sociálních států. Jako indikátory byly v těchto teoriích použity: síla levicových politických stran, cíle a síla ženských hnutí a stupeň centralizace státu. Tyto teorie, které byly aplikované například na vysvětlování specifické podoby sociálního státu v USA, tvrdí, že odpovědi státních vlád na globální změny, které ovlivňují demografický a ekonomický kontext rodin, jsou odrazem historie a politického uspořádání každého státu. Tedy zatímco teorie industrializace se přiklání k trendu konvergence sociálních a rodinných politik napříč státy, respektive očekává shodné reakce na shodné výzvy, tato skupina teorií predikuje opak a očekává, že rozdíly mezi státními rodinnými politikami zůstanou nebo se dokonce budou zvětšovat. Obě skupiny teorií mají ve vědecké obci své příznivce, nicméně v současné době je v literatuře dáváno více za pravdu teorii aktérů [Gauthier 2002: 455–456]. Podívejme se nyní, jaké názory panují ve vědecké komunitě ohledně vývoje sociální politiky v post-komunistických státech.

V duchu teorie industrializace předpokládají někteří autoři, že mezi sociálními systémy zemí střední a východní Evropy a systémy ostatních evropských zemí dojde časem ke konvergenci [Deacon 1993, 2000; Esping-Andersen 1996a]. Příznivci druhé skupiny teorií naopak zdůrazňují hluboko zakořeněné historicko-sociální rozdíly mezi zeměmi a predikují vznik nového typu sociálního státu [Pierson 2004; Tomka 2006]. Jiní se domnívají, že postkomunistické sociální státy jsou nejen jiné než ty, již existující v západní Evropě, ale že jsou zároveň natolik heterogenní, že spíše budeme svědky několika nových modelů sociální politiky [Aidukaite 2009; Potůček 2004; Rostgaard 2003; Manning 2004; Rys 2001; Sengoku 2004].

Do prvního názorového směru můžeme zařadit Boba Deacona, který přišel jako první s podrobnější klasifikací sociálních systémů střední a východní Evropy [Deacon 1993]. Vzhledem k tomu, že své názory formuloval v době, kdy se poměry ve východní a střední Evropě velmi rychle měnily, zdůrazňoval, že popisuje spíše trendy než definitivní výsledky a že si uvědomuje limity zařazení států tohoto regionu do Esping-Andersenovy klasifikace. Jím publikované poznatky byly tedy spíše dedukcí postavenou na historické zkušenosti než reálným obrazem skutečnosti. Ačkoli v tehdejším Československu panoval spíše režim liberální, Deacon [1993] předpověděl, že ve výsledku se zde praktikovaný sociální systém bude – s ohledem na sociálnědemokratickou tradici – blížit spíše typu sociálnědemokratickému, reprezentovanému především státy Skandinávie. Naopak Maďarsku, Chorvatsku a Slovinsku predikoval Deacon neoliberální budoucnost. Usuzoval na ni z absence sociálnědemokratického dědictví a z faktu, že v těchto zemích proběhla nejrychleji změna ve prospěch volné ruky trhu. Do konzervativně-korporativistické podoby se podle něj mělo vyvinout východní Německo a částečně také Bulharsko, Srbsko a Černá hora. Posledně tři jmenované státy nicméně zároveň vykazovaly, podobně jako Polsko, tendence k populistickému autoritářství a autor proto nevylučoval, že nakonec sklouznou tímto

směrem. Dnes je zřejmé, že přinejmenším v případě Československa se Deacon zmýlil. Současné pojetí systému sociální a rodinné politiky v ČR a SR nelze sice s určitostí přiřadit k žádnému z Esping-Andersenem definovaných typů, lze ale bezpečně říci, že v něm nepřevažují sociálnědemokratické prvky [Mitchell 2010].

K poněkud komplexnější klasifikaci dospěli Ferge a Gotting v letech 1993, resp. 1994 [Pringle 1998: 127]. Oba se shodli na tom, že Maďarsko se snaží skloubit neoliberalismus a konzervativní korporativismus[10] a že Česká republika, na rozdíl od poněkud pomaleji se vyvíjejícího Slovenska, přejala díky relativně dobré ekonomické situaci konce 80. let neoliberální myšlení nejrychleji ze všech států východní a střední Evropy. V tomto momentě se Gotting a Ferge radikálně liší v názorech od Deacona, což jen podtrhuje obtížnost zařazení východoevropských států do klasifikace sociálních systémů vytvořených na Západě. Pringle [1998] konstatuje, že vývoj států východní a střední Evropy nebude pravděpodobně přesně kopírovat jasné vývojové trendy západních států, protože situace v nich je komplexnější a mění se rychleji.

[10] Jako příklad prvků neoliberalismu jsou uváděny existence soukromého zdravotnictví a školství a snižující se výdaje na sociální podporu, proti nimž stojí prvky konzervatismu, jako je delegace sociální pravomocí na města a regiony, snaha o vytvoření fungující tripartity státu, zaměstnavatelů a odborů a deklarace rodiny jako hlavního zdroje podpory jednotlivců.

1.2. Dosavadní výzkum charakteristik rodinných politik zemí CEE

Sociologové přiklánějící se k teorii aktérů obvykle hovoří o jediném postsocialistickém typu sociální politiky [Blossfeld, Drobnič 2001; Matějková, Paloncyová 2004]. Země spadající do tohoto typu vykazují podle autorů mnoho shodných charakteristik. Od počátku 90. let musí v souvislosti s přechodem na tržní ekonomiku čelit pro ně relativně novým sociálním problémům, jako je chudoba, sociální vyloučení, nezaměstnanost. Postupně opouští od prvků státního paternalismu a nivelizace a utváří soukromý sektor. Novým cílem státní politiky je podporovat odpovědné sociální chování obyvatel. Míra ekonomického zapojení žen je zde vysoká, systém sociálních dávek však často nemotivuje k pracovnímu zapojení (viz tabulku 1.3).

Studie, které zdůrazňují podobnosti mezi rodinnými politikami postkomunistických zemí, obvykle poukazují na společný trend refamilializace, tj. obrat od univerzalismu k testovaným dávkám a přesun odpovědnosti ze státu zpět na rodiny [Hantrais 2004; Pascall, Lewis 2004; Pascall, Manning 2000]. Cerami [2005] v podobném duchu hovoří o „unikátním (východoevropském) modelu solidarity".

Výše zmíněné procesy jsou opravdu pojítkem mezi postkomunistickými zeměmi, nicméně způsob, jakým se s nimi jednotlivé země vypořádaly a s jakým efektem, se často značně liší. Navíc, sociální systémy zemí CEE byly relativně odlišné již před rokem 1989, i když ve srovnání se zbytkem Evropy měly podobné výchozí podmínky. Jejich vývojové cesty po roce 1989 však byly tvarovány nejen různými systémy hodnot, institucionálním dědictvím a odlišnými historicko-geografickými vazbami z předkomunistické éry, ale významnou roli hrálo časování a délka trvání nastalých politických a ekonomicko-sociálních krizí [Kazsa 2002; Rys 2001]. Nové demokracie střední a východní Evropy nadto neměly etablovaný sociální systém v západním slova smyslu [např. Saxonberg, Szelewa 2007]. Převažující politické a ekonomické klima se zdá být stále silný determinant současné sociální politiky v zemích střední a východní Evropy [Cerami 2009; Saxonberg, Sirovátka 2009]. Ani nadnárodně platné směrnice a doporučení EU nejsou uplatňovány všude stejnou měrou. I pokud mají publikované programy národních rodinných politik vytyčený jasný směr a cíl, finální legislativa je často výsledkem kompromisu, nikoli jasné strategie. Snahy různých politických a ekonomických sil v každé zemi ústí v různé politiky, často s prvky typickými pro více než dva typy sociálního státu, jak je definoval Esping-Andersen [1990, 1996] a další sociální vědci [např. Bonoli 1997; Ferrera 1996; Leitner 2003].

Tabulka 1.3. Modely sociálního státu a typy rodinné politiky

typ „státu blahobytu“	liberální (anglosaský)	sociálně-demokratický (skandinávský)	konzervativní (bismarckovský)	prorodinný (latinský)	postsocialistický
obecné rysy	úloha trhu je prvořadá; pomoc státu náleží jen nejvíce potřebným; minimální stupeň přerozdělování zdrojů	sociální práva každému; stát zajišťuje práci tam, kde není v soukromém sektoru; zavedené vysoké daně a vysoký stupeň přerozdělování zdrojů	profesní sdružení zajišťují základní sociální práva; vysoký stupeň přerozdělování zdrojů	diferenciace podle ekonomické aktivity; neexistuje definice minimální mzdy	vysoký stupeň přerozdělování zdrojů, postupný přechod od státního paternalismu k systému pomoci jen potřebným
efekt na sociální strukturu	existuje nerovnost mezi chudými a bohatými; zavedeno soukromé pojištění.	univerzalizmus, solidarita; společnost rozšířena na úroveň střední vrstvy, zavedeno univerzál. sociální pojištění	hierarchie ve společnosti, loajalita; stát podporuje zajištění minimální životní úrovně	hierarchie ve společnosti, loajalita,	postupná diferenciace
podpora rodiny	není stanovena výše minimální mzdy ovlivňující životní minimum; odpovědnost za péči o děti spočívá na rodičích a soukromých institucích	plošné základní dávky rodinám; vysoké ostatní sociální dávky; dlouhá rodičovská dovolená; rozvinutý systém institucí péče o děti	tradiční rodina je základním prvkem sociální struktury, živitel je hlavním zdrojem příjmů; méně rozvinutý systém institucí péče o děti	nízká úroveň dávek, malá pomoc státu rodinám v péči o děti	vysoká zaměstnanost žen, dlouhá rodičovská dovolená, rozvinutý systém péče o děti, nárok na sociální dávky testovaný, jejich výše často demotivuje k pracovnímu zapojení
ovlivňování gender vztahů	nevměšování se	politika rovnosti pohlaví, podpora dvoupříjmového rodinného modelu	tradiční jednokariérový model	tradiční jednokariérový model	dvoupříjmový model rodiny
síť stát. institucí péče o děti	málo rozvinutá	velmi rozvinutá	velmi rozvinutá	málo rozvinutá	rozvinutá
forma rodinných dávek	daňové úlevy	univerzální nárokové dávky	dávky, odpočty z daní	dávky, odpočty z daní	především dávky
populační politika	neutrální	child-friendly policy	často propopulační cíle	neutrální	často propopulační cíle
stát	Austrálie, Kanada, Spojené státy, Japonsko, Velká Británie, Švýcarsko	Dánsko, Finsko, Norsko, Švédsko	Německo, Rakousko, Belgie, Francie, Irsko, Lucembursko, Nizozemsko	Španělsko, Řecko, Itálie, Portugalsko	Česká republika, Polsko, Maďarsko, Slovensko, Slovinsko

Zdroj: Matějková, Paloncyová 2004

Dnešní systémy sociální a rodinné politiky v CEE jsou tak výsledkem procesu složitých kompromisů mezi subsystémy, které jsou ovlivňovány vnějšími faktory (např. ekonomickým vývojem, tradicemi apod.), stejně tak jako aktivitami z minulé éry státního socialismu, ve kterém státní administrativa funguje jako instituce snažící se sladit vliv různých struktur a aktérů [Fux, Baumgartner 2002]. Protože sociální systémy v zemích střední a východní

Evropy byly silně ovlivňovány jak ideologickými orientacemi vlád, které byly v tom kterém okamžiku u moci, tak převraty v ekonomickém vývoji jednotlivých zemí CEE i regionu jako celku, jsou pro jejich vývoj charakteristické neustálé změny a diskontinuity [viz Deacon 1993; Esping-Andersen 1996].

Podobně je tomu i v oblasti politiky rodinné. Přestože je často na země střední a východní Evropy nahlíženo jako na jednolitý blok zemí, jejichž rodinná politika po pádu komunismu zaznamenala posun směrem k re-familializaci, tj. přesun odpovědnosti ze státu zpět na rodiny a posílení role péče v rodinném prostředí [Pascall, Lewis 2004], v charakteru rodinné politiky v zemích střední a východní Evropy lze najít významné rozdíly. Na začátku reformního (postrevolučního) období vykazovaly shodné momenty státy bývalého východního bloku. Typická pro ně byla relativně dlouhá placená mateřská dovolená, dostupná síť předškolních zařízení a poměrně štědré rodinné dávky. V průběhu 90. let musela ovšem každá z těchto zemí omezit výdaje plynoucí do sociálního systému a vybrat si směr, kterým se bude rodinná politika v následujících letech ubírat. Přesto je možné pojmenovat několik styčných bodů, například v oblasti slaďování rodinných a pracovních povinností. S výjimkou Maďarska a Slovinska, které vykazují vyšší investice do služeb péče o nejmenší děti, lze výsledky rodinné politiky v regionu CEE v kostce charakterizovat tak, investice do podpory rodin nejsou v celoevropském měřítku nijak vysoké, míry porodnosti průměrné či nízké, dostupnost zařízení péče o děti v předškolním věku nedostatečná, stejně jako rozšíření částečných pracovních úvazků [Szelewa a Polakowski 2008, Blum, Rille-Pfeiffer 2010]. Především nejnovější přistoupivší státy EU – Rumunsko a Bulharsko vynakládají ze svého rozpočtu na sociální politiku velmi malé procento a zároveň vykazují nejnižší míry fertility v regionu. V Rumunsku se navíc došlo k dalšímu osekávání těchto výdajů od roku 2012 v rámci úsporných opatření v reakci na ekonomickou krizi.

Studie vytvořené v posledních patnácti letech nicméně poukazují na to, že směřování ve směřování národních rodinných politik se diverzifikuje (Fodor et al. 2002; Kocourková 2002; Saxonberg, Sirovátka 2006; Szelewa, Polakowski 2008; Avram 2009; Mitchell 2009, 2011] a hovoří se o různých druzích a stupních *familialismu* [Leitner 2003] či *genderizace* [Saxonberg 2013][11]. Výsledky těchto, i dalších studí, ukazují, že ač je Esping-Andersenova typologie sociálních států dobrým výchozím bodem pro další analýzy sociální a rodinné politiky, ve svém původním znění ji již nelze na sociální systémy dnešních zemí obecně

[11] Familialismus je koncept představený dánským sociologiem G. Esping-Andersenem [1999]. Familialistické státy jsou takové sociální státy, které nijak výrazně neodlehčují rodinným příslušníkům od povinnosti poskytovat materiální pomoc a služby rodině. Hlavní odpovědnost za blaho rodiny leží na rodině samotné a předpokládá se, že matky malých dětí zůstanou doma a budou o děti samy pečovat. Leitner [2003] řadí mezi familialistická opatření mj. rodičovskou dovolenou, přímé a nepřímé transfery z důvodu poskytování péče, konkrétně peněžité dávky a daňové odpočty a tzv. sociální práva (*social rights*) navázaná na poskytování péče, jako např. individuální právo na důchod či práva nezaměstnaných manželek odvozená od statusu manžela.

aplikovat. Je z nich však zřejmé, že lze s úspěchem konstruovat skupiny států v závislosti na konkrétní oblasti státní sociální a rodinné politiky [Blum, Rille-Pfeiffer 2010].

Obrázek 1.1 Stupeň de-familializace v evropských zemích

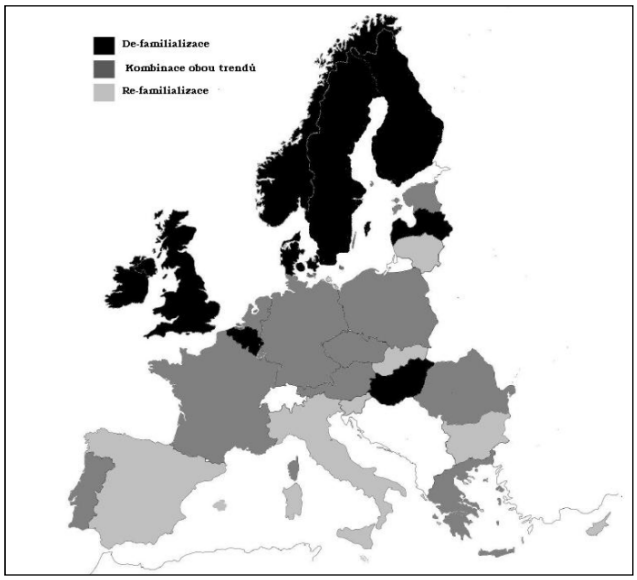

Zdroj: Upraveno podle Blum, Rille-Pfeiffer 2010.

Nejzajímavější klasifikace zahrnující opatření rodinné politiky a nastavení sociálního systému posledních let vyšly z pera autorů D. Szelewy a M. Polakowského [2008], O. Thévenona [2011] a J. Javornik [2014].

Szelewa a Polakowski [2008] popisují, jak se v postkomunistických zemích v průběhu 90. let vyvíjí různými směry podpora péče o malé děti. Státy střední a východní Evropy se liší jak v úrovni podpory institucionálních zařízení péče o děti, jejich dostupností a úrovní jejich kvality, tak způsoby nastavení mateřské a rodičovské dovolené a mírou finanční podpory v jejím průběhu. Jejich studie ukázala, že rodinné politiky postkomunistických zemí zahrnují rozdílné kombinace de-familialistických opatření, tj. opatření podporujících zajištění péče o děti mimo rodinu, a familialistických opatření, která podporují péči o děti v rámci rodiny (např. rodinné dávky, rodičovská dovolená).

Ve své práci analyzují dostupnost a kvalitu institucionální péče o děti a úroveň finanční podpory, která se váže k mateřské a rodičovské dovolené a rozlišují pět typů rodinných politik ve vztahu k péči o malé děti: 1) explicitní familialismus, 2) implicitní familialismus, 3) zaměření na podporu zaměstnanosti žen (*female mobilizing*), 4) všeobecná podpora zahrnující familialistické i de-familialistické prvky (*comprehensive support*). Thévenon [2011] analyzuje rodinné politiky v širším záběru a kombinuje makroekonomická data o státních výdajích na děti s údaji o délce mateřské a rodičovské dovolené, výši náhrad, využívání a výdajích na návštěvu předškolních zařízení a výši mezních daňových sazeb.

Nalézá pět poměrně nehomogenních skupin zemí, které se liší především podle toho, (1) jak umožňují kombinovat práci a péči pro rodiny s dětmi mladšími dvou let a (2) jak štědré dávky těmto rodinám poskytují. Studie zahrnuje pouze státy OECD a na rozdíl od studie Szelewy a Polakowského zahrnuje z regionu CEE jen čtyři země: Česko, Maďarsko, Slovensko a Polsko.

Českou republiku, Slovensko[12] a Slovinsko podle Szelewy a Polakowského charakterizuje je explicitní familialismus, podporující péči v rodině, s nedostatečnou sítí předškolních zařízení, ale relativně dobře placenou mateřskou a rodičovskou dovolenou [Szelewa, Polakowski 2008]. Zatímco podíl pětiletých a čtyřletých dětí v mateřských školách je relativně vysoký, v případě dětí mladších tří let se Česká republika propadla během 90. let z úrovně zemí s relativně vysokým podílem dětí mladších tří let v zařízeních denní péče o děti mezi země s nejnižším zajištěním institucionální péče pro nejmladší děti [Hašková 2007]. Poměrně velká nedůvěra, přetrvávající z období před rokem 1989, panuje vůči kvalitě formálních zařízení péče o nejmenší děti [Saxonberg, Sirovátka 2006]. Podle výzkumu PPA z roku 2001 v České republice ve srovnání s ostatními státy střední a východní Evropy mají zařízení péče o děti do tří let poměrně malou podporu. Veřejnost v České republice preferuje rodinnou péči o nejmenší děti a klade důraz spíše na finanční podporu rodin [Chaloupková 2012; Kocourková 2006; Hamplová, Šalamounová 2015]. Thévenon [2011] však ukazuje, že ač se Slovensko podobá České republice v tom, že nabízí dlouhou rodičovskou dovolenou, systém dávek zde není tak štědrý a zaměřuje se více než v ČR pouze na nejchudší domácnosti a více tedy aktivizuje k ekonomické aktivitě rodičů s malými dětmi. V posledně jmenovaném se Slovensko podle Thévenona blíží jihoevropským zemím a ze zemí CEE Polsku.

Szelewa a Polakowski řadí **Polsko** do druhého typu – implicitního familialismu, který se vyznačuje relativně nízkým rozšířením zařízení péče o děti a zároveň poměrně nízkou finanční podporou péče v rodině. Rodinná politika je reziduální: není podporován ani rychlý návrat matek do zaměstnání, ani není explicitně finančně podporována péče o děti v rodině. Vzhledem k nedostatku zařízení je péče o děti přenechávána rodinám samotným [Chaloupková 2012; Szelewa, Polakowski 2008].

Dvě pobaltské země **Lotyšsko** a Estonsko jsou v typologii Szelewy a Polakowského řazeny do typu třetího, který je charakterizován systémem pobízejícím k brzkému návratu matek do zaměstnání. Od druhé poloviny 90. let 20. století se zde rodinná politika obrací spíše k podpoře zaměstnanosti žen. Rodinnou politiku zde charakterizuje sice relativně nízká finanční podpora v průběhu rodičovské dovolené, ale vysoké rozšíření kvalitních zařízení péče o předškolní děti [Szelewa, Polakowski 2008].

[12] Tučně jsou v textu vyznačeny ty země, jejich dávkové systémy jsou předmětem analýzy v analytické části této práce

Představitelem čtvrtého typu je **Maďarsko** a Litva jsou podle autorů představiteli čtvrtého typu. V těchto zemích je jak značná státní finanční podpora směřovaná na péči v rodině, tak jsou dostupná zařízení péče o děti. Rodiny si tedy mohou zvolit způsob, jakým budou kombinovat placené zaměstnání a péči o děti [Szelewa, Polakowski 2008]. S hodnocením Maďarska se ztotožňuje i Thévenon [2011], který přirovnává Maďarsko k Finsku v tom smyslu, že i zde existují štědré a dlouho vyplácené dávky pro rodiny s dětmi a míra pokrytí zařízeními péče o děti mladšími 3 let je vyšší než v jiných CEE zemích, ale preferovaná a státem podporovaná volba je domácí péče o děti mladší tří let.

Javornik [2014] podobně jako Szelewa a Polakowski [2008] upírají svou pozornost především na charakteristiky a rozšíření služeb péče o děti mladší 6 let a vytváří v návaznosti na Leitner [2003] index de-familialismu. Na rozdíl od studie z roku 2008 zahrnují i jesle a rozšiřují soubor CEE zemí na osm, a jí nalezené skupiny zemí se jen z části překrývají s těmi vytvořenými autory Szelewa a Polakowski. (1) Slovinsko a Litva podporují *familialismus*, i.e. minimálně přerušenou pracovní dráhu ženy a aktivní participaci otců na péči. (2) *Explicitní familialismus* v **Maďarsku**, **Česku** a Estonsku podporuje péči v rodině a posiluje genderové rozložení rolí v péči o dítě. Konečně (3) *implicitní familialismus* v **Polsku**, **Slovensku** a **Lotyšsku** nabízí rodičům minimální pomoc státu. Vytvořené skupiny sdílí obecné charakteristiky typů welfare režimů vyvinutých na základě původní Esping-Andersenovy teorie a implikují, že postsocialistické státy netvoří svou vlastní skupinu, ale blíží se již existujícím sociálního státu.

Thévenon [2011] pomocí faktorové analýzy na souboru dvou desítek indikátorů pro 15 zemí OECD nalézá pět modelů rodinné politiky. Skandinávské země jsou charakterizovány opatřeními, která pomáhají rodičům slaďovat péči a zaměstnání. Anglo-saské státy se zaměřují na podporu nejchudších domácností, podobně jako ještě méně štědré země jižní Evropy. Kontinentální evropské země jsou ve velikosti poskytované podpory štědré, ale politika je „konzervativní“ a na rozdíl od severských zemí nepodporuje dvoupříjmové rodiny. Konečně postsocialistické státy střední Evropy (ČR, SR, Polsko a Maďarsko jsou v Thévenonově typologii klasifikovány jako „přechodné“, poměrně diversifikované, jímž jsou společné nízké státní výdaje na rodiny s dětmi.

Ani jedna z těchto typologií nezahrnuje na rozdíl od předkládané dizertační práce Bulharsko a Rumunsko. Toto napravuje nedávná práce z pera autorek Ciccia a Bleijenbergh [2014], které však podobně jako ostatní zmíněné typologizující studie zahrnují státní finanční podporu pouze jako agregátní ukazatel státních výdajů na péči o dítě. Jejich výzkum řadí Česko, Slovensko, Polsko a Lotyšsko po bok „konzervativním“ zemím jako je Rakousko a Německo do skupiny zemí, které podporují model muž-živitel a žena pečovatelka. Toto zařazení do jisté míry koresponduje i s předchozím výzkumem autorky dizertační práce

[Mitchell 2010, 2011; Mitchell, Hamplová 2012]. Také Maďarsko, Bulharsko, Rumunsko, Litva a Slovinsko vynakládají podle Ciccia a Bleijenbergh [2014] relativně málo na služby péče o dítě a propagují tak tradiční rozdělení rolí v rodině, ale na rozdíl od předchozí skupiny zemí poskytují ženám z finančního hlediska větší možnost volby skrze lépe placené mateřské a rodičovské dovolené.

V poslední kapitole této dizertace se pokusíme zjistit, zda lze nalézt relativně homogenní skupiny zemí i podle nastavení systému dávek a daní pro modelové domácnosti a kam kromě ostatních CEE zemí zapadají právě Bulharsko a Rumunsko.

1.3. Finanční podpora rodin s dětmi v systému dávek a daní zemí CEE

Z mnoha nadnárodních studií vyplývá, že mladým lidem z regionu CEE se dle jejich vyjádření staví socioekonomické problémy a obecně nízká podpora rodičovství ve společnosti do cesty za ideálním počtem potomků a větší spokojeností v oblasti péče o rodinu. Výzkum Šetření rodiny a reprodukce v ČR z roku 1997 například ukázal, že celých 60 % žen by podle vlastního názoru mělo spíše plánovaný počet dětí, kdyby se realizovala pro ně vstřícná prorodinná opatření [MPSV 2005]. Přestože v regionu CEE citelně pokulhává také zajištění formální péče o děti v předškolním věku (blíže viz kapitolu 3.2), zejména veřejnost ve středoevropském regionu upřednostňuje finanční příspěvky před ostatními nástroji podpory rodiny [EU Flash Eurobarometr 2008; Kocourková 2002; PPAS 2006; Hamplová, Šalamounová 2015]. Možná i proto se sociální politiky států CEE soustředí především na ně, zatímco většina států Evropské unie se zaměřuje na harmonizaci vztahu mezi pracovní a rodinnou sférou. Přestože narůstající počet studií ukazuje, že finanční podpora rodinného rozpočtu představovaná především rodinnými dávkami není sama o sobě efektivním řešením a nutně musí být provázena změnami i v dalších oblastech rodinné politiky, dávky jsou stále důležitým zdrojem příjmů zejména pro rodiny v raném věku dítěte, mírou jejich „ocenění“ státem a zejména jedním z opatření redistribuce příjmů za účelem ochrany dětí před životem v chudobě.

Finanční podpora domácnostem s dětmi ať už v podobě dávek daní, nebo služeb představuje nejen okamžitou pomoc pro sociálně slabé domácnosti a pojistku pro případ trvalé či dočasné ztráty pracovních příjmů, ale vyjadřuje také zájem státu o rodinu. Je v ní zosobněna snaha státu zmírnit rozdíly v životní úrovni domácnosti bezdětných občanů a rodičů, kteří vynakládají svůj čas i prostředky na výchovu příští generace. Proto je významná část rodinných dávek spojena s narozením dítěte a obdobím jeho prvních let, kdy je rodina často zabezpečena jen jedním pracovním příjmem, či je dokonce odkázána pouze na pomoc státu. Existence státní finanční pomoci je v postmoderní společnosti o to důležitější, že funkce, které kdysi tradičně plnila rodina, převzaly do značné míry formální organizace, potažmo stát. Rodinné dávky umožňují především eliminaci existující a potenciální chudoby, zajišťují redistribuci směrem k rodinám s dětmi, a tedy rovnoměrnější rozložení nákladů na výchovu dětí mezi členy společnosti, a konečně umožňují redistribuci podle pohlaví a podporu osobní nezávislosti členů rodiny, zejména žen [Sirovátka et al. 2000: 53].

Podpora rodiny ve formě přímých hotovostních plateb bývá určena rodinám do určitého věku dítěte, s odůvodněním, že výchova dětí znamená další finanční zátěž pro domácnosti. Rodinné dávky mohou být univerzální, bez ohledu na příjem rodiny nebo podléhat testování příjmu rodiny. Výše dávky může být pro všechny rodiny stejná nebo může být odvozena od

věku dítěte. Cílem či účelem těchto opatření může být snaha podpořit porodnost a dávky jsou poskytovány ve vyšších částkách rodinám s více dětmi nebo poskytovány až od určitého počtu dětí. Mohou sledovat zmírnění chudoby pro rodiny s dětmi nebo podporovat rovnost mužů a žen. Výše náhrady ušlé mzdy může ovlivňovat rozhodnutí rodičů, kdy a jak čerpat volno na péči o dítě. Pokud je kompenzace ušlé mzdy minimální, mohou se rodiče rozhodnout pro kratší dobu čerpání dovolené. V případě existujících mzdových rozdílů mezi ženami a muži je míra kompenzace také důležitá pro muže a jejich rozhodnutí o využití jejich otcovských a rodičovských práv [Rostgaard, 2003].

Na následujících stránkách se představíme to nejzákladnější ze souboru opatření rodinné politiky v zemích střední a východní Evropy.

1.3.1. Česká republika

Finanční podpora je jednou z nejdůležitějších forem podpory rodiny, která je nedílnou součástí všech teoretických koncepcí. V moderním pojetí je nejčastěji chápána jako kompenzace nákladů života v rodině či jako „ocenění“ výkonu rodičovských funkcí. Probíhá formou přerozdělení příjmů směrem ke společensky žádoucím skupinám domácností, a to několika způsoby. Přímá finanční podpora rodiny má v České republice podobu *dávek plynoucích ze sociálního zabezpečení* (dávky sociálního pojištění, sociální péče a státní sociální podpory). Druhým, nepřímým způsobem přerozdělení finančních prostředků, jsou *daňová opatření* na podporu rodiny. Třetí způsob zahrnuje *ostatní formy podpory rodiny* finančního charakteru ve veřejném sektoru, např. slevy v dopravě či kultuře, speciální výhody poskytované rodině při nákupu produktů a služeb atd.

Systém sociálního zabezpečení vychází z historických tradic a z mezinárodněprávních závazků ČR kodifikujících právo rodin na pomoc a sociální ochranu ze strany státu. Občané České republiky jsou v případě potřeby chráněni třemi pilíři sociálního zabezpečení vytvořenými sociální reformou v polovině 90. let:

- pilířem *sociálního pojištění*,
- pilířem státní *sociální podpory* a
- pilířem *sociální péče*.

Systém státní sociální podpory je konstruován jako hlavní podpůrný mechanismus pro rodinu jako sociálně relevantní subjekt podpory, ovšem rovněž v rámci systému sociální péče a sociálního pojištění je celá řada legislativních opatření podporujících rodinu v závislosti na konkrétní sociální situaci rodiny. Státní sociální podpora je konstruována jako systém sociálního přerozdělování ve prospěch osob ve společensky uznávaných sociálních situacích, především pak rodin s dětmi. Nároky na využití jejích dávek jsou odvozeny od

příslušnosti ke konkrétně vymezené kategorii osob se specifickými potřebami a významem pro společnost.

V systému sociální péče jsou zahrnuty dávky poskytované občanům, jejichž příjem nedosahuje částek životního minima, za podmínek, že si nemohou svůj příjem zvýšit vzhledem ke svému věku, zdravotnímu stavu nebo z jiných vážných důvodů.

Systém sociálního pojištění ve své původní myšlence funguje jako systém „pojišťovací", kde vyšší „pojistné" znamená i vyšší dávky. Je však nutné podotknout, že způsob výpočtu dávek dělá v ČR z tohoto systému spíše nástroj sociálního přerozdělení. Tento problém, jak uvidíme v kapitole 3. 1., se týká i peněžité pomoci v mateřství, jejíž vyplácení je omezeno maximální horní hranicí.

Při posuzování nároků na dávky státní sociální podpory se netestuje majetek rodiny, u některých dávek se však zkoumá příjem rodiny[13]. V závislosti na něm byly v roce 2008 poskytovány tyto dávky: *přídavek na dítě*, *sociální příplatek*[14], *příspěvek na bydlení* a v systému hmotné nouze pak *příspěvek na živobytí* a *doplatek na bydlení*. Bez ohledu na příjem rodiny lze poskytovat *rodičovský příspěvek*, *dávky pěstounské péče*, *porodné* a *pohřebné*. Rodina může pobírat více dávek souběžně.

V analytické části této studie je zkoumán jak vliv daňové podpory (*daňové zvýhodnění/ daňový bonus na dítě* ve výši 10680 Kč *a nezdanitelná částka na manželku-manžela* ve výši 24840 Kč[15]), tak některých dávek státní sociální podpory (sociální příplatek, přídavek na dítě, příspěvek na bydlení a rodičovský příspěvek) a dávek hmotné nouze. Nyní si relevantní dávky všech třech pilířů sociálního zabezpečení ve zkratce představíme. Vzhledem k tomu, že analýza vychází z nastavení systému v roce 2008, uvádí následující odstavce fakta platná pro tento rok. Pokud se data liší od současného stavu legislativy, jsou změny zaznamenány v textu či v poznámkách. Aktuální data vztahující se k peněžitým dávkám pro domácnosti s dětmi jsou pro přehlednost podrobně uvedeni v tabulkách 1-6 v příloze.

Přídavek na dítě je základní, dlouhodobou dávkou poskytovanou rodinám s dětmi, která jim pomáhá krýt náklady spojené s výchovou a výživou nezaopatřených dětí. Při poskytování dávky je testován příjem rodiny v předchozím kalendářním roce. Za příjem se považuje i rodičovský příspěvek a zaopatřovací příspěvek. V roce 2008 je přídavek na dítě poskytován ve třech úrovních odvislých od příjmů rodiny v předchozím kalendářním roce. Jeho výše je stanovena násobkem částky životního minima na osobní potřeby dítěte

[13] Rodina je pro účely sociálního zabezpečení chápána jako celek společně posuzovaných osob, a to rodičů a nezaopatřených dětí žijících ve společné domácnosti.

[14] V současném systému dávek, je sociální příplatek dostupný již jen pro rodiny s dítětem zdravotně postiženým.

[15] Blíže k vývoji viz tabulku 4 v příloze.

v kategoriích 0,32, 0,28 a 0,14násobku životního minima na osobní potřeby dítěte. Rodiny s příjmem vyšším než je 3,0násobek částky životního minima rodiny na přídavek na dítě nemají nárok.[16]

Cílem ***sociálního příplatku*** je pomáhat rodinám s nízkými příjmy krýt náklady spojené se zabezpečováním potřeb jejich dětí. U tohoto druhu dávky je testován příjem rodiny za kalendářní čtvrtletí. Nárok na sociální příplatek je vázán péčí o nezaopatřené dítě a na stanovenou hranici příjmů v rodině, která v předchozím kalendářním čtvrtletí musí být nižší než dvojnásobek životního minima rodiny. Za příjem se považují i přídavek na dítě, rodičovský příspěvek a zaopatřovací příspěvek. Výše sociálního příplatku je výrazně diferencovaná. Se zvyšujícím se příjmem rodiny se příplatek postupně snižuje. Tak se ve výši sociálního příplatku vždy odrazí konkrétní příjmová situace v rodině, ale i další rodinné situace (např. osamělost rodiče, zdravotní postižení dítěte atd.).[17]

Příspěvek na bydlení přispívá na krytí nákladů na bydlení rodinám či jednotlivcům s nízkými příjmy. Poskytování příspěvku podléhá testování příjmů rodiny za kalendářní čtvrtletí. Za příjem se považují i přídavek na dítě, rodičovský příspěvek a zaopatřovací příspěvek. Nárok na příspěvek na bydlení má vlastník nebo nájemce bytu přihlášený v bytě k trvalému pobytu, jestliže 30 % (v Praze 35 %) příjmů rodiny nestačí k pokrytí nákladů na bydlení a zároveň těchto 30 % (v Praze 35 %) příjmů rodiny je nižší než příslušné normativní náklady stanovené zákonem.

Na ***rodičovský příspěvek*** má rodič nárok, jestliže po celý kalendářní měsíc osobně celodenně a řádně pečuje o dítě do 4 let věku nebo do 7 let, je-li dítě dlouhodobě zdravotně postižené. Při poskytování této dávky není testován příjem rodiny. V roce 2008 platilo, že podmínka osobní celodenní péče o dítě není splněna, je-li dítě mladší tří let umístěno v jeslích, mateřské škole nebo jiném zařízení pro děti předškolního věku déle než 5 kalendářních dnů v měsíci a dítě starší 3 let déle než 4 hodiny denně. Nyní platí, že podmínkou pro pobírání rodičovského příspěvek je, že dítě mladší než 2 roky navštěvuje jesle, mateřskou školu nebo jiné zařízení pro děti předškolního věku v rozsahu nepřevyšujícím 46 hodin v kalendářním měsíci. Když dítě dovrší 2 roky, není docházka do zařízení omezena. Při nároku na výplatu rodičovského příspěvku může rodič výdělečnou činností zlepšovat sociální situaci rodiny, neboť jeho příjmy nebudou sledovány. Po dobu své výdělečné činnosti však musí rodič pobírající rodičovský příspěvek zajistit péči o dítě jinou zletilou osobou. V současné úpravě má rodič nárok na výplatu rodičovského přídavku do celkové výše 220000 Kč, nejdéle do 4 let věku dítěte. Jestliže alespoň jednomu z rodičů lze

[16] Od roku 2009 má nezaopatřené dítě nárok na přídavek pouze v tom případě, je-li rozhodný příjem v rodině nižší než 2,4násobku životního minima rodiny. Přídavek je navíc vyplácen již jen v jedné pevné výši závisející na věku dítěte, a nikoli na příjmu rodiny. Blíže viz tabulku 5 v příloze.

[17] Sociální příplatek byl v roce 2010 omezen pouze na děti se zdravotním postižením a k 31.12. zrušen úplně.

stanovit k datu narození dítěte 70 % třicetinásobku denního vyměřovacího základu pro stanovení peněžité pomoci v mateřství nebo nemocenské v souvislosti s porodem podle zákona o nemocenském pojištění, rodič si může volit výši a tím i délku pobírání rodičovského příspěvku. Maximální měsíční výše rodičovského příspěvku je stanovena na základě podmínky, že pokud 70 % třicetinásobku denního vyměřovacího základu je nižší nebo rovno 7 600 Kč, rodičovský příspěvek může činit nejvýše 7600 Kč. Pokud však 70 % třicetinásobku denního vyměřovacího základu převyšuje 7600 Kč, je výše rodičovského příspěvku omezena touto částkou, maximálně však výše rodičovského příspěvku může činit 11400 Kč měsíčně. V případě, že vyměřovací základ lze stanovit u obou rodičů, vychází se z toho, který je vyšší. Volbu výše rodičovského příspěvku je možno měnit jedenkrát za tři měsíce. Pokud však ani jednomu z rodičů nelze uvedený vyměřovací základ stanovit, náleží rodičovský příspěvek v pevných měsíčních částkách 7600 Kč do konce 9. měsíce věku a následně ve výši 3800 Kč do 4 let věku dítěte. V roce 2008 nebyly podmínky vyplácení rodičovského příspěvku tak flexibilní, jako jsou nyní. Nebylo možno si zvolit libovolnou výši vyplácené částky a mnoho rodičů nemělo možnost ovlivnit měsíční výši vypláceného příspěvku vůbec. Existovala tzv. tři rychlostní rodičovská dovolená, během níž se v závislosti na předchozím pojištění, výši příjmů a délce trvání výplaty RP vyplácelo rodičům 11400 Kč (do dvou let věku dítěte), 7600 Kč (do 3 let věku dítěte) nebo 7600 Kč a 3800 Kč (do 4 let věku dítěte). S těmito částkami je počítáno v analytické části práce (viz.

Životní minimum je minimální společensky uznanou minimální hranicí příjmu k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb. Existenční minimum je minimální hranicí peněžních příjmů, která se považuje za nezbytnou k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb na úrovni umožňující přežití. Tento institut byl vedle životního minima zaveden z důvodu větší motivace pro dospělé osoby v hmotné nouzi. Existenční minimum nelze použít u nezaopatřeného dítěte, u poživatele starobního důchodu, u osoby invalidní ve třetím stupni a u osoby starší 68 let. Životní minimum plní rozhodující úlohu při posuzování hmotné nouze i jako sociálně-ochranná veličina a je využíváno také v zákoně č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře při zjišťování nároku na dávky, které zabezpečují adresnou pomoc rodinám s dětmi ve stanovených sociálních situacích (zejména u přídavku na dítě a porodného). V případě dávek pěstounské péče tvoří i základ pro výpočet jejich výše.

Peněžitá pomoc v mateřství spadá pod pilíř sociálního pojištění a je financována z nemocenského pojištění, které zabezpečuje osoby pro případ pracovní neschopnosti v důsledku nemoci, úrazu nebo karantény a dále v těhotenství a mateřství. Plátcem dávky jsou okresní správy sociálního zabezpečení a také zaměstnavatelé, v případě že jsou v postavení tzv. organizace. Dávky ze systému nemocenského pojištění nepodléhají daňové povinnosti. Podrobnou analýzou výše a podmínek vyplácení peněžité pomoci v mateřství v porovnání s jinými evropskými státy se zabývá kapitola 3.1.

Základní myšlenkou ***daňové podpory*** je podle vyjádření na portálu Ministerstva práce a sociálních věcí (MPSV) to, aby bylo ponecháno více finančních prostředků přímo v rodinném rozpočtu, a aby tak byla zajištěna soběstačnost rodiny a co možná nejmenší závislost na sociálních dávkách. Dalším cílem daňové podpory rodiny je motivace k zaměstnání alespoň jednoho člena rodiny, který pak může využít poskytovaných výhod. V roce 2008 existovaly daňové zvýhodnění/ daňový bonus na dítě ve výši 10680 Kč a nezdanitelná částka na manželku-manžela ve výši 24840 Kč (tu si bylo možno uplatnit, pokud nepřesáhly příjmy manžela/manželky určitou výši)[18].

I když dávky adresované rodině nemohou zdaleka pokrýt podstatné výdaje domácností spojené s výchovou a péčí o děti, výše a podmínky nároku jsou důležité svým symbolickým významem: jsou signálem toho, jaký vztah má společnost, respektive instituce, které ji reprezentují, k rodině. V následující části se pomocí analýzy podpory adresované skrze systém daní a dávek rodinám s dětmi podíváme, jaké rodiny jsou ve vybraných evropských zemích především podporovány a z čeho se finanční podpora rodin skládá.

1.3.2. Ostatní země CEE

Rumunsko v roce 2009 vynakládalo 1,7 % HDP na dávky pro rodinu, z nichž nejvýznamnějšími položkami jsou přídavek na dítě a rodičovský příspěvek. Přídavek na dítě je vyplácen plošně všem dětem minimálně do věku 18 let. Pro děti mladší dvou let činí jeho výše měsíčně 200 lei (cca 50 EUR), pro starší děti již jen 42 lei (cca 10 EUR). Rodičovský příspěvek vyplácený v průběhu dvouleté rodičovské dovolené je od roku 2009 jedním z nejštědřejších v EU, podobně jako v Rumunsku. Je odvozen z předchozích příjmů, které jsou nahrazováni z 85 %, v minimální výši 600 lei za měsíc a se stropem 4000 lei za měsíc (cca 1000 EUR). Rodičovskou dovolenou může nastoupit matka nebo otec po skončení mateřské dovolené, která je rozdělena na 9 týdnu před porodem a 9 týdnů po porodu. Rumunský systém dávek a daní dále poskytuje zvláštní testované dávky pro samoživitele s nízkými příjmy a plošný příspěvek k přídavku na dítě. Zaměstnavatelé vydávají ženám, které nemají nárok na rodičovský příspěvek, poukázky na péči o dítě ve výši 300 lei měsíčně. Podobně jako v Bulharsku, je i zde rodinná politika zaměřena zejména na prevenci chudoby [Staddon 2015]. Síť jeslí i předškolních zařízení je nedostatečná a více než polovina matek

[18] Do roku 2005 platil institut odčitatelné položky na dítě. Později byla tato položka nahrazena daňovým zvýhodněním (slevou na dani). V roce 2006 byla zavedena možnost společného zdanění manželů, která byla však nahrazena vyššími daňovými slevami na manžela/manželku s nízkými příjmy a rovnou daní. V současné době se daň vypočítává z tzv. superhrubé mzdy, je lineární (shodná pro všechny nezávisle na příjmu), nikoli progresivní, a úlevy jsou poskytovány ve formě slev na dani a daňového bonusu na dítě. Blíže viz tabulky 2-4 v přílohách.

s dětmi mladšími 6 let je nezaměstnaná. Nepřívětivému rodinnému klimatu odpovídá i jedna z nejnižších úrovní porodnosti v Evropě.

Také v **Bulharsku** je výše příspěvku v rodičovství, resp. mateřství vysoká. Mateřská dovolená je poskytována v délce 410 dní (v roce 2008 3015 dní), z toho 45 dní před porodem, a předchozí příjem je nahrazován z 90 % za předpokladu, že matka v předchozích 12 měsících pracovala. Do roku 2009 byla celá délka mateřské dovoleé vyhrazena jen matce, ale od roku 2009 byla uzákoněna také otcovská dovolená. Navazující rodičovská dovolená je dostupná oběma rodičům či dokonce prarodičům a měsíčně je pak tomu, kdo se o dítě stará vyplácena minimální mzda (240 leva, tj. cca 123 EUR). Po skončení rodičovské dovolené mají rodiče právo vybrat si ještě dalších 6 měsíců dovolené, již neplacené (do věku 8 let dítěte). Státní výdaje na rodiny s dětmi dosahují pouze 1,3 % HDP (oproti 2 % evropského průměru). V roce 2009 se 2x zvýšila výše porodného na 600 leva, nicméně přídavek na dítě do 18 let věku činí jen 35 leva měsíčně (cca 17 EUR) a je podmíněn nízkými příjmy domácnosti. Celkově se rodinná politika zaměřuje zejména na finanční podporu a dlouhou mateřsko-rodičovskou dovolenou. Zejména mimo velká města neexistuje dostatečná síť zařízení péče o děti ve věku 0-6 let a nabídka částečných úvazků je minimální [Staddon 2015].

Maďarsko je na makro úrovní jednou z nejštědřejších zemí regionu, s vysokým podílem plošných dávek. Výdaje z HDP na rodinnou politiku dosahují 2,8 % (rok 2007) a stát nabízí celou škálu dávek pro rodinu. Na rozdíl od ostatních zemí však pokulhává dotace na bydlení, která je jednou z nejdůležitějších komponent systému dávek z hlediska prevence chudoby [Thévenon 2011]. Mateřská dovolená trvá 24 týdnů (nejdelší po Bulharsku, Česku a Slovensku) a předchozí příjem je nahrazován ze 70 %. Rodičům, kteří si platili sociální pojištění, je příjem v této výši nahrazován dále až do 3 let věku dítěte (rodičovská dovolená), s limitem 102900 forintů měsíčně (cca 380 EUR). Přídavek na děti dosahuje cca 46 EUR měsíčně pro rodiny s jedním dítětem, 50 EUR měsíčně pro každé dítě pro rodiny se dvěma dětmi a 60 EUR měsíčně pro každé dítě pro rodiny se třemi a více dětmi. Pokud si rodiče (nebo prarodiče) neplatili sociální pojištění, mají nárok na přídavek na péči o dítě ve výší minimální starobní penze (cca 107 EUR) do 3 let věku dítěte (resp. až do 8 let věku nejmladšího dítěte, pokud má rodina 3 a více dětí). Vyplácení tohoto přídavku je podmíněno absencí placeného zaměstnání po dobu prvního roku věku dítěte, pak je práce neomezena, stejně jako možnost navštěvovat jesle a školky. Rodinám jsou dále poskytovány štědré úlevy na daních a otcovská dovolená je 5 dní. Mezi zeměmi středoevropského regionu nabízí Maďarsko jednu z nejlepších sítí zařízení péče o děti mladší 3 let (cca 10 % pokrytí), která je však v porovnání se severoevropskými zeměmi a Pobaltím výrazně nedostatečná.

Lotyšsko vydává na rodinnou politiku ze svého HDP ještě méně než Bulharsko (pouze 1,2 % HDP). Stejně jako v Rumunsku a Bulharsku a Litvě jsou zde děti vystaveny nejvyššímu

riziku chudoby v EU (blíže viz kapitolu 3.3). Délka mateřské dovolené je v Lotyšsku 112 dní a předchozí příjem je nahrazován v plné výši. Otcovská dovolená je 10 dní, také kompenzovaných v plné výši. Stát poskytuje poměrně vysoké porodné (296 LVL, tj. cca 420 EUR) za každé narozené dítě. Do roku 2010 stát vyplácel k porodnému ještě další přídavek v závislosti na pořadí dítěte, ale ten byl zrušen, a podobně byla i snížena, resp. vyrovnána výše přídavku na dítě na 8 LVL (cca 11,5 EUR) měsíčně (dříve se vyplácelo dětem vyššího pořadí více). Tento přídavek byl vyplácen do 15, resp. 20 let věku dítěte, pokud studuje, nyní jen do 19 let a jen po ukončení prvního roku věku dítěte. Délka rodičovské dovolené je 18 měsíců a lze si ji vybrat do 8 let věku dítěte. Výše náhrady předchozí mzdy byla až do roku 2009 70 % (s 63 LVL minimem) bez ohledu na ekonomickou aktivitu rodiče. V roce 2010 se ekonomicky aktivním rodičům rodičovský příspěvek snížil o 50 % a byla stanovena maximální výše 500 LVL měsíčně. Očekává se, že tato úsporná opatření ještě dále sníží už tak nízkou úroveň porodnosti. Lotyšsko nabízí relativně širokou a finančně dostupnou síť zařízení péče o děti starší 1,5 roku. 23% z dětí mladších 3 let navštěvuje tyto zařízení, což je společně s Litvou jeden z nejvyšších podílů v regionu CEE [Staddon 2015].

Polsko je zemí s velmi nízkou úrovní rodinných dávek. Výdaje dosahují pouze 0,8 % HDP (rok 2007) a v podstatě všechny dostupné rodinné dávky jsou testované (čistý příjem na osobu nesmí přesahovat cca 126 EUR měsíčně pro rok 2009). Přídavek na dítě se pohybuje v rozmezí 12 – 18 EUR měsíčně a může být doplněn dalšími příspěvky, které však opět nejsou vysoké. Nízké dávky pro rodinu, obecně nízká zaměstnanost (viz tabulky 7 a 8 v přílohách) a velký podíl obyvatel pracujících v zemědělství, který je po Rumunsku druhý nejvyšší v EU, má za následek vysoké riziko chudoby dětí v zemi (viz kapitolu 3.3). Přestože podobně jako lidé v Česku a Maďarsku se většina Poláků domnívá, že je ideální, aby jeden z rodičů zůstával s dětmi doma, nalezneme v Polsku vyšší podíl pracujících matek mj. i proto, že lze jen obtížně vyžít z jednoho příjmu, a to i přes to, že síť zařízení péče o dítě je nedostatečná. V roce 2009 vláda představila balíček opatření podporující porodnost, jež obsahoval delší mateřskou dovolenou, zmírnil omezení vydělávat si na rodičovské dovolené (neplacené) a ustanovil otcovskou dovolenou. Nicméně nedostatečná a cenově často nedostupná síť zařízení péče o děti, nedostupnost vlastního bydlení a trvající tradiční rozdělení genderových rolí v rodině stále brání naplnění reprodukčních plánů [Staddon 2015].

Slovensko má podobný podpůrný systém pro rodinu jako **Česká republika**. V obou zemích nalezneme dlouhou, placenou rodičovskou dovolenou a dlouhou mateřskou dovolenou. Výše náhrad jsou na Slovensku nižší než v ČR, ale zároveň není výplata rodičovského přídavku (nebo jeho ekvivalentu) podmíněna omezenou docházkou dítěte do jeslí či školky [blíže viz Mitchell 2010]. Respektive, pokud matka s dítětem mladším 3 let nastoupí do práce a dítě do jeslí/školy, stát rodičům vyplatí příspěvek na pokrytí nákladů na státní či soukromou jesle/školku. Jeho výše je nicméně omezena částkou 230 EUR, která je o

dost nižší než ceny ve většině soukromých zařízení peče o děti [Staddon 2015]. V obou zemích dále nalezneme přídavek na dítě do 28, resp. 26 let věku dítěte a úlevy na daních pro rodiny s dětmi. V obou zemích také funguje systém hmotné nouze a v ČR poměrně dobrá podpora výdajů na bydlení. Slovensko na rozdíl od ČR v systému dávek a daní obsahuje větší motivační faktory pro zapojení matek (zvláště osamělých) na trh práce.

2. METODOLOGIE A DATA

Štědrost státních sociálních systémů k rodinám s dětmi je v mezinárodních srovnáních obvykle měřena ukazateli na makroekonomické úrovni, jako je podíl vládních výdajů na rodinné dávky, které se mohou pohybovat kdekoli mezi 4 a 20 % celkových sociálních výdajů [Puglia 2011, údaje z roku 2008]. Makro-analytické přístupy porovnávají účinky výdajů rodinné politiky na distribuci vybraných rodin a často zanedbávají zájmy a záměry jednotlivých aktérů nebo konkrétní podskupiny populace [Fux, Baumgartner 2002]. Teorie, které se pokouší eliminovat tyto nedostatky [např. Esping-Andersen 1990; Kaufmann et al 1988, 1992], nejsou obvykle věnovány explicitně rodinné politice, ale sociální politice v širším slova smyslu. Navíc makroekonomické ukazatele nejsou schopny ukázat skutečné zdroje, které sociální systém nabízí rodinám a stejně jako nepostihnou dopady této politiky. Stejnou úroveň výdajů mohou charakterizovat velmi různé balíčky rodinné politiky: více orientované na finanční transfery nebo spíše služby, a proto inklinující spíše k podpoře familializace spíše než defamilializace; více zaměřené na rodiny s dětmi nebo naopak na domácnosti důchodců; více orientované na podporu mužské živitele rodiny nebo naopak modelu dvou příjmů v rodině, atd. [Saraceno a Keck 2010].

Jedním z prostředků k překonání těchto problémů je zkoumat štědrost finanční podpory státu směřované k předem definovaným modelovým domácnostem a poskytované prostřednictvím dávek pro děti, daňových úlev, dávek pro domácnost, atd. Tento typ výzkumu byl před rokem 2010 uskutečňován hlavně pro západoevropské státy [viz Bradshaw, Finch 2002; Bradshaw, 2006; Matějková, Paloncyová 2004]. V literatuře zabývající se rodinnou politikou v České republice a CEE nalezneme mnoho studií, které popisují základní charakteristiky rodinných politik [Fultz 2002; Matějková, Paloncyová 2004; Potůček 2004; Robila 2004; Zeman 2000] a vztahy mezi rodinnou politikou a demografickým chováním nebo hodnotami a postoji ve společnosti [Hamplova 2004; Hamplová, Šalamounová 2015; Chaloupkova, Šalamounova 2004; Kocourkova 2002; Neyer 2006; Sirovátka, Saxonberg 2006; Tuček, Kuchařova 2000]. Studií detailně analyzujících systém dávek a daní s ohledem na rodinnou politiku a vybrané typy domácností (modelových rodin) však bylo nemnoho. V posledních několika letech se ale díky rozšíření simulačního modelu EUROMOD na všechny země EU-27 se podobně zaměřené práce stávají početnější.

Bradshaw [2002] uvádí pět hlavních způsobů, jak srovnávat finanční podporu rodin s dětmi napříč souborem mezinárodních dat:

- Mezinárodní databáze (International data bases)
- Mikrosimulační modely (Micro-simulation models) – typickým příkladem je model EUROMOD
- Výsledkové studie (Outcome studies)
- Analýza národních účtů (Analysis of National Accounts)

- Metoda modelových rodin (Model Family Methods)

Analytická část předkládané práce využívá pro získání vhledu do klíčových rysů finanční podpory rodin v mezinárodním srovnání dvě z výše uvedených metod: sekundární analýzu dat z mezinárodních databází a metodu modelových rodin, kterou si nyní krátce představíme.

2.1. Metoda modelových rodin

Ve výzkumech podpory domácností s dětmi v sociálním systému se obvykle rozlišují dvě hlavní skupiny metod, kterými je možno postupovat [Gauthier 2002]:

1) Využít agregovaných proměnných vyjadřujících snahu státu podporovat rodiny s dětmi
2) Vytvořit sérii indikátorů, které vyjadřují, jak vysoká podpora je směrována ke konkrétním typům domácností.

Rozšířenější je první způsob, protože je jednak méně náročný na sběr dat při srovnávání velkého počtu zemí a také je více stálý v čase. Nicméně, jak již bylo nastíněno na předchozích stránkách, vytrácí se v něm rodina jako jednotka a hlavní pozornost je směrována na makro úroveň, jako jsou např. státní výdaje na sociální zabezpečení apod. Předkládaná studie využívá druhou z uvedených metod a naopak se zaměřuje na zcela konkrétní životní situace a typy domácností s dětmi. Přesněji, analyzuje dopad finanční pomoci plynoucí ze státního daňového a dávkového systému (tj. daňových úlevy, rodičovských příspěvků, přídavků na děti a dalších dávek vážících se na přítomnost dětí v rodině) na přesně definované modelové rodiny.

Tato metoda se obvykle používá pro analýzu příjmové nerovnosti a účinnosti sociálních transferů [např. Avram et al. 2012; Mahler, Jesuit 2006; Lambert et al. 2010; Fuest et al. 2010] a pro mezinárodní srovnání příjmů a výdajů domácností s dětmi [Adema 2012; Bradshaw 2006; Bradshaw, Finch 2002; Bradshaw, Mayhew 2006; Mitchell 2010; Van Mechelen, Bradshaw 2012]. Metoda pracuje s uměle vytvořenými modely rodin definovanými podle úrovně příjmu v rodině, počtu jejích členů a složení rodiny a jejím cílem je porovnat „shodné se shodným“. Metodologicky spadá do kategorie profilových metod srovnávání, kdy si autor volí abstraktní jednotku představující příjemce studovaného sociální požitku a přesně definuje její profil. Cílem je zjistit, jak velkou finanční výpomoc může každá s definovaných modelových rodin získat od státu.

Metoda byla vyvinuta proto, aby bylo možno porovnat výši dávek a podmínek, za kterých jsou v různých zemích vypláceny, a používá ji např. OECD ve svých sériích Taxing Wages (s omezeným počtem modelových rodin). Klasickým příkladem užití metody při zkoumání diferenciace rodinných dávek je studie Kahna a Kamermana z roku 1983 [Kamerman, Kahn

1983] porovnávající výši rodinných přídavků vyjádřených jako procento průměrné mzdy průmyslového dělníka pro patnáct hypotetických rodin v osmi západních zemích.

Použití metody modelových rodin s sebou ze své podstaty nese určité obtíže. Metoda je zaměřena na to, aby bylo porovnáváno shodné se shodným, a modelové příklady rodiny jsou tudíž nevyhnutelně ilustrativní spíše než reprezentativní pro danou zemi. Navíc zde existují i zřejmé metodologické problémy v souvislosti s otázkou standardizace. Ve snaze udržet konstantní jak situaci zvolené jednotky, tak způsob měření, musí totiž výzkumník přijmout řadu hypotéz a arbitrárních rozhodnutí, která mohou mít negativní dopad na srovnatelnost údajů. Tato metoda také není schopna určit relativní váhu studovaného opatření v rámci dané země[19] a svou vlastní povahou nutně vytrhuje fakta z jejich společenské souvislosti [Munková et al. 2004: 39]. Je nutné mít na paměti, že výsledky představují formální obraz toho, jak by měla rodinná politika fungovat v závislosti na stávajících zákonech a opatřeních, spíše než toho, jak ve skutečnosti funguje. Není například přihlíženo k problematice nevyužívání sociální dávek.[20] Stejně tak je nutné vzít v úvahu, že po dopadu CBP, rodiny vydávají peníze na další služby a zboží, jejichž cenová úroveň se stát od státu liší. Metoda poskytuje okamžikový obrázek reality a nebere v úvahu proměnné, jako je délka mateřské a rodičovské dovolené[21], úroveň služeb péče o dítě apod. Nicméně její velkou předností je to, že operuje na úrovni konkrétních životních situací a řeší problém srovnatelnosti údajů navzdory rozdílnosti národních modelů, a dovoluje tak identifikovat a porovnat trendy v rodinné politice napříč vzorkem zemí v konkrétním časovém období.

2.2. Konstrukce CBP

Jedním z úkolů sociálního systému každé země je kromě zvyšování životní úrovně rodin s dětmi a prevence chudoby, především snaha o sociální spravedlnost. Konkrétně jde o to, aby nevznikala příliš velká sociální nerovnost rozdělením společnosti na ty, kteří nesou náklady na výchovu dětí, a ty, kteří z jejich „investic do lidského potenciálu“ profitují.[22] Vhodným ukazatelem vypovídajícím o efektivitě nastavení systému dávek a daní v tomto smyslu je rozdíl mezi absolutní (v EUR, v paritě kupní síly) i relativní (vztaženo např. k

[19] Tento problém se podařilo odstranit vytvořením mikrosimulačního modelu EUROMOD, který pracuje s daty EU-SILC a je tak schopen zjistit, jak moc nastavení konkrétní dávky nebo systému dávek jako celku ovlivňuje např. příjmovou chudobu.

[20] Důvody nevyužívání produktů systému dávek a daní lidmi, kteří na ně mají ze zákona nárok, mohou být různé: neprůhlednost systému, špatná informovanost či prosté odmítnutí být podporován státem a zařadit se do skupiny „neprivilegovaných“ [blíže viz Mareš 2000].

[21] Tento problém částečně eliminute analýza poskytované mateřské dovolené v kapitole 3.1)

[22] Ve stárnoucích společnostech význam této investice poroste. Snaha zpomalit stárnutí populace patrně vedla v posledních deseti letech k tomu, že k snižování štědrosti rodinných dávek nedocházelo v rámci snižování sociálních výdajů evropských zemí v takové míře jako u ostatních dávek. V některých zemích dokonce jejich výše vzrostla. Například za Kohlovy éry provedlo Německo řadu restrikcí sociální politiky, ale zvýšilo přídavky na děti [c.d.].

průměrné mzdy v zemi nebo mediánu čistých příjmů)hodnotou souhrnu daňových úlev a dávek vyplácených rodinám s dětmi a hodnotou daňových úlev a dávek poskytovaných rodinám bez dětí. Tato proměnná je základem analýzy v této studii. Konkrétně je jí hodnota rozdílu mezi čistým příjmem bezdětného manželského páru a čistým příjmem domácnosti s dětmi se shodným hrubým příjmem ze mzdy. Uvedená hodnota, v anglické literatuře obvykle označovaná jako ***Child Benefit Package*** **(CBP)**, v podstatě vyjadřuje, jak vysoká státní finanční podpora je domácnosti poskytnuta na základě toho, že mají dítě/děti. Pomocí tohoto přístupu, je možné zjistit, jak výchova dětí ovlivňuje náklady na rodinný rozpočet, a který model rodinného života je nejvíce podporován sociálními systémy. Kladná hodnota tohoto finančního balíčku znamená výhodu pro rodinu s dětmi, záporná značí vyšší příjem bezdětného páru.

Tabulka 2.1. Přehled analyzovaných modelových rodin

	Počet a výše příjmů ze mzdy v domácnosti	***Jeden příjem***			***Dva příjmy***		***Žádný příjem ze mzdy***
Typy struktury domácností	*Děti* / *Mzda*	*Polovina průměrné mzdy v zemi*	*Průměrná mzda v zemi*	*Dvojnásobek průměrné mzdy v zemi*	*Průměrná mzda + Polovina průměrné mzdy v zemi*	*Každý ve výši průměrné mzdy v zemi*	*Sociální podpora pro dlouhodobě nezaměstnané*
Manželský pár	*Bezdětný*	**Referenční skupina**					
Samoživitelka (rozvedená)	*Jedno dítě, věk 3-15 měsíců; matka na MD/RD*	x	x	-			-
	Jedno dítě, věk 2 roky, dítě navštěvuje celodenně jesle/školku	x	x	-			x
Manželský pár	*Jedno dítě, věk 3-15 měsíců; rodič s nižší mzdou doma s dítětem*	-	-	-	x		-
		-	-	-	x	x	-
	Jedno dítě, věk 3-15 měsíců; každý z rodičů 6 měsíců na MD/RD	-	-	-	x	x	-
		x	x	x	x	x	x
	Jedno dítě, věk 4 roky	-	-	-	x	x	-
	Jedno dítě, věk 7 let		x	x	x	x	x
	Dvě děti, ve věku 2 a 7 let	x	x	-	-	-	x

K výpočtu indikátoru bylo využito výše popsané metody modelových rodin. Modelové rodiny v této studii jsou definovány podle počtu dětí a jejich věku, ekonomické aktivity rodičů a výše jejich příjmů a konečně podle úplnosti rodiny. Pokud rodiče pracují, předpokládá se zaměstnanecký poměr. Výsledkem jsou hodnoty CBP pro šest různých příjmových úrovní a šest různých složení rodiny. Jejich vzájemnou kombinací dostaneme dvacet jedna různých modelových rodin (tabulka 2.1).

Výběr modelových rodin se zaměřuje zejména na rodiny s dětmi v předškolním věku, protože v tomto období dochází k největší změně ve výši a struktuře disponibilního příjmu domácností s dětmi. Prorodinná opatření v této životní etapě mohou výrazně ovlivnit životní úroveň rodin s dětmi a jsou výrazem toho, jaké modely péče o nejmladší děti jsou v konkrétních evropských státních systémech preferovány.

Do čistého ročního příjmu modelových rodin byly započteny všechny dostupné dávky a daňové úlevy a a vztažením hodnoty těchto položek k hodnotě finanční podpory poskytované skrze transfery daňového a dávkového systému bezdětným manželským párům dostaneme výši podpory směrované dětem, tj. CBP, jejíž hodnota v podstatě měří, kolik stát (ne)přispívá rodinám na náklady spojené s výchovou dětí (blíže viz následující podkapitolu).

Analýza pracuje se stavem daní a dávek k 31. 12. 2008 a s průměrnou mzdou v zemi za rok 2008. Použitý datový soubor obsahuje data za Českou Republiku, Slovensko, Bulharsko, Lotyšsko, Rumunsko, Polsko a třináct zemí EU-15. Data byla získána z projektů "The Canadian Family Benefit Packages in International Context" (kanadský vládní grant) a "Srovnávací analýza rodinných politik v zemích střední a východní Evropy" (Grantová agentura AV ČR). Prezentované hodnoty jsou v rámci zajištění srovnatelnosti vyjádřeny v paritě kupní síly a jsou vztaženy k průměrné mzdě v zemi.

Primární data o výši čistých měsíčních příjmů modelových rodin byla získána v národních měnách. Pro srovnatelnost údajů bylo tedy nutné je standardizovat, respektive převést na společnou měnu. Země jsou proto srovnávány na základě absolutní hodnoty CBP vyjádřené v paritě kupní síly v eurech nebo podle relativního vyjádření CBP jako podílu z národního mediánu čistých příjmů, jehož 60% úroveň je obvykle hranicí, které se v mezinárodních srovnáních vztahuje míra rizika ohrožení chudobou. Procentuální vyjádření CBP je vzhledem k velkým rozdílům v síle jednotlivých národních ekonomik vhodnějším ukazatelem, zejména srovnáváme-li celkovou štědrost sociálních systémů.

2.3. Dávky a daně zahrnuté v CBP

Země ve vzorku jsou srovnávány na základě nastavení daňového a dávkového systému. Čistý příjem modelových rodin je výsledkem připočtení nebo odečtení následujících položek z hrubé mzdy:

- odvody na sociální pojištění,
- daň z příjmu + úlevy na dani,
- peněžité dávky určené rodinám s dětmi závislé na příjmu rodiny,
- peněžité dávky určené rodinám s dětmi nezávislé na příjmu rodiny,
- výdaje na bydlení po započtení případných příspěvků na bydlení,
- místní daň po odečtu případných daňových úlev,
- výdaje na zajištění celodenní péče o děti (jesle/školka),

- výživné (pokud je garantované státem),
- ostatní (dávky, které nejsou prvotně určeny rodinám s dětmi, ale ve výsledku mají stejný efekt).

Výdaje na bydlení byly odvozeny z průměrné mzdy v zemi, v konstantní výši 20 % průměrné měsíční mzdy zaměstnanců. Toto rozhodnutí vychází z metody používané OECD a v případě ČR mnohdy neodpovídá reálným nákladům na bydlení, které jsou zejména ve velkých městech daleko vyšší. Nicméně problém určení výše výdajů na bydlení je bohužel pro komparativní studie jen těžko řešitelný a vždy je možné najít další řešení odůvodnitelné jako více reálné.

Výdaje na zařízení péče o dítě je započítáno jako běžná cena, kterou musí rodič zaplatit, pokud dítě navštěvuje toto zařízení celý měsíc, každý pracovní den v týdnu.

Výživné (na dítě) je jako položka započtena pouze v případě, že jsou v případě odmítavého přístupu nepřítomného rodiče hrazeny státem.

Rodičovský příspěvek je určen rodiči, který z důvodu péče o malé dítě (do stanovené věkové hranice dítěte) částečně nebo plně omezuje svou výdělečnou činnost. Ve většině evropských zemí je rodičovský příspěvek pojímán jako částečná finanční náhrada ušlého příjmu, a tudíž definována vzhledem k velikosti úvazku rodiče či výši výdělku. V nároku na rodičovský příspěvek se rodiče mohou střídat či o dítě pečovat společně, v některých zemích při jeho nečerpání druhým z rodičů část období nároku zaniká. Doba nároku na pobírání rodičovského příspěvku se ve většině zemí shoduje s délkou rodičovské dovolené, v jejímž průběhu je zaměstnanec ze zákona chráněn proti propuštění.[23]

Přídavky na děti jsou pravděpodobně obecně nejdůležitější finanční pomocí státu, která rodinám pomáhá krýt náklady spojené s výchovou a výživou nezaopatřených dětí. Systém jejich vyplácení se však v jednotlivých zemích velmi liší. Mezi hlavní prvky diferencující výši dávky patří především pořadí dítěte, věk dítěte, příjem rodiny a složení rodiny (úplná, neúplná). Ve většině vybraných zemí je přídavek na děti vyplácen plošně, tj. bez ohledu na příjem rodiny. Výjimku tvoří Česká republika a dále některé státy jižní Evropy. Za nezaopatřené dítě je nejčastěji považováno dítě do 16 nebo 18 let, téměř ve všech zemích však náleží přídavek na děti i dětem starším, pokud se dále účastní vzdělávacího procesu (nejčastěji do 25, 26 let). Na delší studium dětí není brán ohled např. ve skandinávských státech a ve Velké Británii. Systém přídavků na děti je na jedné straně odrazem společenského uznání rodiny (např. větší podpora rodin s více dětmi), na druhé straně sám ovlivňuje pojetí rodiny a prorodinné klima ve společnosti.

[23] Velmi podrobné informace o všech opatřeních rodinné politiky zmíněných v této kapitole lze najít ve studii Matějkové a Paloncyové *Rodinná politika v Evropských zemích* z roku [Matějková, Paloncyová 2004].

Daňové úlevy mohou mít dvojí formu. Nezdanitelná částka základu daně z příjmu snižuje základ před zdaněním (výše úlevy roste přímo úměrně s výší příjmu a daňovou sazbou), zatímco sleva na dani/daňový bonus snižuje výslednou částku daňového plnění po zdanění (po dosažení určité příjmové hranice v jednotné míře). Slevy na dani jsou velmi výhodné pro rodiny s příjmy těsně nad prahem zdanitelnosti, bohatým rodinám však velký prospěch nepřinášejí. Zatímco nárok na univerzální dávku přídavku na dítě vzniká ve většině evropských zemí převážně matce nebo jiné pečující osobě, daňové úlevy jsou uplatňovány zejména otci [Paloncyová, Matějková 2004: 35]. Slevu na dani může nárokovat kterýkoliv z rodičů, jenž má pracovní příjem, odpočitatelnou položku od základu daně však obvykle uplatňuje osoba s nejvyšším příjmem v čele rodinné domácnosti, tedy nejčastěji otec.

Podobně jako u dávek vyplácených ze systému sociálního zabezpečení se může výše slev na dani v jednotlivých zemích lišit podle složení rodiny (úplnost rodiny, počet dětí), zapojení rodičů do placené práce, ale i podle typu nákladů, k jejichž úhradě dávka přispívá. V evropských zemích se setkáváme s daňovým bonusem u příležitosti narození dítěte, adopce, dávkou pokrývající částečně či plně náklady na předškolní péči o děti, na školní potřeby, na přípravu na povolání, na bydlení rodiny či zdravotní pomůcky pro dítě zdravotně postižené. V Belgii, Itálii, Nizozemsku a Španělsku jsou daňové dávky zacíleny zejména ve prospěch úplných rodin s malými dětmi. Rakousko, Velká Británie a Nizozemsko podporují spíše rodiny osamělých rodičů. V rámci podpory slaďování rodičovských a pracovních aspirací zohledňují některé země v systému nezdanitelných položek počet, věk či pořadí narození dítěte. Např. ve Španělsku je částka odpočtu za třetí či čtvrté dítě o 50 % vyšší než za první či druhé dítě. Belgický model umožňuje zvyšovat odpočet za každé dítě podle počtu dětí v rodině, u dětí do 3 let je částka odpočtu ještě zvýšena. Základ daně před zdaněním je možné rovněž snížit odečtením 80 % vynaložených nákladů na zajištění péče o dítě do 3 let. Rovněž Norsko uplatňuje do určitého stanoveného limitu odpočet nákladů za péči o dítě. Tento limit nezdanitelné částky se zvyšuje o 20 % za péči o dvě a více dětí [MISSOC 2009].

Podívejme se nyní, jak evropské systémy dávek a daní podporují různé typy rodin v závislosti na rodinném a sociálním statutu rodičů a na věku dětí.

3. ANALYTICKÁ ČÁST

Všechny země EU poskytují soubor prorodinných opatření, zahrnující úlevy na daních, finanční příspěvky, úlevy na platbách za služby apod., jejichž účelem je pomoci rodinám nést náklady na výchovu dětí. Tento souhrn opatření spolu s opatřeními na poli trhu práce se snaží podporovat domácnosti s dětmi v různých rovinách, zejména se snaží chránit děti před životem v chudobě. Část opatření vypomáhá rodičům v oblasti zaměstnání: Poskytuje finanční podporu v případě nízkých příjmů, dotuje výdaje na výchovu dětí a skrze nastavení systému dávek a daní nepřímo vybízí či naopak odrazuje rodiče od práce na plný či částečný úvazek nebo, v případě párů, podporuje dvou či jednopříjmový model rodiny. Jiná z nich pomáhají rodičům vyvázat se z trhu práce a zůstat doma s dětmi. Souhrn těchto opatření hraje roli v procesu rozhodování o podobě rodiny a může svou účinností ovlivnit jak počet dětí, které se žena rozhodne mít, tak kdy je bude mít. Stejně tak může mít dopad na formu rodiny podle toho, jak obtížné vytváří podmínky pro rodiče, kteří se rozhodnou odejít od partnera a vychovávat děti sami. Cílem této části studie je zmapovat stav finanční podpory rodinám s dětmi ve vybraných členských zemích Evropské unie s hlavním důrazem na Českou republiku a její postavení ve srovnání s ostatními zeměmi, zejména pak s jinými zeměmi regionu střední a východní Evropy (CEE). Analýza se vztahuje k 31. 12. 2008, tj. do období před tím, než evropské země pocítily plnou váhu světové ekonomické krize, v reakci na níž mnohé z nich omezily štědrost sociálních dávek [Staddon 2015].

Odpovědi budeme hledat na následující otázky: Jak je v evropských zemích nastavený systém dávek v mateřství? Které formy rodinného soužití jsou v domácnostech s předškolními dětmi nejvíce podporovány a z čeho se tato podpora skládá? Dotuje český sociální systém spíše tradiční rodiny nebo upřednostňuje zaměstnanost matek? Jak velkou roli hraje příjem rodičů? Kterým evropským systémům dávek a daní se finanční podpora rodin s dětmi v České republice podobá? Jak si v porovnání s jinými státy Evropy stojí čeští samoživitelé? Motivuje český sociální systém rodiče k participaci na trhu práce?

3.1. Dávky v období mateřské dovolené

Jedním z prvních opatření rodinné politiky, se kterým se domácnosti s dětmi setkají, je mateřská dovolená (MD) a finanční podpora s ní spojená. V tomto opatření se spojuje jak formální vyjádření uznání těhotenství a mateřství jako společensky důležitých funkcí zasluhujících speciální přístup, tak finanční náhrada dočasně ztraceného zaměstnání. Následující stránky přináší porovnání podmínek vyplácení peněžité podpory v mateřství ve státech EU-27, Norsku, Islandu a Švýcarsku. Použitá data se vztahují k roku 2008.

3.1.1. Podmínky vyplácení peněžité pomoci v mateřství v ČR

Česká republika patří mezi země s nejdelším obdobím nároku na peněžitou dávku v mateřství nejen v Evropě, ale i ve světě (tabulka 6 v přílohách). Dávka, která se vztahuje k období mateřské dovolené, se nazývá *peněžitá pomoc v mateřství* a nárok na ni trvá po dobu 28 týdnů od počátku šestého či osmého týdne před očekávaným dnem porodu, což je déle, než doporučuje Mezinárodní organizace práce ILO[24]. Naopak v souladu s doporučením ILO, které stanovuje jako žádoucí příspěvek ve výši 2/3 předchozí mzdy, zvolila Česká republika za základ pro výpočet příspěvku 69 % denního vyměřovacího základu (DVZ). Ten je podle speciální formule vypočítáván z předchozího průměrného výdělku ženy (MPSV), který je limitován maximální výší. Běžnou praxí evropských zemí je naopak úhrada podílu mzdy ve výši 90–100 % (tabulka 6 v přílohách). K základním podmínkám nároku patří, shodně s mnoha ostatními státy EU, existence nemocenského pojištění, popř. tzv. náhradních dob nemocenského pojištění[25]. Na dávku má žena nárok pouze v případě, že byla v posledních dvou letech před porodem minimálně 270 dní nemocenský pojištěná.

Pokud matka porodí zároveň dvě nebo více dětí a stará se alespoň o dvě z nich, poskytuje se PPM v délce 37 týdnů (počítaných od počátku vyplácení)[26]. Stejné podmínky platí i pro ženy, které dítě sice neporodily, ale převzaly jej do své trvalé péče nahrazující péči mateřskou na základě rozhodnutí příslušného orgánu nebo převzaly dítě, jehož matka zemřela. Doba poskytování peněžité pomoci v mateřství je však v těchto případech omezena též věkem dítěte (nejmladšího), a to osmi měsíci jeho věku. Delší podpůrčí doba pro poskytování obdobné dávky (tj. peněžité pomoci) je zajištěna i mužům – pojištěncům svobodným, ovdovělým, rozvedeným nebo z jiných důvodů osamělým, kteří nežijí s družkou a převzali do péče dítě na základě rozhodnutí příslušného orgánu nebo pečují o dítě, jehož matka zemřela. Doba poskytování peněžité pomoci je u nich rovněž omezena věkem dítěte (osmi měsíci jeho věku).

Ženě, která nesplnila podmínku doby účasti na nemocenském pojištění, a nemá tedy nárok na peněžitou pomoc v mateřství, náleží rovná dávka rodičovského příspěvku.

3.1.2. ČR v porovnání s vybranými evropskými státy

Všechny evropské země poskytují nastávajícím matkám nějakou formu finanční a právní ochrany. V naprosté většině z nich existuje institut mateřské dovolené, ke které se váže peněžitý příspěvek. Pouze v případě Švédska a Norska je přesnější hovořit o rodičovské dovolené, protože mateřská dovolená *per se* tu v podstatě neexistuje. Tyto dvě země vyplácí

[24] Podle Mezinárodní organizace práce ILO je doporučená minimální délka placené dovolené z důvodu těhotenství či narození dítěte 12 týdnů, doporučuje se však 14 týdnů.

[25] Tj. vojenská a civilní služba, pobírání důchodu z důchodového pojištění, vedení v evidenci uchazečů o zaměstnání a pobírání nemocenské nebo peněžité podpory v mateřství po zániku nemocenského pojištění.

[26] Do roku 2009 měly nárok na delší pobírání peněžité pomoci v mateřství i samoživitelky.

poměrně štědrou a dlouhodobou podporu v mateřství (rodičovství), ovšem nevyhrazují dovolenou pouze matce, ale směřují ji na oba rodiče. V Norsku náleží výhradně matce pouze 3 týdny před porodem a 6 týdnů po porodu, tj. 9 týdnů mateřské dovolené celkem. Ve Švédsku je výhradně matce určen pouze tzv. vyrovnávací příspěvek v mateřství, na který uplatňuje nárok těhotná žena neschopná kvůli fyzické náročnosti již nadále vykonávat své zaměstnání. Tento příspěvek je vyplácen po dobu max. 50 dní v průběhu 60 dní před porodem, tedy cca 7 týdnů.

V současných evropských modelech se tedy objevují 2 druhy koncepcí finanční pomoci v mateřství: a) nemocenská, kde se PPM vztahuje pouze na budoucí matky, b) rodičovsko-nemocenská, kde příspěvek existuje i pro otce místo matky či spolu s matkou nebo souvisí s přechodem na pobírání rodičovského příspěvku [Matějková, Paloncyová 2004: 30]. Nemocenské pojištění může mít ráz pojištění všeobecného, zaměstnaneckého nebo jejich kombinace.[27] Podmínkou zaměstnaneckého nemocenského pojištění (Nizozemsko) je existence pracovního poměru alespoň jednoho z partnerů. Pojetí zaměstnaneckého všeobecného pojištění se mohou výrazně lišit, a to nejen podmínkami nároku, ale i výší příspěvku formou procentního podílu vyměřovacího základu.

Zajímavé řešení poskytuje švédský model: podpora pracující rodiny v počáteční fázi je poskytována na základě rodičovského pojištění. Pojištění pokrývá jak pracující, tak OSVČ, které platily příspěvky ve výši 2,2 % příjmu. Rodičům, kteří nejsou ekonomicky aktivní, se vyplácí minimální částka 180 SEK na den, ostatním se nahrazuje předchozí příjem do výše 80%. Pojištění zahrnuje tyto tři druhy dávek: příspěvek v mateřství, rodičovský příspěvek a přechodný rodičovský příspěvek. Rovněž model Slovinska má mezi zeměmi Evropy specifické postavení. Je konstruován na rozvinutém principu solidarity bezdětných pracujících s pracujícími s dětmi. Z rodičovského pojištění jsou hrazeny příspěvky v mateřství, otcovství a rodičovství, přičemž každý z aktérů (zaměstnanec, zaměstnavatel a OSVČ) odvádí do systému 0,1 % hrubé mzdy.

Ne všechny země s uzákoněnou mateřskou dovolenou ji poskytují bez výhrad všem matkám nějakým způsobem zapojeným na trhu práce (zaměstnankyním, živnostnicím i ženám nezaměstnaným, hledajícím práci). Ve většině zemí, včetně České republiky, mají nárok na peněžitou pomoc v mateřství ve výši odvozené z předchozí mzdy pouze ty matky, které jsou zaměstnané a/nebo splňují podmínku účasti na relevantním pojištění.

[27] Blíže viz tabulka 6 příloze.

Graf 3.1 zobrazuje situaci podpory v mateřství pro ženy-zaměstnankyně z vybraných evropských zemí bezprostředně v období kolem narození dítěte[28].

Graf 3.1. Délka mateřské dovolené a výše náhrady předchozí mzdy

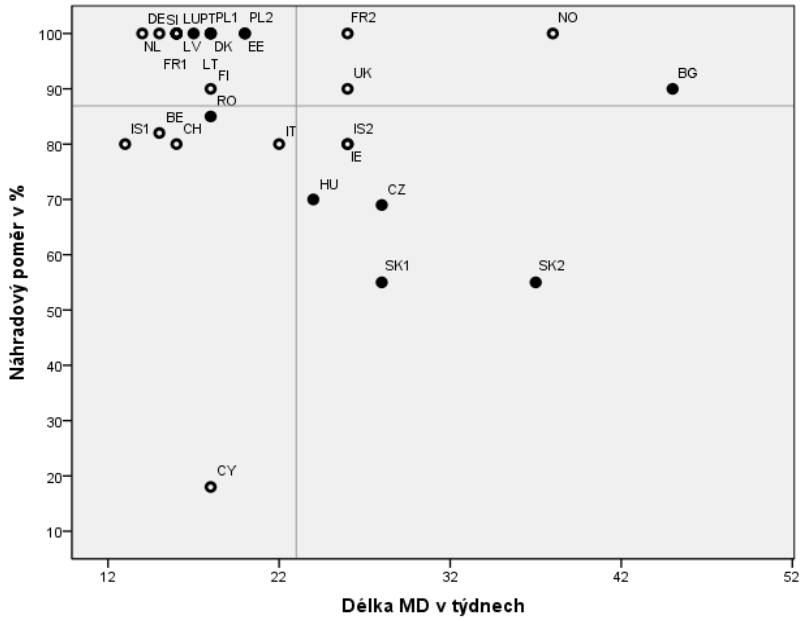

Zdroj: MISSOC (2008).
Poznámka: PL1 = Polsko: PPM při prvním dítěti v pořadí. PL2 = Polsko: PPM při druhém a dalším dítěti. FR1 = Francie: PPM při prvním a druhém dítěti v pořadí. FR2 = Francie: PPM při třetím a dalším dítěti. IS2 = 6 měsíců mateřské dovolené. Ostatní vysvětlivky zkratek názvů zemí viz tabulka 6 v přílohách.

Přibližně jedna polovina vybraných zemí volí plnou náhradu předchozí mzdy ženy při relativně kratším období mateřské dovolené (do 18 týdnů). Pouze na Islandu a ve Francii dosahuje za určitých podmínek plně placená mateřská dovolená 26 týdnů[29]. Jak již bylo zmíněno, Česká republika se nachází na opačném pólu: poskytuje delší dovolenou při jedné z nejnižších náhrad mzdy[30]. Pouze Slovensko nahrazuje předchozí příjem ženy v nižší míře

[28] Vysvětlivky ke zkratkám názvů států je možno najít na prvním listu příloh. V grafu chybí údaje za Švédsko, protože – jak bylo již dříve zmíněno – v této zemi v podstatě neexistuje mateřská dovolená jako taková a výrazně naprůměrná délka poskytované rodičovské dovolené graf zkreslovala.

Ve Švédsku existuje pouze Vyrovnávací příspěvek v mateřství, který náleží jen ženě v případě, že nemůže z důvodu fyzické náročnosti vykonávat svou původní práci. Tento příspěvek nahrazuje mzdu z 80 % a poskytuje se na maximálně 50 dní z 60 dní před očekávaným porodem. V ostatních případech je uplatňován koncept rodičovsko-mateřské dovolené.

[29] Na tomto místě je třeba zmínit speciální případ Slovinska. Mateřská dovolená jako taková dosahuje ve Slovinsku pouze délky 15 týdnů, nicméně ihned poté následuje rodičovská dovolená v délce 37 týdnů, taktéž hrazena ve výši 100 % předchozí mzdy. Matce (rodiči) je tedy předchozí mzda vyplácena v plné výši celkem po dobu 52 týdnů, což je jev v této části Evropy ojedinělý, svým pojetím se blížící praxi skandinávských států, které taktéž poskytují štědrý příspěvek po dobu trvání jak mateřské, tak rodičovské dovolené. Podobně také v Lotyšsku je od skončení mateřské dovolené do 1 roku věku dítěte vyplácena rodičovská dávka ve výši 70 % předchozí mzdy. V Litvě je rodičovský příspěvek také odvozen z předchozí mzdy a je vyplácen do 1 nebo 2 let dítěte ve výši 100% , resp. 85% předchozí mzdy). V Maďarsku je rodičovský příspěvek také založen na předchozí mzdě a vyplácí se do druhého roku věku dítěte ve výši 70% předchozí mzdy.

[30] Až do roku 2004, kdy Slovensko změnilo pravidla ohledně výpočtu peněžité pomoci v mateřství a snížilo procentuální náhradu z 90 % na 55 %, byla náhrada mzdy v ČR dokonce nejnižší v Evropě. V současné době (2016) činí 60% z denního vyměřovacího základu, který je stále omezen maximálně 1,5násobkem průměrného

než ČR, a to v 55 %. V dalších zemích, které stejně jako ČR PPM nedaní, fluktuuje podíl náhrady předchozí mzdy mezi 80 % (Irsko) a plnou výší (Německo, Portugalsko, Lotyšsko, Rakousko).

Údaje uvedené v grafu 3.1 je však nutno brát pouze jako orientační. V řadě zemí včetně České republiky je totiž stanoven maximální denní limit, do kterého je příjem při výpočtu příspěvku v mateřství plně započítán, či maximální výše poskytovaného příspěvku. Kromě těchto omezení a limitů vstupují do hry také povinnost zdaňovat PPM či z ní dokonce odvádět pojistné na sociální zabezpečení.

Omezení maximální výše PPM (tabulka 3.1) znevýhodňuje skupiny s vyššími pracovními příjmy. V některých zemích proto rozdíl do plné náhrady mzdy doplácí na základě doporučení státních orgánů zaměstnavatel (např. Norsko, Německo), jinde je úhrada rozdílu předmětem kolektivní smlouvy zaměstnavatele se zaměstnanci v rámci prorodinných opatření (Dánsko, Francie a Itálie). Někteří čeští výzkumníci se domnívají, že by bylo vhodné, aby se těmito vzory nechal inspirovat i český sociální systém, a navrhují, že v případě vlastní platební neschopnosti by zaměstnavatel mohl o příspěvek na úhradu rozdílu žádat fond nemocenského pojištění [srovnej Matějková, Paloncyová 2004]. Otázkou je, zda by takovéto opatření nevedlo zaměstnavatele ze strachu z velkých nákladů k odmítání mladých žadatelek o práci.

Tabulka 3.1. Skupiny zemí podle existence horní hranice výše PPM

Bez omezení	Limit+zaměstnavatel	Limit	Max. podíl PM
Belgie	Dánsko	Malta	0,2
Bulharsko	Německo	Irsko	0,5
Estonsko		Česko	0,6
Finsko		Nizozemsko	0,7
Island		Slovensko	0,8
Itálie		Francie	0,8
Kypr		Švýcarsko	1,0
Lotyšsko		Norsko	1,4
Lucembursko		Litva	2,7
Maďarsko			
Polsko			
Portugalsko			
Rakousko			
Rumunsko			
Slovinsko			
Španělsko			
Švédsko			
Velká Británie			

platu. Dnes v ČR platí vyšší limit DVZ a podíl náhrady 70%, který ve výledku znamená maximální výši PPM za měsíc zhuba na úrovni 1,2 průměrné hrube mzdy.

Pouze v deseti z 29 analyzovaných zemí neexistuje povinnost PPM danit a/nebo z ní odvádět pojistné. Jsou jimi Bulharsko, ČR, Německo, Lotyšsko, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko, Slovensko, Irsko a Kypr. Ne v každé zemi je navíc deklarovaná výše náhrady předchozího platu ženy státem dodržována v celé délce mateřské dovolené. Švédsko a Norsko například poskytují rodičovskou dovolenou, kterou si může vybrat kterýkoli z rodičů – Švédsko v délce 480 dní (téměř 69 týdnů) ve výši 80 % příjmu prvních 390 dní ale jen maximální výši 20 EUR za den po zbývajících 90 dní (20 EUR za den odpovídá cca 27 % průměrné měsíční mzdy). Norsko pak v délce 44, resp. 54 týdnů při náhradě 100, resp. 80 % původního příjmu, ale s maximálním denním limitem[31]. V Belgii je příjem prvních 30 dní nahrazován z 82 %, zbývajících 75 dní je příjemkyni vypláceno pouze 75 % příjmu s maximální horní hranicí. Také ve Velké Británii není přes neoddiskutovatelná zlepšení sociálního systému posledních let situace tak příznivá, jak by se z grafu 1 mohlo zdát. Náhrada 90 % mzdy se (bez horního limitu) vztahuje jen na malou část z 26 týdenní MD[32], konkrétně na prvních 6 týdnů. Zbytek MD je dotován částkou £ 117,18 týdně, která nedosahuje ani čtvrtiny průměrné měsíční mzdy v zemi.

Graf 3.2 zobrazuje situaci po započtení všech limitů vyplácení PPM, zdanění a odvodů na sociální pojištění. Pro srovnatelnost byla za základ výpočtů výše dávky vzata průměrná hrubá měsíční mzda v jednotlivých zemích. Uvažujeme zde tedy pro názornost ženu, která před nástupem na mateřskou dovolenou splnila všechny zákonné podmínky nároku na PPM, a její příjem ze zaměstnání byl roven průměrné mzdě. Výše PPM, vypočtená ze základu průměrné mzdy a snížená o případné daně a pojistné, byla nakonec vztažena opět k průměrné hrubé mzdě, čímž byl získán reálný náhradový poměr předchozí (hrubé) mzdy.

Vidíme, že situace se výrazně mění v zemích s vysokými odvody (Nizozemsko, Polsko, Slovinsko) a daněmi (Dánsko, Finsko, Švédsko, Belgie[33]), a také v Irsku a Velké Británii, kde platí výrazně nízký horní limit PPM. Hodnota náhrady předchozí hrubé mzdy klesla i v Německu, Rakousku a Francii, kde se PPM vypočítává z čisté mzdy. Také ČR si díky horní hranici denního vyměřovacího základu mírně pohoršilo, ale co do délky mateřské dovelené stále patří do horní čtvrtiny pomyslného žebříčku.

---

[31] Z toho 3 týdny před porodem a 6 týdnů po porodu jsou vyhrazeny pouze matce a 4 týdny po uplynutí minimálně 6 týdnů po porodu jsou rezervovány pouze otci. Státní příspěvek je limitován horní hranicí šestinásobku ročního základu sociálního pojištění ročně (tj. 52 666 EUR pro rok 2008, což ovšem představuje částku vyšší než průměrný roční příjem), a navíc zaměstnavatel může rozdíl mezi příspěvkem a 80 %, resp. plnou výší předchozího příjmu, dorovnat.

[32] Zaměstnanci, kteří pracovali pro stejného zaměstnavatele minimálně 26 týdnů do začátku 14. týdne před očekávaným datem porodu, mají dokonce nárok na 52 týdnů mateřské dovolené. Po tuto dobu jim je drženo pracovní místo, ale posledních 26 týdnů se neproplácí, pokud se zaměstnavatel nerozhodne jinak.

[33] V Belgii je však v určitých případech možno odvody na sociální pojištění snížit.

Graf 3.2. Délka mateřské dovolené a skutečná výše náhrady ušlé mzdy

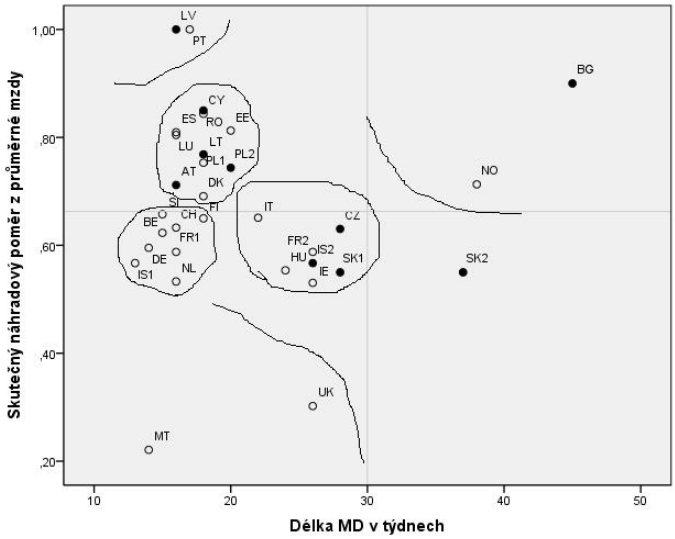

Zdroj: *MISSOC (2008); EUROSTAT (2008/9); vlastní výpočty.*
Poznámka: *PL1 = Polsko: PPM při prvním dítěti v pořadí. PL2 = Polsko: PPM při druhém a dalším dítěti. FR1 = Francie: PPM při prvním a druhém dítěti v pořadí. FR2 = Francie: PPM při třetím a dalším dítěti. IS2 = 6 měsíců mateřské dovolené. Ostatní popisky viz tabulka 1. Přímky v grafu zobrazují průměrnou délku MD v souboru a průměrnou hodnotu náhrady předchozí (průměrné) mzdy. Plnými body jsou vyznačeny země CEE.*

Lze zobecnit, že zřídka se délka MD a procentní náhrada mzdy snoubí tak, aby obě tyto charakteristiky dosahovaly vysokých hodnot. Zpravidla platí, že delší mateřská dovolená znamená nižší náhradu ušlé mzdy.

Z grafu 3.2 se rýsují tři více méně homogenní skupiny zemí.

1) Polsko, Litva, Lucembursko, Španělsko, Rumunsko, Estonsko a Kypr poskytují MD v délce okolo 20 týdnů a nahrazují průměrný hrubý plat ze zhruba 70-85 %, tj. cca v úrovni čistého přijmu.

2) Belgie, Německo, Nizozemí, Slovinsko, Francie (při prvním dítěti) a Švýcarsko se drží ILO doporučené délky MD okolo 16 týdnů a předchozí plat nahrazují z 50-70%. Někde mezi těmito skupinami stojí Rakousko, a pokud budeme brát v úvahu striktně jen mateřskou, nikoli mateřsko-rodičovskou dovolenou, také Island (v alternativě kratší MD), Dánsko a Finsko.

3) Česko, Slovensko, Maďarsko, Francie (při třetím a dalším dítěti), Island (v alternativě delší MD), Irsko a Itálie volí MD v délce okolo 6 měsíců a nahrazují předchozí příjem v podobné výši jako skupina 2.

V souboru pak ještě zbývají země s velmi nízkou peněžitou podporou v mateřství, jak v délce, tak ve výši náhrady (Velká Británie a Malta), naopak země s výrazně nadprůměrnou podporou na MD v obou dimenzích (Bulharsko, Norsko, Švédsko, a potenciálně i Dánsko a Finsko), a země s relativně krátkou MD, ale v podstatě 100% náhradou předchozího hrubého platu (Portugalsko, Lotyšsko).

Jak již bylo naznačeno na příkladu skandinávských zemí, je také možné brát v úvahu dávky na rodičovské dovolené, pokud jsou odvozovány z předchozí mzdy rodiče. V takovém případě by byl obrázek rozložení zemí jiný. Následný rodičovský příspěvek odvíjející se od předchozí mzdy nalezneme kromě Švédska a Norska také v Dánsku, Finsku, na Islandu, ve Slovinsku a také v Lotyšsku, Litvě a Maďarsku. Obvykle se tento příspěvek vyplácí do cca jednoho roku věku dítěte, ale v Litvě a Maďarsku dokonce do dvou let dítěte. Výsledkem je výrazně lepší příjmová situace domácností (dříve) pracujících rodičů s nejmladšími dětmi v porovnání s ostatními zeměmi. Vzhledem k tomu, že tady se již pohybujeme mimo období mateřské dovolené per se, podrobněji se na jejich situaci zaměřuje až oddíl 3.2.

Je zřejmé, že je poměrně obtížné najít nějaký celkový ukazatel „velkorysosti" zemí ve sféře MD a PPM. V podstatě je možné PPM z finančního hlediska nazírat ze dvou základních úhlů pohledu. Prvním je podíl ušlé měsíční mzdy, který je skrze matce/rodiči v průběhu MD nahrazován, druhým je celkový obnos peněz vyplacen za celou MD. Výše nahrazovaného podílu předchozí mzdy je důležitá zejména pro ty matky, které nechtějí nebo nemohou zůstat s dítětem doma dlouho a nemohou si dovolit výrazné snížení příjmu. Celkový vyplacený obnos peněz je významný z pohledu státního rozpočtu a víc pravděpodobně zajímá ty matky, které upřednostňují delší MD. Graf 3.3 zobrazuje rozložení zemí v závislosti na těchto dvou kritériích. Obrázek 3.1 přehledně znázorňují jejich pořadí podle každého kritéria.

Graf 3.3. Skutečný náhradový poměr na MD vs. počet hrubých mezd vyplacených v průběhu MD

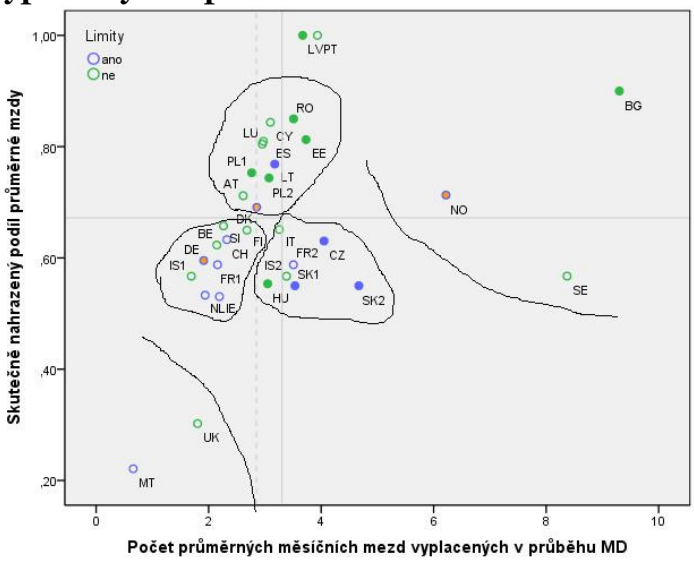

Zdroj: *MISSOC (2008); EUROSTAT (2008/9); vlastní výpočty.*
Poznámka: *PL1 = Polsko: PPM při prvním dítěti v pořadí. PL2 = Polsko: PPM při druhém a dalším dítěti. FR1 = Francie: PPM při prvním a druhém dítěti v pořadí. FR2 = Francie: PPM při třetím a dalším dítěti. IS2 = 6 měsíců mateřské dovolené. Ostatní popisky viz přílohy. Přímky v grafu zobrazují průměrnou délku MD v souboru a průměrnou hodnotu náhrady předchozí (průměrné) mzdy. Plnými body jsou vyznačeny země CEE.*

Je zřejmé, že celkový obnos peněz vyplacený v průběhu MD (osa x) s procentní náhradou předchozí mzdy souvisí (graf 3.3) [34]. Opět vidíme podobné skupiny jako u grafu 3.2, ale tentokrát se v každé z nich zřetelně ukazuje vliv limitů výše vyplácené dávky a jejího zdanění. Irsko se díky tomu přesouvá do skupiny č. 2, kde jsou země, které poskytují jak nízkou náhradu mzdy tak relativně krátkou mateřskou dovolenou.

V grafu 3.3 jsou graficky odlišeny státy, které aplikují horní limity na částku PPM, a státy, jež výši PPM nijak neomezují. V těchto zemích, označených zeleně, může PPM nabýt jakýchkoli hodnot v závislosti na předchozí mzdě a budoucí matky s vysokými výdělky nejsou zde tedy nijak znevýhodňovány. Naopak státy, kde existují limity na výši PPM, tj. ČR, Slovensko, Irsko, Nizozemsko, Francie, Švýcarsko, Malta, Litva, Norsko, Německo a Dánsko[35] (viz tabulku 3.1 v úvodu kapitoly), přerozdělují zisky z pojistného ve prospěch nízkopříjmových kategorií.

Je ovšem nutné podotknout, že v každé zemi je limit nastaven jinak vysoko. Zatímco například ve Švýcarsku (ženevský kanton) a Nizozemsku je maximální výše mzdy, ze které je PPM vypočítávána, rovna zhruba dvojnásobku průměrné měsíční mzdy v zemi, v ČR je to už jen 1,3násobek průměrné mzdy a na Slovensku 1,5násobek průměrné mzdy. Pokud vezmeme v úvahu maximální možnou částku příspěvku v mateřství vyplacenou v jednom měsíci (se zohledněním případného zdanění a odvodů na pojištění) a vztáhneme ji k průměrné hrubé mzdě v zemi, zjistíme, že nejvyšší maximální limit nalezneme v Litvě (2,69 průměrné mzdy za měsíc), pak následuje Norsko (1,4), Švýcarsko (1,04), Francie (0,84), Slovensko (0,8), Nizozemsko (0,72) a ČR (0,59) a nakonec Irsko (0,45) a Malta (0,20) (tabulka 3.1.). V Česku se nicméně situace od roku 2008 zlepšila a maximální denní vyměřovací základ je nyní roven zhruba 1,8násobku průměrné mzdy, což odpovídá nejvyšší možné vyplacené částce ve výši cca 1,2 průměrné mzdy. Podobně také na Slovensku se zvýšila procentní náhrada předchozí mzdy (na 60%), takže maximální možná vyplacená částka PPM měsíčně je nyní zhruba 90% průměrného platu.

Odhlédneme-li od Švédska a Norska, jejichž MD není mateřskou dovolenou v pravém slova smyslu, zjistíme, že bezkonkurenčně nejvíce peněz je během MD vyplaceno v Bulharsku, následovaném Slovenskem a Českou republikou (obr. 3.1, graf vlevo). Je velmi dobře vidět, přestože výše náhrady dosahuje v ČR ve skutečnosti pouze průměrných 63 % předchozího výdělku, že si Česká republika udržuje díky nadprůměrně dlouhé době trvání mateřské dovolené náskok před ostatními zeměmi. Obecně se v horní polovině žebříčku nalézají především země, které poskytují relativně dlouhou MD. Pouze Portugalsko a

[34] Pravděpodobnost, že mezi těmito dvěma proměnnými existuje vztah, je vyjádřena počtem hvězdiček podle hodnoty r = 0,386 (Pearsonův koeficient korelace). **=> p=0,05, tj. vysoká pravděpodobnost korelace.

[35] V Německu a Dánsku sice oficiálně existuje horní limit PPM, ve skutečnosti je ale rozdíl mezi tímto limitem a plnou mzdou vyrovnáván zaměstnavatelem na základě kolektivních smluv.

Lotyšsko přispívají ke své přední pozici výrazně vysokou procentní náhradou předchozí mzdy spíše než délkou poskytované MD.

Obrázek 3.1. Obnos vyplacený na PPM v průběhu MD a poměr náhrady předchozí mzdy

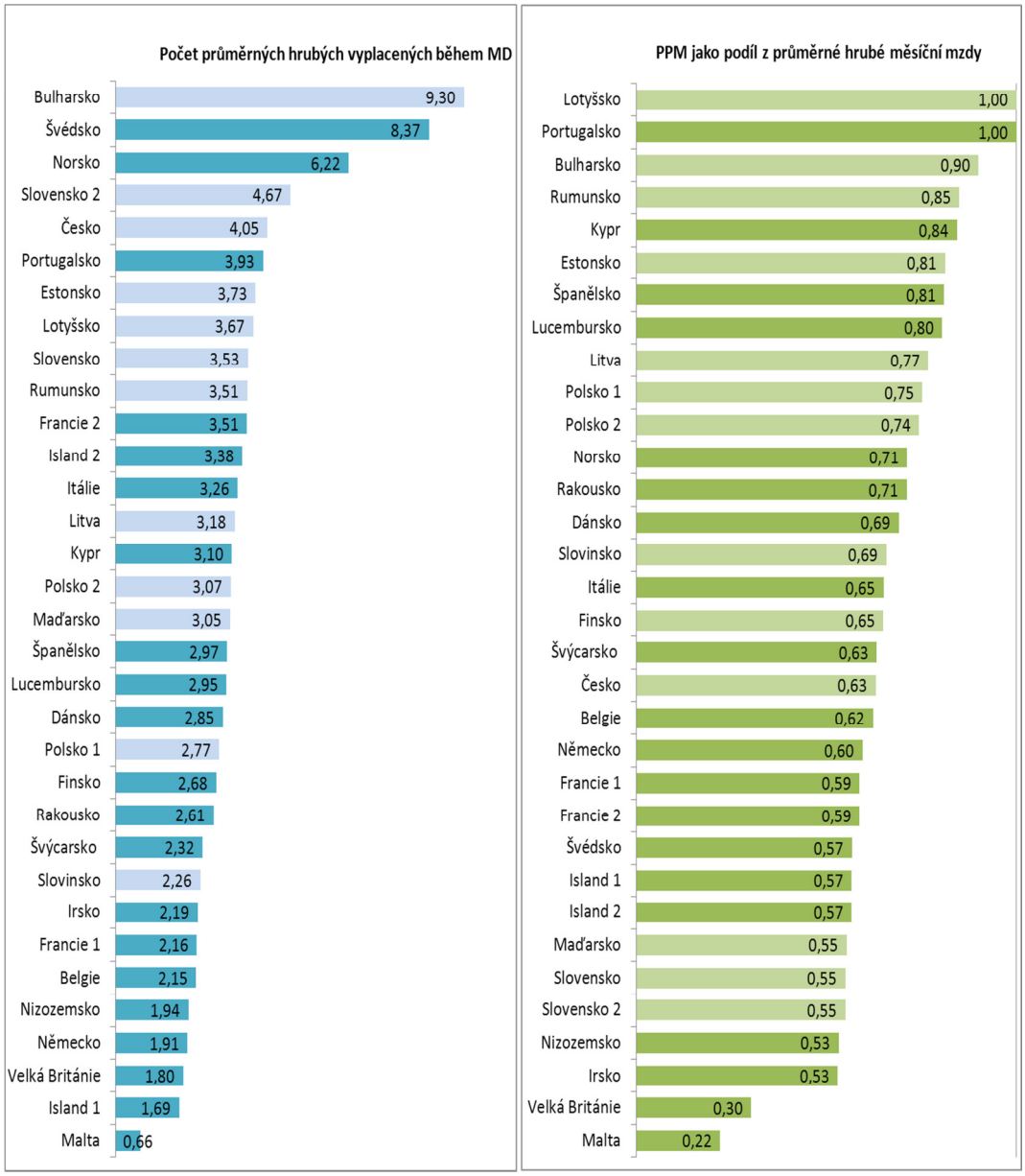

Zdroj: *MISSOC (2008); EUROSTAT (2008/9); vlastní výpočty.*
Poznámka: *Ukazatel v grafu nalevo udává průměrných hrubých mezd vyplacených v průběhu MD. Pozice ČR v roce 2016 v prvním grafu by zůstala nezměněna (hodnota 4,49); podíl v druhém grafu by se zvýšil na 0,70 a ČR by se tak zařadila mezi Rakousko a Dánsko.*

Obrázek 3.1, graf vpravo, ukazuje pořadí zemí podle výše náhradového poměru předchozí (průměrné) mzdy. Hodnota v grafu je v podstatě měřítkem srovnatelnosti (co do finančního ohodnocení) zaměstnání a raného mateřství. Podmínky vyplácení PPM v zemích, které se nalézají na předních příčkách, by zřejmě vyhovovaly především ženám, které si nemohou dovolit výrazné snížení příjmu v průběhu MD.

Graf 3.4 je snahou o obsáhnutí všech třech hlavních charakteristik mateřské dovolené a dávky s ní spojené[36]. Na ose x se snoubí štědrost zemí co do délky MD a celkového obnosu peněz, který za matkami v tomto období putuje. Čím více vpravo se země umístila, tím v absolutní hodnotě štědřejší MD poskytuje. Osa y vyjadřuje poměr, jakým je nahrazována předchozí mzda.

Graf 3.4. Pozice zemí podle štědrosti PPM. Výše poměru náhrady předchozí mzdy vs. délka MD a obnos vyplacených peněz

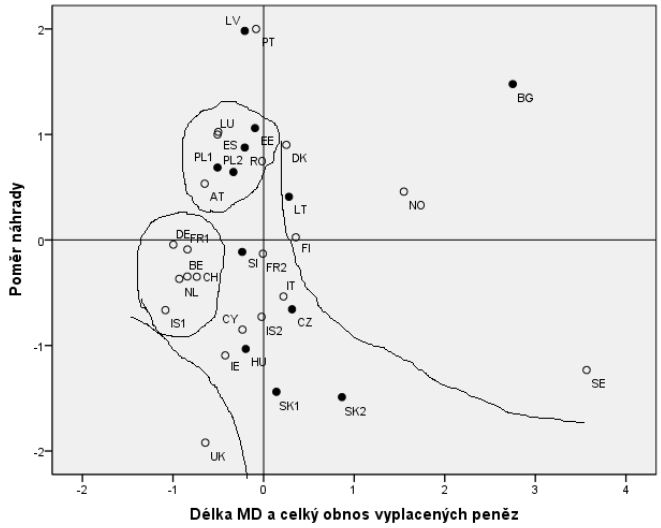

Zdroj: MISSOC (2008); EUROSTAT (2008/9); vlastní výpočty.
Poznámka: PL1 = Polsko: PPM při prvním dítěti v pořadí. PL2 = Polsko: PPM při druhém a dalším dítěti. FR1 = Francie: PPM při prvním a druhém dítěti v pořadí. FR2 = Francie: PPM při třetím a dalším dítěti. IS2 = 6 měsíců mateřské dovolené. Ostatní popisky viz první list příloh.
Přímky v grafu zobrazují průměrnou délku MD v souboru a průměrnou hodnotu náhrady předchozí mzdy. Plnými body jsou vyznačeny země CEE.

V grafu je možné nalézt podobné skupiny zemí jako v grafu 3.2 a 3.3.

1. Polsko, Lucembursko, Španělsko, Rumunsko, Estonsko a Rakousko poskytují nadprůměrný poměr náhrady, ale celkový obnos vyplacených peněz je spíše podprůměrný. Nastavení dávky v mateřství zde bude nejspíš vyhovovat matkám, které se chtějí brzy vrátit do zaměstnání.

2. Belgie, Německo, Švýcarsko, Nizozemsko, Francie (při prvním dítěti) a Island (v alternativě kratší MD), dosahují podprůměrných hodnot v obou parametrech.

3. Česko, Slovensko, Maďarsko, Island (v alternativě delší MD), Irsko, Itálie a Kypr tvoří poměrně roztříštěnou skupinu, jejímž společným jmenovatelem je podprůměrný, až velmi nízký poměr náhrady a relativně dlouhá MD. V těchto zemích bude zřejmě

[36] Hodnoty na osách X a Y jsou výstupem exploratorní faktorové analýzy, která v souboru proměnných potvrdila dvě latentní proměnné. Faktor 1 (osa x) vysvětluje 52% variability dat a slučuje proměnné Délka MD, Maximální délka mateřsko-rodičovské dovolené, Počet hrubých mezd vyplacených v průběhu MD a Počet rubých mez vyplacených v průběhu mateřsko-rodičoské MD. Faktor 2 (osa y) vysvětluje 22% variability dat a obsahuje proměnné v Skutečný poměr náhrady předchozí mzdy a Deklarovaná náhrada předchozí mzdy.

nastavení MD nejvíce vyhovovat ženám, u nichž hraje délka MD větší roli než měsíční příjem peněz.

4. Portugalsko a Lotyšsko stojí na opačném konci spektra než například Slovensko a nabízí průměrný obnos peněz, ale nahrazují předchozí příjem v plné výši. Ideální pro matky, které si nemohou dovolit nižší měsíční příjem.
5. Poslední skupina je velice heterogenní. Nalezneme v ní Litvu, skandinávské země a Bulharsko. Státy v ní jsou charakterizovány nadprůměrně vysokým celkovým obnosem peněz vyplacených v průběhu MD. Stát je tedy velmi štědrý, ať už spíše v jedné nebo druhé dimenzi.

Závěrem můžeme zobecnit, že problematika mateřské dovolené a dávky s ní spojené nejštědřejší je multidimenzionální. Samotná délka nároku není určující. Tato skutečnost je evidentní na příkladu Velké Británie, která sice poskytuje poměrně dlouhou mateřskou dovolenou (26 týdnů), ale v plné výši je náhrada mzdy vyplácena pouze prvních 6 týdnů, na zbytek doby je aplikovaný maximální denní limit, peněžitá pomoc v mateřství je daněna a ještě navíc nepřísluší všem matkám (pokrytí není univerzální). I když vezmeme v úvahu jen ty státy, které nahrazují mzdu v plné výši po celou dobu mateřské dovolené, jako například Portugalsko, najdeme další nevýhody. V tomto konkrétním případě je to fakt, že se doba na mateřské dovolené nezapočítává do náhradní doby pojištění.

Sociální systémy jsou v tomto období životního cyklu štědré ve skandinávských zemích, které poskytují velmi dlouhou mateřsko-rodičovskou dovolenou, a také v pobaltských zemích a Bulharsku. Ale snad s výjimkou právě Bulharska platí, že to, co stát někde přidá, jinde ubere. Skandinávské státy je navíc obtížné s ostatními zeměmi porovnávat. Zejména ve Švédsku, Norsku a na Islandu šla rodinná politika směrem k nerozlišování mateřské a rodičovské dovolené. Otec má s výjimkou období před porodem velice podobný nárok na dovolenou jako matka, a proto, pokud bychom porovnali PPM v období vyhrazeném pouze matce, by tyto státy za ostatními zřetelně zaostávaly. Dánsko a Finsko s 18, resp. 15 týdny výhradně mateřské dovolené mají schéma podobnější zbytku Evropy. Dánsko se v celkovém porovnání pohybuje okolo průměru, Finsko díky nižší procentní náhradě mzdy a existenci limitu na výchozí započitatelnou mzdu (podobně jako v ČR) spíše na nižších příčkách.

Uvažujeme-li modelový příklad ženy, která před odchodem na mateřskou dovolenou pobírala průměrnou mzdu, většina sledovaných zemí jí v průběhu MD vyplatí zhruba tři až čtyři hrubé průměrné mzdy. Některé, jako například Česko, Slovensko, Francie nebo Maďarsko, k tomu volí cestu delší mateřské dovolené a nižšího poměru náhrady. Jiní, jak

například Lotyšsko, Litva, Rumunsko, Portugalsko, Estonsko nebo Polsko nahrazují předchozí mzdu téměř v plné výši, ale nabízí kratší mateřskou dovolenou.

V ČR a na Slovensku je celkově vyplaceno v průběhu mateřské dovolené poměrně dost peněz, ovšem za cenu relativně nízkého poměru náhrady předchozí mzdy. Obě země navíc uplatňují horní limity výše vypláceného příspěvku a znevýhodňují tak matky s vyšším příjmem. Ačkoliv je peněžitá pomoc v mateřství dávkou nemocenského pojištění konstruovanou se záměrem zmírnit příjmový pokles zaměstnankyně (takže ženy s různou výší platu dostávají na mateřské dovolené různý příjem), stanovení maximální denní hranice peněžité pomoci ve svém důsledku tento záměr oslabuje. Lze říci, že taková konstrukce dávky postihuje jak mladé ženy s malými nástupními platy, tak ženy s vysokými příjmy, u nichž dojde v období porodu dítěte k zásadnímu poklesu čistého příjmu. Jsou to především neúplné rodiny s matkami samoživitelkami v čele, které se často v období výchovy malých dětí dostávají kvůli absenci druhého příjmu v rodině do závislosti na systému sociální pomoci.

Poměrně překvapivé je nepříliš lichotivé umístění Nizozemska, Německa a Belgie, jež jsou zpravidla považovány za státy s vysoce solidární prorodinnou politikou. Neočekávaná je také relativně krátká MD a celkově nepříliš štědrá dávka v tradičně prorodinném Polsku. Vysvětlením může být ovšem právě zdejší silná role a autonomie rodiny, důraz na její tradiční uspořádání a z toho vyplývající relativní nezávislost (alespoň proklamovaná) rodiny na sociální podpoře poskytované státem. Ostatně v nedávném šetření ISSP 2012 bylo potvrzeno, že ač Poláci, podobně jako i Španělé, kladou důraz na roli rodiny v péči o dítě mladší 6 let, neočekávají od státu zajištění dlouhé rodičovské dovolené [Hamplová, Šalamounová 2015].

3.2. Období rodičovské dovolené a návrat do zaměstnání

Mladí lidé dnes zakládají rodiny v průměru o několik let později, než tomu bylo před pětadvaceti lety. Důvody jsou mnohé a názory na to, které z těchto důvodů hrají větší či menší roli, se různí. V zásadě však existují dva hlavní názorové směry. První říká, že změna časování životních událostí je zejména důsledkem změn hodnot ve společnosti a rozšíření možností, které se před mladými lidmi otevírají. Druhý klade odsouvání zakládání rodiny a pokles fertility především za vinu ekonomickým vlivům, resp. přímým i nepřímým nákladům spojeným s výchovou dítěte, neuspokojivé bytové situaci mladých lidí a požadavkům kladeným na udržení zaměstnání či kariéry [Rabušic 2001, Rychtaříková 1998, 2001; Hašková 2006, Možný 2004; Chromková-Manea, Rabušic 2007]. Ve skutečnosti se tyto vlivy doplňují a prolínají, a přestože závěry o pozitivním vlivu prorodinných opatření na úroveň porodnosti neplatí univerzálně, je mnoho studií, které ho prokazují [Rønsen 2004; Rondinelli et al. 2006; Bjørklund 2002, Gauthier 2007]. Například narození prvního dítěte je obvykle více ovlivněno osobní hodnotovou orientací a jednáním vrstevníků spíše než kalkulováním ekonomické náročnosti přírůstku do rodiny. U druhého dítěte však už hrají větší roli praktické aspekty jako finance a ekonomické zajištění rodiny [srov. PPAS 2006; Philipov et al. 2009; Rostgaard 2003]. Je nasnadě, že pokud narození dítěte znamená vzhledem k situaci na trhu práce a nastavení rodinné politiky více méně automaticky ztrátu zaměstnání pro jednoho z rodičů na několik let, plánování rodiny bude touto skutečností ovlivněno. Jednou z možností, jak zajistit rodině ve fázi růstu dostatečný přísun peněz je časný návrat „pečujícího“ rodiče do zaměstnání, ať už na plný či částečný úvazek. Takovýto krok s sebou pochopitelně nese nutnost sdílet péči o dítě s druhým rodičem, popř. s prarodičem nebo zařízením péče o děti.

Oblast slaďování rodinných a pracovních povinností byla v období komunismu jedním ze styčných bodů pojící země regionu CEE. Politika plné zaměstnanosti a rétorika rovnosti žen a mužů v těchto zemích vedla k trendu krátkého přerušení kariéry s příchodem dítěte a rychlému návratu do zaměstnání na plný úvazek. Především ve středoevropské části CEE je nyní tento trend nahrazován modelem několikaletého přerušení kariéry, podporované dlouhou mateřskou a rodičovskou dovolenou, a poté nástupem opět na plný úvazek. Zaprvé proto, že u odborné i laické veřejnosti se těší oblibě názor, že pro dítě mladší tří let není nerodinná péče vhodná, a stát tedy poskytuje dlouho rodičovskou dovolenou, a pak také proto, že je v tomto regionu chronický nedostatek míst v zařízeních péče o děti zejména do tří let věku. Také nabídka práce na částečné úvazky je velmi omezená (viz tabulka 9 v příloze). Výsledkem je výrazný dopad rodičovství na míry zaměstnanosti žen s dítětem v předškolním věku.

Cílem této kapitoly není diskutovat o tom, zda jsou péči o batole schopni zajistit pouze rodinní příslušníci, ani o tom, jak dlouho dítě tuto vysoce individuální péči potřebuje. Snaží se však zjistit, do jaké míry umožňuje česká sociální politika rodičům vybrat si, jakou cestu si zvolí, resp. které cesty předkládá jako finančně výhodnější. Na problematiku slaďování péče o děti a pracovních povinností je nahlíženo z pohledu rodinného rozpočtu a hledá se odpověď na otázky, zda český systém dávek a daní napomáhá sdílení péče o malé děti oběma rodiči a jak velký zásah do rozpočtu znamená umístění dítěte do jeslí či mateřské školy, resp. nakolik je finančně (ne)výhodné zůstat s dítětem několik let doma. Abychom mohli objektivněji posoudit, jak na tom rodiny s malými dětmi v České republice jsou, zjištěné údaje jsou opět zasazeny do širšího evropského kontextu. Pozornost je zejména zaměřena na srovnání s dalšími středoevropskými a východoevropskými zeměmi.

3.2.1. Zaměstnanost a rodičovství

Nárůst zaměstnanosti matek s sebou nese požadavek sloučit nějakým způsobem pracovní a rodinnou sféru. Přestože muži sdílí čím dál tím víc povinností v domácnosti, rozložení práce není zdaleka rovnoměrné a matky musí zastávat oboje – práci i péči o domácnost. S výjimkou skandinávských zemí, kde stát již dlouho uplatňuje politiku rovných příležitostí, klesá podíl zaměstnaných žen s každým dítětem v rodině (nejvýraznější je při třech a více dětech).

Jedním z řešení jak sladit práci a rodinu jsou zkrácené úvazky. V celoevropském měřítku jsou to především matky s vysokoškolským vzděláním, které často přecházejí z plného úvazku na úvazek zkrácený [Matějková a Paloncyová 2004]. Prvenství v podílu částečných úvazků drží Nizozemsko spolu s Velkou Británií a Německem. Nižší pracovní úvazky umožňují ženám lépe skloubit péči o domácnost a děti s profesním životem. Pro země je shodná pozitivní souvislost mezi počtem dětí a podílem žen pracujících na zkrácený úvazek. Naopak pro muže, kteří pracují na částečný úvazek v porovnání s ženami velmi zřídka, je typický spíše opačný trend. Přítomnost dětí vede ke snižování podílu mužů pracujících na částečný úvazek, pravděpodobně v souvislosti s potřebou lépe uživit rodinu a tlumit dopad omezení rodinného rozpočtu po ztrátě či snížení příjmu ženy. Tradiční dělba rolí je zde zřejmá.

Pro české ženy, a ženy z bývalého východního bloku obecně, však není strategie zkrácení pracovního úvazku zatím příliš typická. Je tomu tak především proto, že nabídka pracovních míst s částečným úvazkem či flexibilní pracovní dobou je v porovnání se zahraničím velmi nízká. Podle EUROSTATu dosahoval v ČR v roce 2010 podíl žen ve věku 25 – 54 let pracujících na částečný úvazek pouze zhruba 10 % oproti 43 % ve Velké Británii, 76 % v Nizozemsku a 45 % v Německu. Také rozšíření práva na mateřskou (otcovskou) dovolenou a finanční podporu v mateřství i na otce za stejných podmínek jako pro matky se v mnoha

zemích CEE prosazuje obtížně. Přestože na evropské úrovni je politika slaďování rodičovství a zaměstnání jednou z priorit, a trend podpory zaměstnanosti žen ve snaze redukovat závislost matek na státu, snížit chudobu a posílit ekonomický růst je v posledních letech v politických diskuzích slyšet čím dál tím více, reálný pokrok ve snahách o dosažení rovnováhy mezi rodinným a pracovním životem se v jednotlivých státech velmi liší. Reakce státních politik jsou mnohdy ve znamení rozpolcenosti, zda (a do jaké míry) podporovat nebo odrazovat matky od nástupu do zaměstnání či zůstat neutrálním pozorovatelem a řešení nechat na trhu či rodině samotné [Bradshaw 2005; Kriegel 2005].

Přítomnost dítěte v domácnosti snižuje míru zaměstnanosti žen ve většině evropských zemí. Z tohoto pohledu patří Česká republika spolu např. s Německem či Irskem mezi státy s nejvyšším poklesem míry zaměstnanosti matek vzhledem k bezdětným ženám [Matějková, Paloncyová 2004: 20; European Commision 2010]. Mezi země, kde má počet dětí nejmenší vliv na míru zaměstnanosti žen, patří skandinávské a jihoevropské státy. Zatímco ve Skandinávii je to tím, že ženy si díky husté síti finančně dostupných jeslí a mateřských škol snadno udržují zaměstnání, na jihu Evropy tkví důvod malého rozdílu v míře zaměstnanosti žen bezdětných a žen s dětmi spíše v tom, že zaměstnanost žen je v tomto regionu obecně nízká (OEDC Family database).

Graf 3.5. Dopad rodičovství na zaměstnanost žen s dětmi ve věku 0 – 6 let, rok 2009

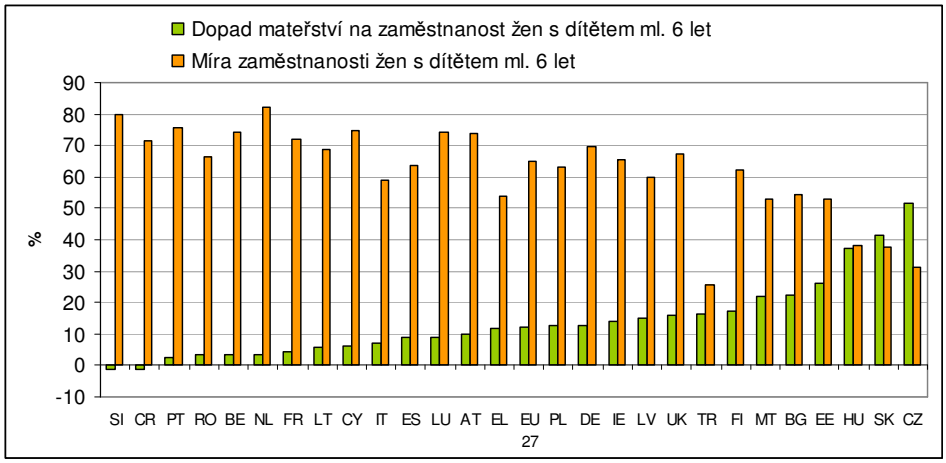

Zdroj: Eurostat, Labour Force Survey, rok 2009
Pozn.: Zelené sloupce udávají rozdíl mezi mírou zaměstnanosti bezdětných žen a žen s dítětem v předškolním věku (v procentních bodech). Oranžové sloupce udávají míru zaměstnanosti žen s předškolním dítětem (v procentech).

V rámci regionu střední a východní Evropy je dopad rodičovství na míry zaměstnanosti žen s dítětem v předškolním věku poměrně diferenciovaný (graf 3.5). V celoevropském měřítku vykazuje 7 z analyzovaných zemí CEE nadprůměrné hodnoty (Česká republika, Slovensko, Maďarsko, Estonsko, Bulharsko, Lotyšsko, Polsko) a 4 CEE země (Slovinsko, Chorvatsko, Rumunsko, Litva) podprůměrné hodnoty. V jižní a východní části CEE regionu a také v Polsku, kde nalezneme kratší doby placené rodičovské dovolené, pohybující se mezi 1

až 2 lety věku dítěte, je dopad mateřství na zaměstnanost žen nižší než v Maďarsku, na Slovensku a v České republice a naopak míry zaměstnanosti žen s dětmi v předškolním věku výrazně vyšší. V roce 2007/8 byla úroveň zaměstnanosti matek s dítětem mladším 6 let v ČR druhá nejnižší v celoevropském měřítku, hned za Tureckem. Od té doby se situace výrazně zlepšila, především značným nárůstem zaměstnanosti žen s dětmi ve věku 3-5 let (Grafy 3.6 a 3.7). Pravděpodobně souhrou rozšiřující se nabídky soukromých zařízení péče o dítě a od roku 2008 klesajícího počtu narozených.

Graf 3.6. Změna v zaměstnanosti žen podle věku nejmladšího dítěte, 2008-2013

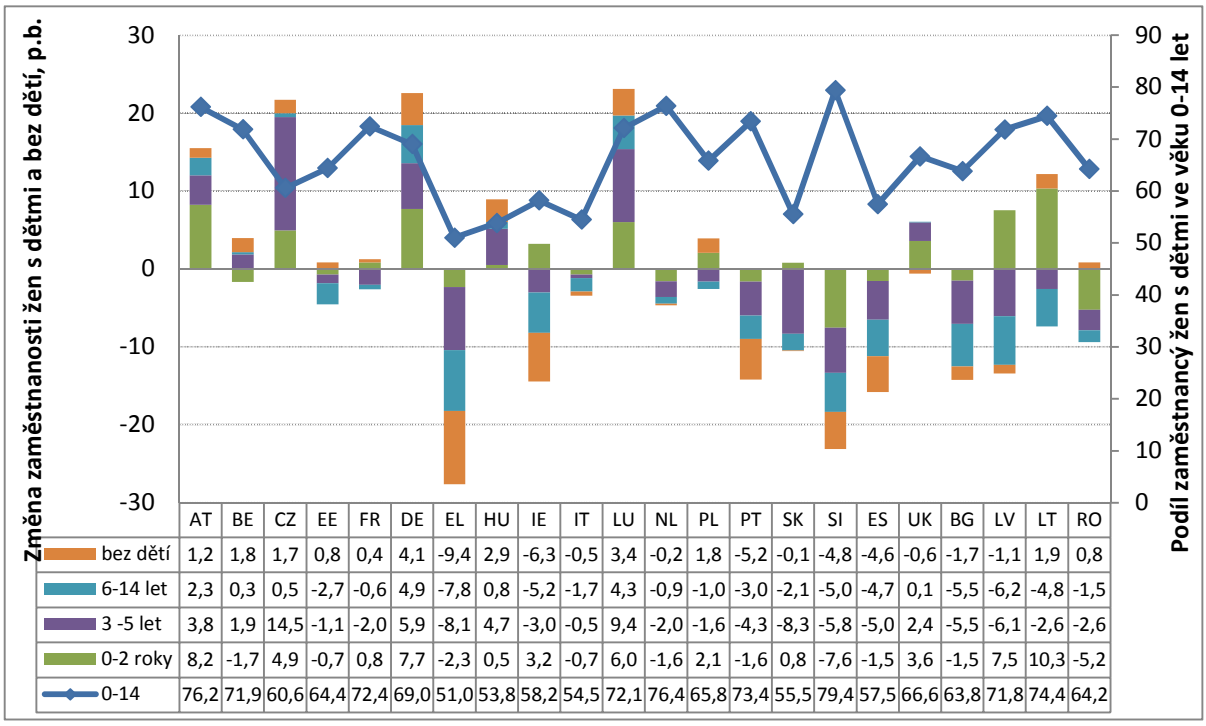

	AT	BE	CZ	EE	FR	DE	EL	HU	IE	IT	LU	NL	PL	PT	SK	SI	ES	UK	BG	LV	LT	RO
bez dětí	1,2	1,8	1,7	0,8	0,4	4,1	-9,4	2,9	-6,3	-0,5	3,4	-0,2	1,8	-5,2	-0,1	-4,8	-4,6	-0,6	-1,7	-1,1	1,9	0,8
6-14 let	2,3	0,3	0,5	-2,7	-0,6	4,9	-7,8	0,8	-5,2	-1,7	4,3	-0,9	-1,0	-3,0	-2,1	-5,0	-4,7	0,1	-5,5	-6,2	-4,8	-1,5
3 -5 let	3,8	1,9	14,5	-1,1	-2,0	5,9	-8,1	4,7	-3,0	-0,5	9,4	-2,0	-1,6	-4,3	-8,3	-5,8	-5,0	2,4	-5,5	-6,1	-2,6	-2,6
0-2 roky	8,2	-1,7	4,9	-0,7	0,8	7,7	-2,3	0,5	3,2	-0,7	6,0	-1,6	2,1	-1,6	0,8	-7,6	-1,5	3,6	-1,5	7,5	10,3	-5,2
0-14	76,2	71,9	60,6	64,4	72,4	69,0	51,0	53,8	58,2	54,5	72,1	76,4	65,8	73,4	55,5	79,4	57,5	66,6	63,8	71,8	74,4	64,2

Zdroj: OECD Family Database, 2008-2013

Graf 3.7. Zaměstnanost matek podle věku nejmladšího dítěte 2013

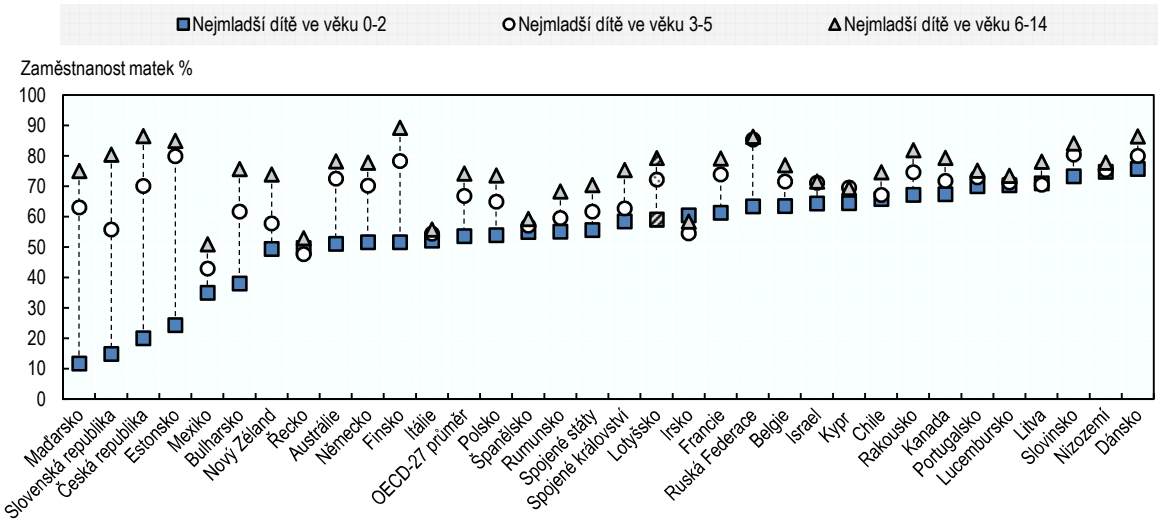

Zdroj: OECD Family Database 2013

3.2.2. Postoje veřejnosti k návratu matek do zaměstnání

Rozdíly napříč státy a socio-ekonomickými skupinami v rozhodnutí mít malé dítě nebo pracovat na částečný úvazek či plný úvazek naznačují, že ve hře nejsou pouze individuální preference. Spíše se zdá, že rozdíly jsou výsledkem směsi strukturálních možností jak na pracovním trhu, tak i v sociálních politikách, jakož i kulturních hodnot, týkajících se povinností matek a potřeb dětí. Důležitou roli hrají také příbuzenské sítě [např. Lewis, Campbell, Huerta, 2008; Meuleman, Chung 2011].

To, zda je odchod žen z trhu práce na několik let v momentě, kdy se jim narodí dítě, skutečně problém, resp. zda je pro dítě dobré, aby se matky vracely rychle do zaměstnání, je předmětem mnoha akademických i laických debat [Hašková, Saxonberg 2012]. Například veřejnost v České republice, Maďarsku a Lotyšsku je v názoru na to, zda je pracující matka schopna navázat vřelý vztah s dítětem, výrazně konzervativnější než lidé v Rumunsku, Bulharsku a na Slovensku, a to i v mladé generaci do 39 let [Testa 2006; Stropnik, Sambt 2007]. Zhruba třetina žen v ČR a téměř polovina žen v Maďarsku zároveň souhlasí s tím, že ideální je, pokud se žena stará o děti a zůstává doma. Na Slovensku, v Rumunsku a Bulharsku se podíl žen s takovým názorem pohybuje jen mezi 15–20 %.[37] Ruku v ruce s tím nalezneme napříč regionem i rozdílné názory na to, jakou roli by měl hrát stát při zajištění péče o malé děti. Podobně i hodnocení dostupnosti služeb péče o děti veřejností se napříč evropskými zeměmi liší. Rozdílné postoje můžeme nalézt i mezi státy uvnitř regionu střední a východní Evropy. Zatímco v Bulharsku, Lotyšsku, Rumunsku existuje poměrně velký rozpor „poptávkou“ – tj. očekáváním veřejnosti k roli státu v zajištění služeb péče o děti – a hodnocením jeho „nabídky“, v České republice, v Polsku a Slovensku jsou očekávání veřejnosti k roli státu nižší a veřejnost vyjadřuje i menší nespokojenost se zajištěním institucionálních zařízení péče o děti. Zdá se, že v zemích, kde převažuje familialistická rodinná politika, veřejnost klade menší důraz na dostupnost zařízení péče o děti. Naproti tomu v Maďarsku, kde rodinná politika má i defamilialistické prvky, veřejnost dává větší důraz na roli vlády v zajištění péče o děti a zároveň vyjadřuje relativní spokojenost s úrovní dostupnosti zařízení péče o děti [Chaloupková, Mitchell 2010; Chaloupková 2012].

Nejen v prostoru středoevropském je také kritizována snaha zvýšit zaměstnanost žen bez toho, aby se zároveň řešily nedostatky kvality a dostupnosti péče o děti, délka pracovního dne a organizace práce jak pro muže, tak ženy a rozdělení práce mezi pohlavími [viz např. Lewis 2008; Saraceno 2008]. Není náhodou, že v posledních desetiletích nalézáme jedny z nejvyšších měr porodnosti v zemích, kde existuje dostupná síť kvalitních předškolních zařízení a vyšší rovnost v rozdělení zodpovědnosti v péči o domácnost mezi pohlavími

[37] Pro srovnání, v zemích, jako je Dánsko, Belgie, Francie, Východní Německo, Švédsko a Španělsko, se tento podíl pohybuje mezi 2–8 %.

[Esping-Andersen 2006]. Podobně také Sjoberg [2010] ukazuje, že země s největšími rozpory v postojích k participaci matek na trhu práce a zároveň s největšími rozdíly mezi nárůstem vzdělanosti žen a nárůstem jejich participace na trhu práce se řadí k těm s nejnižší mírou porodnosti v Evropě (např. Česká republika, Portugalsko, Španělsko, Německo, Rakousko nebo Polsko). Pouhá integrace matek na pracovní trh bez změny pravidel je cestou k vytvoření napětí v oblasti slaďování práce a péče. Pracující matky totiž zpravidla přizpůsobují svůj pracovní čas tomu, co vnímají jako potřeby dětí, a to i za cenu ztráty své finanční samostatnosti nebo oslabení šancí na pracovním trhu. V zemích, kde ženy zcela neopouštějí pracovní trh poté, co mají jedno nebo více dětí, často na rozdíl od mužů pracují na zkrácený pracovní úvazek, ať už ve formě brigád (např. ve Skandinávii) nebo dlouhodobě (obvyklejší v Německu či v Nizozemsku) [Saraceno, Keck 2010]. Nadmíra pracovního zapojení (dlouhý pracovní den, přesčasy, práce o víkendu apod.) nebo zátěže v zaměstnání (velký pracovní výkon nutný k udržení zaměstnání, nejisté zaměstnání) mnohdy u matek s malými dětmi ústí do pocitu stresu z obtížného slaďování pracovních a rodinných povinností [Gallie, Russell 2009; Steiber 2009]. Ze zemí CEE se zvýšení hladiny stresu týká především polských a slovenských žen[38] [Steiber 2009], což může naznačovat zvláště obtížnou pozici žen s dětmi, které musí nebo chtějí pracovat v těchto dvou zemích. Obecně však v zemích, kde se nepředpokládá zapojení matek předškolních dětí na trhu práce, je míra stresu v průměru nižší.

V následujícím oddíle se podíváme, jak slaďování práce a péče o dítě v předškolním věku finančně napomáhá stát, resp. systém dávek a daní v zemích CEE.

3.2.3. Podpora souběhu práce a péče v systému dávek a daní

Jako základ pro analýzu zaměření systému dávek a daní jsou v této kapitole použity dvě proměnné. První z nich je opět hodnota rozdílu mezi čistým příjmem bezdětného manželského páru a čistým příjmem domácnosti s dětmi se shodným hrubým příjmem ze mzdy, tedy *Child Benefit Package* (CBP), který vyjadřuje, jak vysoká finanční podpora je státním systémem dávek a daní manželskému páru poskytnuta na základě toho, že mají dítě/děti. Kladná hodnota tohoto finančního balíčku znamená výhodu pro rodinu s dětmi, záporná značí vyšší příjem bezdětného páru. Druhou proměnnou je rozdíl mezi čistým příjmem modelové rodiny s tradičním rozdělením rolí (muž –živitel, žena – pečovatelka) a rodiny se dvěma příjmy ze zaměstnání, kde partneři sdílejí péči o dítě (nejmenší děti) nebo dítě navštěvuje předškolní zařízení (děti ve věku 2 – 3 roky) a oba rodiče chodí do zaměstnání. K výpočtu obou indikátorů bylo využito metody modelových rodin. V této

[38] Z CEE byly v citované studii analyzovány pouze Slovensko, ČR, Maďarsko, Polsko a Estonsko.

kapitole se v závislosti na dostupných datech zaměřujeme pouze na modelové rodiny s jedním dítětem, buď ve věku 3 – 15 měsíců nebo 2 – 3 roky.

Prezentované hodnoty jsou v rámci zajištění srovnatelnosti vyjádřeny v paritě kupní síly a jsou vztaženy k národnímu mediánu čistého příjmu, jehož 60% výše udává v mezinárodních srovnáních obvykle hranici příjmové chudoby.

Rodiny s nejmenšími dětmi

Podívejme se nyní na rodiny, kde jeden z rodičů je na mateřské/rodičovské dovolené a stará se o dítě ve věku 3 – 15 měsíců. Jak bylo řečeno v úvodu kapitoly, jednou z charakteristik obvykle označovaných jako typické pro země Východního bloku, je relativně dlouhá placená mateřská a rodičovská dovolená pro rodiče s malými dětmi (grafy 1 a 2 v přílohách). Výše rodičovských dávek a dávek vyplácených po dobu mateřské dovolené se však mezi státy střední a východní Evropy do značné míry liší, jak jsme ukázali v předchozí kapitole. Kromě toho má také každá ze zemí jiná pravidla o tom, od kdy a jakou část mateřské/rodičovské dovolené si který z rodičů si může vybrat. Čistý příjem rodiny proto závisí na tom, zda se rodiče střídají na mateřské a rodičovské dovolené nebo je hlavní pečovatelská role přenechána jen jednomu z nich.

Ve většině západoevropských států a některých zemích východoevropského regionu nemá to, zda zůstane doma jeden z rodičů celý rok anebo půjde s partnerem na půl, na čistý příjem domácnosti zásadní vliv. Zejména pokud je úroveň příjmů rodičů podobná. Výjimkou jsou pouze Irsko, Španělsko a Francie. Ve Švédsku a Dánsku je naopak sdílení rodičovské dovolené oběma partnery dokonce finančně výhodnější. V České republice, Bulharsku a do nižší míry také na Slovensku, se naopak s finančního hlediska více vyplácí, když matka zůstane s dítětem doma celých dvanáct měsíců. V opačném případě rodič, který vydělává mzdu, ztrácí nárok na slevu na dani na manželku. Protože stále není obvyklé, aby otcové odcházeli na mateřskou/rodičovskou dovolenou, tím méně na celý rok, systém v těchto třech zemích nepřímo odrazuje otce od silného zapojení do života dítěte v prvních měsících jeho života a snižuje zaměstnanost žen[39]. Tendence podporovat tradiční model „muž živitel rodiny, matka pečovatelka“ se ještě více projeví, pokud má jeden z rodičů nízký příjem (viz graf 3.8.). Graf 3.8 ukazují rozdíly v hodnotě CBP pro rodiny, kde jeden z rodičů (obvykle matka) vydělává polovinu průměrné mzdy a druhý průměrnou mzdu v zemi. Připomeňme, že hodnota CBP ukazuje, jaká státní finanční podpora je manželskému páru poskytnuta na základě toho, že mají dítě/děti. Přesněji řečeno, tato hodnota ukazuje, jak se liší čistý příjem

[39] Toto potvrzuje i nedávná hloubková analýza K. Kalíškové [2014], která ukazuje, že společné zdanění nebo slevy na nepracující manželku mají negativní vliv na zaměstnanost žen.

bezdětného manželského páru a manželského páru s dětmi, které mají shodný hrubý příjem ze mzdy.

Graf 3.8. Srovnání finanční podpory pro rodiny s dětmi podle toho, zda se rodiče střídají na rodičovské (mateřské) dovolené. Pár s dítětem ve věku 3-15 měsíců. Rok 2008. CBP v % z mediánu čistých příjmů.

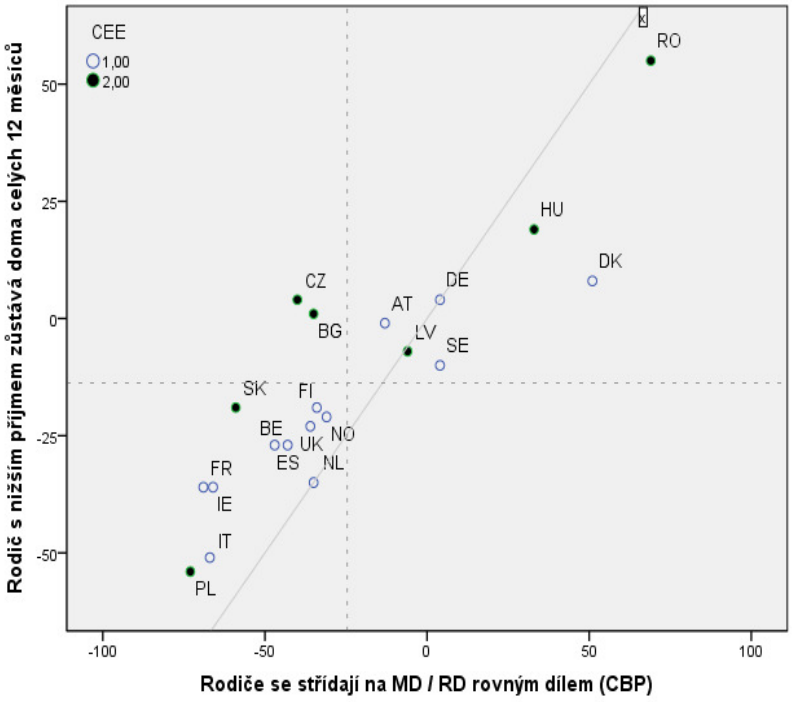

Zdroj: Vlastní výpočty – data z projektů "The Canadian Family Benefit Packages in International Context" (kanadský vládní grant) a "Srovnávací analýza rodinných politik v zemích střední a východní Evropy" (Grantová agentura AV ČR). Rok 2008.

Vysvětlivky: Zkratky názvů států viz první strana příloh. CBP = rozdíl v čistém příjmu domácnosti s dětmi a domácnosti bez dětí.

Poznámka: Země střední a východní Evropy jsou označeny plnou černou značkou. Hodnoty v grafu udávají CBP vyjádřený jako podíl z národního mediánu čistého příjmu v zemi. Vertikální a horizontální šrafované linie reprezentují průměrnou hodnotu CBP. Plná čára ukazuje pozici zemí, pokud by hodnota CBP pro oba modely byla shodná. V ČR je počítáno s rodičovským příspěvkem vypláceným v případě tříleté rodičovské dovolené.

Graf 3.8 znázorňuje, jak se mění příjem domácnosti v závislosti na tom, zda jeden z rodičů opustí na celý rok zaměstnaní nebo se prostřídá s partnerem. Ve čtyřech CEE zemích, zejména pak v ČR, je výhodnější, pokud zůstane celých dvanáct měsíců doma s dítětem matka. Systém rodičovských dávek v Rumunsku a Maďarsku je naopak díky vysokému poměru náhrady předchozího příjmu, resp. možnosti využít mateřské dovolené otcem ihned po narození dítěte, příznivý sdílení RD a obecně je výhodnější pro rodiče s vyšším příjmem. Pouze v těchto dvou zemích také najdeme mezi CBP pro domácnost a příjmem domácnosti ze mzdy přímou úměru. V ostatních zemích CEE regionu výhoda vyššího příjmu naráží na překážky v podobě omezení maximální výše dávky nebo testování příjmu.

Rodiny s dvouletým dítětem

Když dítě dosáhne věku dvou let, rodiče ve většině evropských států již nemají nárok na dávky spojené s rodičovskou dovolenou. Jedinými výjimkami jsou v tomto směru Slovenská republika, Maďarsko a Česko. Zatímco ženy ze zemí EU-15 jsou v této době již obvykle zpět v zaměstnání, v regionu CEE je typické, že matky zůstávají s dětmi doma delší dobu. Graf 3.9 ukazuje, zda systém dávek a daní podporuje nebo odrazuje od takového jednání. Vidíme zde srovnání finanční podpory, kterou dostává rodina s jediným živitelem a dítětem ve věku dvou let, o kterého se celodenně stará druhý z rodičů, a podpory, která náleží rodině se dvěma příjmy, kde je dvouleté dítě umístěno do jeslí či školky.

Nepřekvapí, že hodnota CBP poskytovaného rodinám s pouze jedním příjmem ze zaměstnání je vyšší než v domácnostech se dvěma příjmy. Koneckonců tyto rodiny jsou více potřebné a navíc jim ve výdajích nefigurují náklady na umístění dítěte v zařízení péče o děti. Výjimkou je pouze Francie, kde nalezneme vyšší CBP pro rodiny se dvěma příjmy. Je to způsobeno tím, že v zemi existuje široká nabídka finančně dostupné péče o malé děti, rodiče mají nárok na vysoké daňové úlevy a přídavek na péči o dítě není rodičům odebrán, ani pokud umístí dítě do státního zařízení péče o děti. V důsledku to znamená, že zatímco například právě v regionu střední Evropy, který zaprvé trpí nedostatkem zařízení péče o děti, zejména ve věku do tří let, a zadruhé v něm v odborných i laických a politických kruzích převládá názor, že dítě by pro správný budoucí vývoj mělo zůstat první roky života v péči rodičů, nikoli jeslí a podobných alternativ, dosahuje zaměstnanost matek s dětmi pouze cca 30 %, ve Francii je to 70 %.

Ještě zajímavější je však vzájemné umístění zemí v grafu. Většina z dvaceti sledovaných zemí se pohybuje okolo průměru, což je možné interpretovat tak, že ani jedno z rodinných uspořádání není daňovým a dávkovým systémem výrazně preferováno. Nastavení systému v Maďarsku, do jisté míry v Polsku a především v České republice však zřetelně zvýhodňuje tradiční rodinné uspořádání s mužem jako hlavním, respektive jediným živitelem.

Dalším zajímavým momentem je rozdíl mezi Českou republikou a Slovenskem. Bylo by logické usuzovat, že vzhledem ke společné historii i státnímu příslušenství, budou sociální systémy těchto zemí velmi podobně zaměřené. Ukazuje se však, že slovenský systém se daleko více orientuje na aktivní sociální politiku pobízející matky s dětmi ve věku 2 – 3 roky k zapojení do trhu práce. Na rozdíl od České republiky neodebírá rodičovský příspěvek ani v případě, kdy rodiče umístí své dítě do státních či obecních jeslí či mateřských škol na celý den (rok 2008), resp. pokrývá zvláštním příspěvkem náklady rodičů na umístění dítěte do zařízení péče o dítě až do výše rodičovského příspěvku (rok 2009). Rozdíl mezi oběma zeměmi v úrovni CBP pro rodiny se dvěma příjmy jsou zřetelné v Grafu 3.9.

Počítáme-li s rodičovským příspěvkem odpovídajícím rodičovské dovolené do 3 nebo 4 let věku dítěte, pobízí český sociální stát zcela evidentně k tradičnímu modelu muže (rodiče s vyšší mzdou) živitele a ženy pečovatelky. Žádná jiná země nepodporuje tak výrazně toto rodinné uspořádání. V Grafu 3.9 je pozice České republiky za těchto předpokladů označena písmeny CZ1 (rodinný příspěvek do 3 let věku dítěte) a CZ3 (rodinný příspěvek do 4 let věku dítěte). Také ve Velké Británii je pozice rodiny se dvěma příjmy nepříznivá. Není to však aktivní finanční podporou jednoho z modelů, ale vysokými, nijak nedotovanými, náklady na péči o dítě. Důvod tedy tkví spíše v pasivitě státu vzhledem k rodině. Naopak Francie finančně velmi motivuje k participaci obou rodičů na trhu práce.

Graf 3.9. Srovnání finanční podpory pro rodiny s dětmi podle toho, zda oba z rodičů pracují. Pár s dítětem ve věku 2 až 3 roky. Rok 2008.

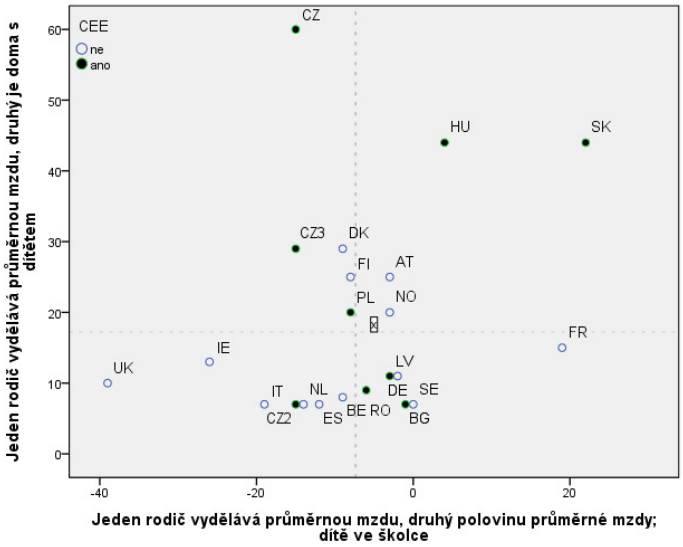

***Zdroj**: Vlastní výpočty – data z projektů "The Canadian Family Benefit Packages in International Context" (kanadský vládní grant) a "Srovnávací analýza rodinných politik v zemích střední a východní Evropy" (Grantová agentura AV ČR). Rok 2008.*

***Vysvětlivky**: Zkratky názvů států viz první strana příloh. CBP = rozdíl v čistém příjmu domácnosti s dětmi a domácnosti bez dětí; NDI = čistý příjem domácnosti.*

Poznámka: Země střední a východní Evropy jsou označeny plnou černou značkou. Hodnoty v grafu udávají CBP/NDI vyjádřený jako podíl z národního mediánu čistého příjmu v zemi. Vertikální a horizontální šrafované linie reprezentují průměrnou hodnotu CBP. Plná čára ukazuje pozici zemí, pokud by hodnota CBP pro oba modely byla shodná. V ČR je počítáno s rodičovským příspěvkem vypláceným v případě a) 3leté rodičovské dovolené (CZ1), tj. 7600 Kč měsíčně, b) dvouleté rodičovské dovolené (CZ2), tj. 11400 Kč, resp. 0 Kč měsíčně a c) čtyřleté rodičovské dovolené, tj. 3800 Kč měsíčně (CZ3).

Abychom byli k českému systému dávek a daní spravedliví, resp. prozkoumali více nabízených alternativ, musíme se podívat i na to, co se stane, zvolí-li si rodič dvouletou rodičovskou dovolenou, a tedy vyšší, ale kratší dobu vyplácený rodičovský příspěvek. Pozici České republiky při kratším vyplácení rodičovského příspěvku vidíme pod označením CZ2. Hodnota CBP pro tradiční rodiny se značně snížila, zatímco CBP pro rodiny se dvěma příjmy zůstává stejný. Česká republika se tak ocitá ve společnosti zemí, jako jsou Itálie, Španělsko a

Nizozemí, které poskytují rodinám tradičně velmi malou státní podporu a předpokládají, že rodiny se o sebe postarají samy. V případě České republiky tedy můžeme hovořit spíše o absenci státní intervence než aktivní motivaci matek k návratu do zaměstnání. Naproti tomu, v případě kdy matky využívají tří až čtyřleté rodičovské dovolené, pohybuje se CBP v České republice na úrovni středoevropských zemí, obvykle označovaných jako konzervativní (Německo, Rakousko), dalších CEE zemí (Polsko, Maďarsko) a také tří skandinávských zemí (Dánska, Norska a Finska).

Při zavádění „třírychlostní" rodičovské dovolené bylo argumentováno zvýšením flexibility systému, možností individuální volby a v neposlední řadě umožněním dřívějšího návratu matek na pracovní trh. To, zda nový systém skutečně funguje tak, jak bylo zamýšleno, je diskutabilní [blíže např. Dudová 2008]. Co se týče nápomoci k návratu do zaměstnání, kratší vyplácení rodičovského příspěvku má sice za následek znevýhodnění tradičního uspořádání rolí poté, co dítě dosáhne dvou let, ale zároveň k zapojení rodiče na pracovní trh výrazně nemotivuje. Výsledkem je pasivní přístup státu, nikoli aktivní pobídka k participaci na trhu práce, zejména vezmeme-li v úvahu akutní nedostatek finančně dostupných jeslí či obdobných zařízení péče o děti.

Jak bylo řečeno výše, CPB jako indikátor měří rozdíl v čistém příjmu mezi domácností manželského páru s dětmi a páru bezdětného. Je však možné namítnout, že tento ukazatel není pro analýzu finanční výhodnosti určitého typu domácnosti jediným relevantním měřítkem, zejména nahlížíme-li na problém z pohledu samotných rodin s dětmi. Je totiž pravděpodobné, že pokud se rodiče rozhodují, zda zůstat doma a starat se o dítě osobně nebo se navrátit do (či zůstat v) zaměstnání a najít dítěti alternativní péči, větší roli pro ně hraje rozdíl mezi čistým příjmem, kterým jim zbude po zvolení první či druhé cesty. Jinými slovy, poměřovat budou spíše změnu své vlastní finanční situace než rozdíl mezi svým příjmem a příjmem jiných domácností. Data ilustrující tuto logiku zobrazuje Graf 3.10. Vidíme zde pořadí sociálních systémů od těch nejvíce podporujících dva příjmy v domácnosti se dvěma dětmi (v horní části grafu), po země finančně motivující spíše k tradičnímu rozdělení rolí (v dolní polovině grafu). Hodnoty v grafu vyjadřují procentuální rozdíl mezi příjmem domácnosti s dětmi a dvěma příjmy a domácnosti, kde matka zůstává výlučně doma. Kladné hodnoty znamenají finanční výhodu pro dvoupříjmový model, záporné naopak výhodnost tradičního uspořádání.

Tmavě modré sloupce reprezentují nárůst/pokles čistého příjmu domácnosti s dítětem ve věku 3 –15 měsíců, kde jeden z rodičů vydělává průměrnou mzdu a jeden polovinu průměrné mzdy v případě, že se rozhodnou sdílet rodičovskou dovolenou namísto toho, aby rodič s nižším příjmem (kým je obvykle žena) zůstal doma s dítětem po celou dobu dvanácti měsíců. Většina zemí upřednostňuje v tomto období života dítěte ve finančním slova smyslu

tradiční rozdělení rolí. Zejména Česká republika a Slovensko jsou typickými představiteli tohoto trendu. V těchto dvou zemích se čistý příjem rodiny sníží o více než 20 %, pokud se rodiče rozhodnou vydat se alternativnější z nabízených cest. Citelný úbytek financí pocítí také domácnosti v Bulharsku, Francii a Irsku. Na opačné straně kontinua stojí Dánsko, které aktivně podněcuje rodiče ke sdílení pečovatelských povinností více než kterákoli jiná analyzovaná země. Pouze v Dánsku jsou mzdy obou rodičů nahrazovány zaměstnavatelem v plné výši po dobu šesti měsíců rodičovské dovolené. Také čistý příjem rodin s dítětem ve Švédsku, Maďarsku a Rumunsku je vyšší v případě, že se rodiče v péči a zaměstnání střídají. V Německu, Lotyšsku a Nizozemí pak není mezi oběma modely finanční rozdíl.

Graf 3.10. Srovnání finanční výhodnosti různých modelů uspořádání práce a péče v domácnostech s dětmi. Rok 2008.

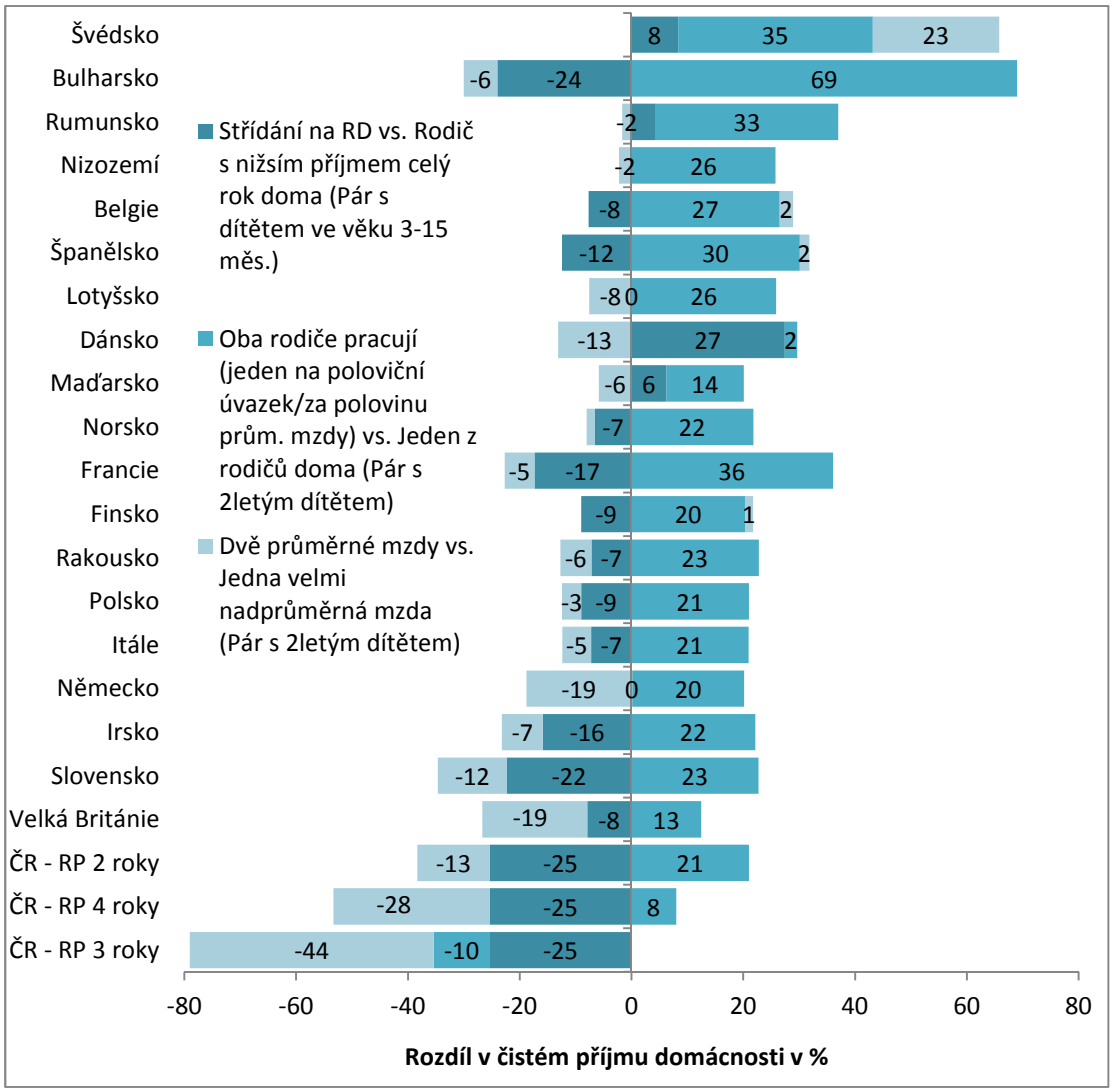

Zdroj: Vlastní výpočty.

Poznámka: V ČR je počítáno s rodičovským příspěvkem vypláceným v případě a) 3leté rodičovské dovolené, tj. 7600 Kč měsíčně, b) dvouleté rodičovské dovolené, tj. 11400 Kč měsíčně a c) čtyřleté rodičovské dovolené, tj. 3800 Kč měsíčně. RP = rodičovský příspěvek, MD = mateřská dovolená, RD = mateřská dovolená

Sytě modré sloupce značí nárůst či pokles čistého příjmu domácnosti za předpokladu, že se rodič, který byl až do dvou let věku dítěte doma, rozhodne nastoupit do zaměstnání za polovinu průměrné mzdy v zemi, zatímco druhý rodič vydělává průměrnou mzdu. Naprostá většina analyzovaných zemí finančně podporuje takovéto rozhodnutí, či od něj alespoň neodrazuje. V případě, že uvažujeme, že je rodič v České republice na tříleté rodičovské dovolené (která je nejběžnější), respektive pobírá odpovídající rodičovský příspěvek, je Česká republika jedinou zemí souboru, kde se čistý příjem rodiny po nástupu druhého z rodičů do práce efektivně sníží. Je tomu tak proto, že ztráta rodičovského příspěvku, slevy na dani a výdaje na předškolní zařízení nejsou nárůstem pracovního příjmu kompenzovány. Nejvyšší rozdíl mezi oběma čistými příjmy ve prospěch modelu, kde oba rodiče pracují, nalezneme ve Francii, Švédsku, Bulharsku a Rumunsku. Zatímco v prvních dvou jmenovaných zemích je zapojení obou rodičů na trhu práce napomáháno skrze širokou nabídku finančně dostupných zařízení péče o děti, ve dvou východoevropských zemích bychom spíše měli hovořit o znevýhodňování rodin s pouze jedním příjmem, protože dostupná státní podpora je ve věku dítěte mezi dvěma a třemi roky tak nízká, že dva pracovní příjmy jsou nutností spíše než volbou.

Konečně světle modré sloupce symbolizují rozdíl v čistém příjmu domácností, kde na jedné straně vydělává pouze jeden z rodičů a přináší domů mzdu ve výši dvojnásobku průměrné mzdy v zemi a na straně druhé jsou zapojeni do trhu práce oba rodiče, shodně vydělávající průměrnou mzdu v zemi. V podstatě se zde zaměřujeme na to, jak výši čistého příjmu ovlivňuje zdroj pracovního příjmu spíše než celková výše příjmů ze mzdy. Z Grafu 3.3 je zřejmé, že to, zda jsou v zaměstnání oba nebo jen jeden z rodičů, má na čistý příjem domácnosti velký vliv. Ve všech zemích regionu střední a východní Evropy zvýhodňuje sociální systém rodiny s jedním vysokým příjmem. Výrazný rozdíl v neprospěch modelu dvoupříjmové rodiny nalezneme v České republice, kde rodič s vyšším příjmem ztrácí nárok na slevu na daních na manžela/manželku v momentě, kdy příjmy manžela/manželky dosáhnou určité výše. Výrazný pokles čistého příjmu je dále možné zaznamenat v Bulharsku, Německu a Velké Británii. V Německu a Velké Británii jsou na vině vysoké náklady na péči o dítě. V Bulharsku je propad způsobován nárůstem místní daně, která bere v úvahu ekonomické postavení členů domácnosti.

I s přihlédnutím ke všem dostupným variantám nastavení rodičovského příspěvku zůstává faktem, že v České republice zcela evidentně není aktivně, pomocí pozitivní motivace, podporováno ani sdílení péče o dítě ani souběžná ekonomická aktivita obou rodičů dětí mladších tří let. Zdá se, že nastavení rodinné politiky reflektuje preference české společnosti, jejíž většina na rozdíl od mnoha západních zemí, a dokonce i některých jiných postkomunistických zemí, stále preferuje tradiční postupy jak v sociálním systému (důrazem na dávky spíše než na opatření skutečně napomáhající kombinaci péče a zaměstnání), tak v

péči o děti do tří let (přesvědčením, že dítě by tuto část dětství mělo nejlépe trávit pouze s rodiči). To potvrzují i nedávné výzkumy postojů k rodičovské dovolené z šetření ISSP 2012, které ukázaly, že v České republice je tří letá rodičovská dovolená stále nejrozšířenější volbou bez ohledu na vzdělání respondentů. Navíc delší rodičovskou dovolenou podporují ty ženy, které už mají děti. Bez ohledu na pohlaví se Češi také domnívají, že na rodičovskou dovolenou by měla odcházet žena. Jak podotýkají Hamplová a Šalamounová [2015], české společnosti se zdá současný systém rodičovské dovolené vyhovovat.

3.3. Systém dávek a daní a příjmová chudoba domácností s dětmi

V dnešní Evropě vystavené ekonomické krizi je jedním z největších témat zvyšování zaměstnanosti obyvatel, zejména pak dospělých v domácnostech s dětmi. Ať už z důvodu posílení ekonomiky, udržení stability veřejných rozpočtů, anebo s tím vším související podporou zvyšování porodnosti. V ozvěnách vládních rétorik potřeby omezení sociálních výdajů, které jsou v těchto dnech nejvíce slyšet především v zemích jižní a východní Evropy, tedy shodou okolností zemí s nejnižší úrovní plodnosti, a v kontextu nepříznivé ekonomické situace se rovnice *absence zaměstnání = velmi nízká životní úroveň* jeví jako nevyhnutelná. Je však na místě položit si otázku, zda by se v této formě měla týkat i rodin s malými dětmi. Pokud je jednou ze základních funkcí moderního státu chránit právo dětí na životní úroveň nezbytnou pro jejich tělesný, duševní, duchovní, mravní a sociální rozvoj, a pokud sociální a rodinná politika mají napomáhat rodičům k uskutečnění tohoto práva, je společensky přijatelné, aby děti v rodinách, zejména těch neúplných, kde jeden nebo oba rodiče nepracují či pracují na méně než plný úvazek, byly vystaveny riziku chudoby? Ochrana dětí před chudobou je současně jejich ochranou před nerovnostmi týkající se kognitivního vývoje a zdravotního stavu vzhledem k jejich vrstevníkům. Studie prokazují tuto souvislost s bydlením v chudých domácnostech a chudém prostředí, byť jsou základní mechanismy mnohem složitější [např. Gregg, Propper, Washbrook, 2007; Waldfogel, 2002].

Moderní sociální stát v sobě nese myšlenku, že přestože prvotní zodpovědnost za blaho dítěte nesou rodiče a širší rodina, sociální podmínky, v nichž lidé žijí, nejsou jen věcí jednotlivců či rodin, nýbrž věcí veřejnou [Večeřa 1996]. Jako takový garantuje určité životní minimum každému jedinci a poskytuje sociální dávky a veřejné služby umožňující předejít, zmírnit nebo překonat sociální rizika možných událostí bez ohledu na sociální status jedince. Pokud tito v této své funkci z jakéhokoli důvodu selhávají, v tomto případě pokud se jim například nedaří najít zaměstnání slučitelné s péčí o dítě nebo zaměstnání, které poskytuje dostatečný příjem pro zajištění blaha dětí, mají rodina a děti v ní nárok na potřebnou ochranu a adekvátní pomoc. V současné době to především znamená ulehčovat sloučení pracovního a rodinného života rodičů (zejména matek)[40], pokusit se změnit diskurz o genderových rolích uvnitř rodiny (teorie rovnosti pohlaví)[41] ale v neposlední řadě také

[40] V průmyslově vyspělých zemích mají ženy v současné době ve vzdělání a v zaměstnání téměř shodné příležitosti jako muži. Tyto příležitosti jsou však často citelně oslabeny v momentě, kdy mají děti. Výsledkem je omezování počtu dětí ze strany žen a následně nízká úroveň plodnosti (Esping-Andersen 1996; Chesnais 1996).

[41] Blíže viz McDonald, P. 2002. Sustaining Fertility through Public Policy: The Range of Options. *Population* (57): 417–443.

zmírňovat ekonomické dopady výchovy dětí na rodinu[42]. Efektivní a důstojná finanční podpora rodin s dětmi je tedy nedílnou součástí politiky moderního sociálního státu.

V následující kapitole se proto podíváme, do jaké míry je finanční podpora rodin s dětmi účinná ve vybraných evropských státech. Zaměříme se na míru ohrožení příjmovou chudobou v rodinách s dětmi a podíváme se, jak se toto riziko dotýká různých typů domácností podle složení a intenzity ekonomické aktivity, zda systémy dávek a daní chrání před chudobou všechny typy rodin stejně účinně, zda systém dávek a daní napomáhá zvyšování zaměstnanosti rodičů, zejména těch osamělých, a zda ekonomická aktivita rodičů dostatečně chrání děti před chudobou. Hlavní důraz bude kladen na vybrané země regionu střední a východní Evropy, kde riziko chudoby dětí dosahuje v průměru výrazně vyšších hodnot než ve starých evropských zemích. Úroveň chudoby je v kapitole vyjadřována indikátorem *míra ohrožení příjmovou chudobou*, neboli *at-risk-of-poverty-rate* (AROP). Tento ukazatel měří relativní míru chudoby a porovnává úroveň čistých příjmů jedince či skupiny s průměrným (mediánovým) příjmem v dané zemi. Indikátor je definován tak, jak jej používá EUROSTAT, tj. jako 60 % mediánu národního ekvivalizovaného příjmu.

3.3.1. Kdo je nejvíce ohrožen chudobou?

Finanční podpora poskytovaná státem hraje při zmírňování dětské chudoby důležitou roli. Systémy daňových úlev a příspěvků slouží k přímé podpoře příjmů rodin, stejně jako k zajištění minimálního příjmu lidem bez placeného zaměstnání (dávky v nezaměstnanosti, sociální pomoc, invalidní důchody) nebo doplnění příjmů pro všechny domácnosti s dětmi, bez ohledu na zaměstnanost jejich rodičů. Doplňován je politikami v oblasti vzdělávání (bezplatné vzdělávání v raném věku, délka školního dne), zdravotní péče (přístup k bezplatným službám pro děti), bydlení a služeb péče o děti. Jen souhra všech těchto nástrojů spolu s vhodnou politikou zaměstnanosti může vést jak ke snížení rizika chudoby dětí, tak ke zvýšení ekonomické aktivity rodičů. Nejlepších výsledků dosahují ty země, které si vedou dobře ve všech oblastech a kombinují strategie zaměřené na usnadnění přístupu k zaměstnání a poskytování služeb (např. péče o děti) s finanční podporou [Whiteford, Adema2007; Bennett, Sutherland 2011; Vandenbroucke, Vleminckx 2011].

[42] Obvykle se uvádí, že velkým problémem omezujícím plození dětí je nemožnost získat vlastní adekvátní bydlení a ohodnocení adekvátními příjmy (srov. Rabušic 2001:229). Ekonomické důvody jsou značnou částí vědecké demografické obce posuzované jako ty nejzávažnější. Podle jednoho z výzkumů prováděného mezi mladou populací deklarovali mladí lidé tento faktor jako naprosto prioritní (Hamplová 2000). Jiné výzkumy však důležitost tohoto faktoru zpochybňují. Ostatně adekvátní výše příjmu je velmi subjektivní otázka, která záleží mimo jiné i na tom, z jaké socioekonomické vrstvy mladí lidé pocházejí.

Země, které vydávají nejvíce prostředků na sociální dávky (včetně důchodů), mívají nejnižší stupeň dětské chudoby (s výjimkou Kypru a Slovinska) a naopak. V průměru EU zmírňují sociální transfery dětskou chudobu o 44 %. Dávky speciálně zaměřené na děti mají na míru chudoby dětí největší dopad. V Německu, na Kypru, v Rakousku a ve Finsku snižují rodinné dávky míru ohrožení příjmovou chudobou pro děti o třetinu i více. Rozdíly v konečných výsledcích úrovně dětské chudoby jsou však částečně dány velice odlišnými úrovněmi tržní příjmové chudoby, a závisí tedy i na míře nezaměstnanosti a chudoby zaměstnaných v jednotlivých zemích. Také poskytování dostupné péče o děti hraje důležitou roli při zlepšování situace rodin na pracovním trhu. I v tomto případě se situace v jednotlivých zemích EU výrazně liší, zejména u dětí do dvou let věku. Pro osoby s nízkou mzdou představují ve většině zemí výdaje za péči o děti značné břemeno, a to jak pro druhou výdělečně činnou osobu, tak pro pracujícího rodiče samoživitele[43]. Pozitivní vliv dostupnosti formální péče o děti se odráží i ve vyšší míře porodnosti v těch zemích EU-27, kde je podíl dětí do věku 3 let navštěvujících zařízení péče o dítě (jesle, školky) nadprůměrný [Eurobarometr 2008].

Vliv ekonomické aktivity rodičů

Podle zprávy o životní úrovni děti zveřejněné TÁRKI institutem v Maďarsku v roce 2010 jsou děti téměř ve všech zemích Evropy ohroženy chudobou více než lidé v důchodovém věku či populace celkem. Dětská chudoba je na nejnižší úrovni v severských zemích, konkrétně v Dánsku a Finsku (které obě mají zhruba desetiprocentní podíl dětí ohrožených chudobou). Téměř v polovině zemí EU však riziko dětské chudoby přesahuje 20 %, v Rumunsku dosahuje 25 %, v Lotyšsku 27 % a v Polsku 29 %. Pouze v několika málo zemích je dětská chudoba na stejné nebo nižší úrovni než celková míra chudoby – v Belgii, Dánsku, Německu, na Kypru, ve Slovinsku a ve Finsku [Tárki 2010].

Míru příjmové chudoby ovlivňují jak charakteristiky na makroúrovni, jako je celková úroveň nerovnosti ve společnosti, tak na úrovni charakteristiky domácností. Výraznou roli hrají věk, vzdělání, zdravotní stav a ekonomická aktivita rodičů, složení domácnosti a vlastnický vztah k bydlení. Z těchto ukazatelů je zdaleka nejvlivnější ekonomická aktivita rodičů [Saraceno 2010; Tárki 2010; EU Eurobarometr 2008; Whiteford, Adema 2007]. Téměř 10 % dětí ze všech 25 států EU však stále žije v domácnosti, kde žádný z dospělých nemá zaměstnání. Ve většině zemí se v tomto směru situace od roku 2000 nijak významně nezměnila, navzdory obecnému zlepšení na evropských trzích práce [Tárki 2010 – data

[43] Podle názorů respondentů studie Eurofond European Quality of Life Surrvey z roku 2013 představovaly náklady na služby péči o dítě největší překážku ve většině evropských zemí s výjimkou Skandinávie, Francie, Lucemburska, Německa a Rakousku. Výrazně vysoké ceny jsou podle respondentů ve Španělsku, Velké Británii, Irsku a Maltě, jakož i ve většině zemí střední a východní Evropy.

z roku 2008, tj. před rozšířením ekonomické krize]. 62 % domácností nezaměstnaných s dětmi je ohroženo chudobou.

Graf 3.11. Souvislost mezi rizikem chudoby dětí a mírou zaměstnanosti matek, EU-SILC 2005

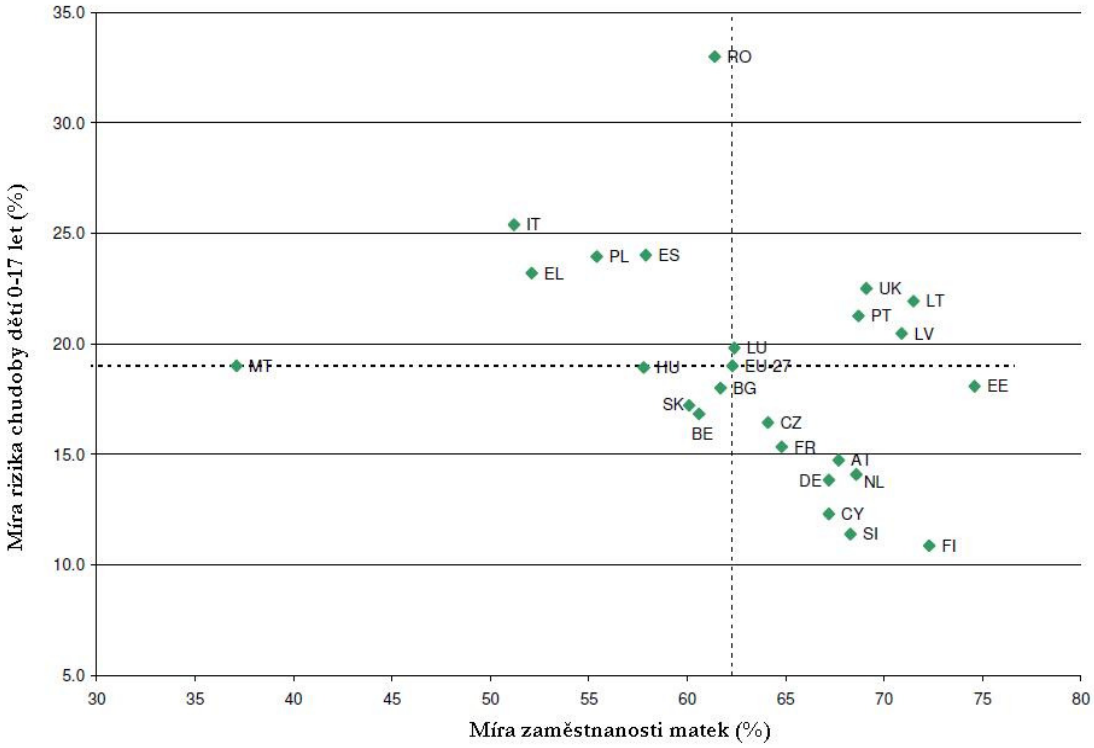

Zdroj: *Child Poverty and Well-Being in the EU, 2008.*

Jeden z nejdůležitějších prostředků pro ochranu dětí před chudobou je zapojení matek do trhu práce (graf 3.11). Třebaže domácnosti, kde ani jeden dospělý nemá placenou práci, čelí nejvyššímu riziku chudoby, většina chudých dětí totiž žije v domácnostech, kde nejméně jeden dospělý pracuje. Rodiny, kde jsou zaměstnáni oba rodiče, jsou nejen méně ohroženy chudobou v daném okamžiku, ale i v případě rozchodu rodičovského páru mají děti menší pravděpodobnost žit v chudobě. Blahobyt dětí závisí na tom, zda má matka v domácnosti pravomoc rozhodovat o financích a nakládat s nimi, ať už tím, že sama vydělává [Gornick 2004] nebo tím, že jdou některé sociální dávky přímo za ní a nikoli za mužem v domácnosti [OECD 2011; Figari at al. 2007; Bennet, Sutherland 2011]. Pro trvající ekonomickou prosperitu dětí je ideální splnění následujících tří podmínek: otec si udržuje pracovní místo, rodičovská dvojice zůstává spolu a otec přenechává svůj příjem matce a dětem na úhradu jejich potřeb. Tyto podmínky však nejsou v reálném životě příliš časté [Saraceno 2009]. Vlastní příjem matky (nejlépe z placeného zaměstnání) je přitom nejspolehlivějším garantem toho, že peníze budou v rodině přerozděleny ve prospěch dítěte [Figari at al. 2007; Bennet,

Sutherland 2011]. U domácností, kde pracují oba rodiče, klesá riziko chudoby v evropském průměru k 7 %.

Rodinný model dvou živitelů převládá u dvou třetin dětí v EU. V průměru EU se riziko chudoby dětí nezvyšuje, ani pokud druhý z rodičů pracuje jen na částečný úvazek. Dopad zaměstnání na částečný úvazek na příjem domácnosti však závisí na úrovni kvalifikace, počtu odpracovaných hodin a dostupnosti péče o děti a dalších podpůrných službách poskytovaných rodičům. Proto například v mnoha postsocialistických zemích ani 1,5 průměrné mzdy v domácnosti na prevenci chudoby dětí nestačí [Tárki 2010]. Také rodiny s pouze jednou výdělečně činnou osobou (ať už páry, nebo neúplné rodiny) jsou chudobou ohroženy ve výrazně větší míře především v postsocialistických zemích. Ne ve všech státech totiž platí, že ekonomická aktivita rodičů chrání dítě před ohrožením chudobou. Především v Polsku, Litvě a Lotyšsku, ale také v Portugalsku a Španělsku nalezneme vysoké procento rodin (až jedna pětina), kde pracuje jeden nebo dokonce oba z rodičů, ale jejich příjem přesto nedosahuje 60 % mediánu disponibilních příjmů[44] ve společnosti. Celkem třináct procent dětí v EU-27 žije v domácnostech, kde rodiče pracují, a přesto nedokáží zajistit takový příjem, aby domácnost udrželi nad hranicí chudoby [Tárki 2010].

Schopnost rodičů zajistit dostatečný příjem ze zaměstnání závisí na úrovni výdělků a na míře ekonomické aktivity dospělých v domácnosti: zda jeden nebo oba rodiče pracují, jestli na plný nebo částečný úvazek, průběžně nebo sezónně. Chudoba v zaměstnání je důsledkem nedostatků pracovního trhu, jako jsou nestálá pracovní místa, nízké mzdy a nedobrovolná práce na částečný úvazek, stejně jako specifické struktury domácností (např. příliš málo pracujících dospělých ve vztahu k počtu rodinných příslušníků).

Vliv rodinného statusu rodičů

V rámci EU-27 jsou nejvíce ohroženy chudobou děti v domácnostech s rodiči samoživiteli nebo v početných rodinách, mj. i proto že rodiče v těchto typech domácností mají obtížnější postavení na trhu práce a jsou významně častěji než rodiče ve „standardních“ rodinách nezaměstnaní. V EU žije 22 % chudých dětí v domácnostech s rodiči samoživiteli a 25 % v početných rodinách. Třináct procent dětí v EU žije s jedním rodičem, přičemž jedna třetina z nich je ohrožena chudobou. V 90 % případů je samoživitelem matka, ať už je příčinou neúplnosti domácnosti odloučení rodičů nebo mimomanželská plodnost. Více než 20 % dětí žije v rodinách se třemi nebo více dětmi a v rámci EU je riziku chudoby vystaveno průměrně 25 % z nich [Tárki 2010, data z EU-SILC 2009).

[44] 60 % mediánu váženého disponibilního příjmu (bez započtení výdajů na bydlení a služby) je obvyklou hranicí pro určování míry chudoby ve společnosti v mezinárodních srovnáních.

Graf 3.12. Srovnání rizika chudoby dětí v úplných a neúplných rodinách

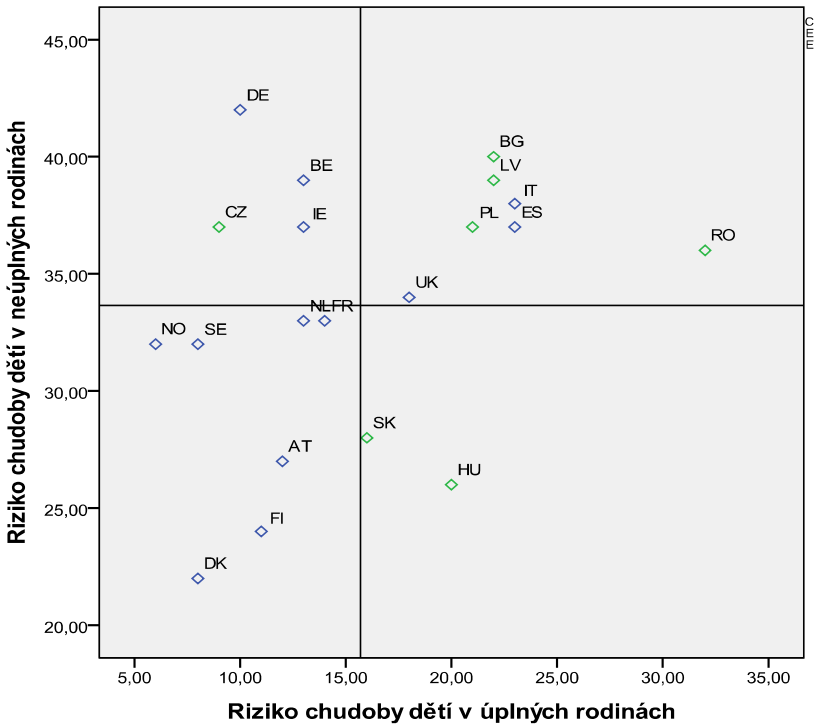

Zdroj: EU-SILC 2007, verze 2009-1.

Graf 3. 12 ukazuje, že mezi zeměmi, které vykazují nadprůměrné hodnoty chudoby dětí v obou typech rodin, je většina z regionu východní Evropy. Bulharsko, Litva, Rumunsko a Polsko spolu se zeměmi jižní Evropy patří k těm, kde jsou děti nejvíce ohrožené chudobou nezávisle na tom, v jakém typu rodiny žijí. Tvoří tak protipól ke skandinávským zemím a Rakousku, jimž se štědrým sociálním systémem a relativně vysokou mírou zaměstnanosti matek daří riziko chudoby úspěšně snižovat. Překvapivě, Slovensko a Maďarsko, jako jediní představitelé zemí východního bloku, dosahují poměrně příznivých hodnot míry chudoby v rodinách osamělých rodičů. Je tomu tak pravděpodobně i proto, že sociální systém díky poměrně nízkým dávkám v dlouhodobé nezaměstnanosti a zároveň plošným neodebíráním sociálních dávek, pokud matka začne pracovat, motivuje k účasti na trhu práce.

3.3.2. Chudoba dětí v nových členských státech EU

Pojďme se nyní podrobněji podívat na to, jaká je úroveň a hlavní příčiny chudoby v zemích střední a východní Evropy, tedy v regionu, kde jsou děti společně se zeměmi jižní Evropy ohroženy rizikem chudoby nejvíce. Zajímat nás bude nastavení systému dávek a daní v jednotlivých zemích, resp. to, jak efektivně chrání různé typy rodin s dětmi před chudobou a do jaké míry motivuje k účasti na trhu práce.

Obrázek 3.2. Míra ohrožení příjmovou chudobou v EU (celá populace)

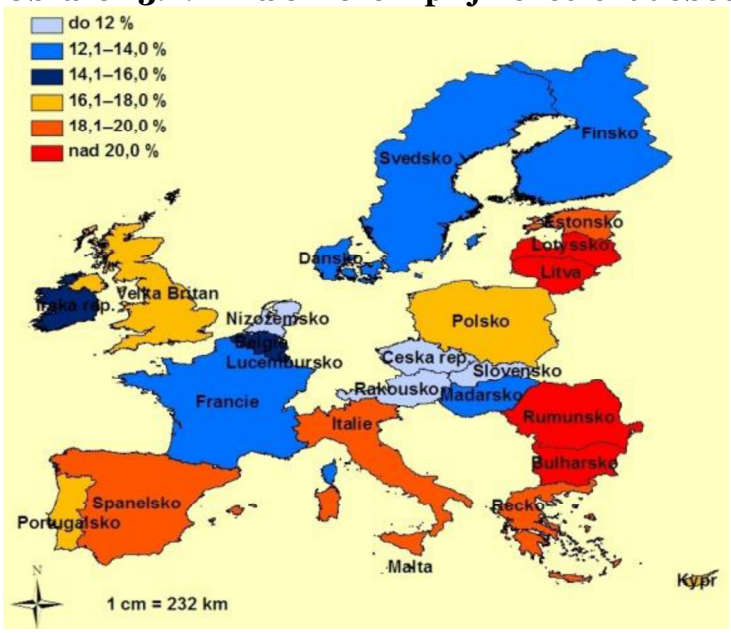

Zdroj: EUROSTAT, EU-SILC 2011

Grafy 3.13. a 3.14. Míra ohrožení příjmovou chudobou podle věku dětí, 2009 a 2014

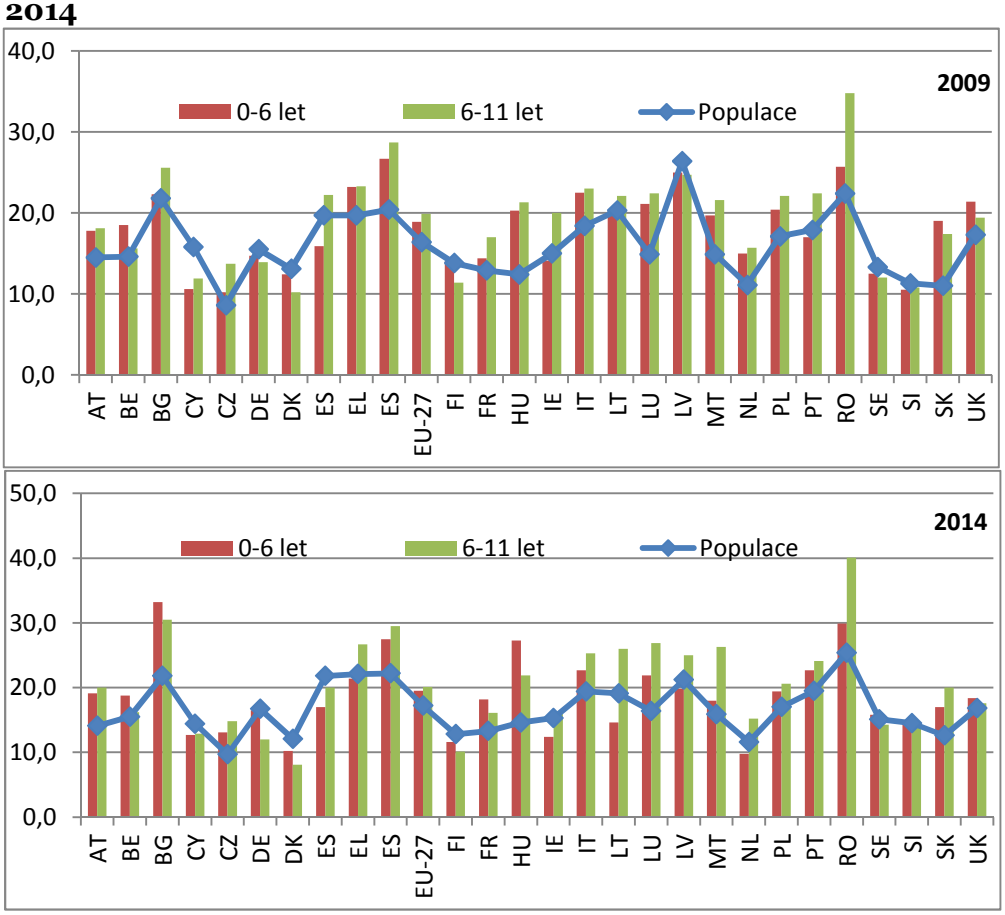

Zdroj: databáze Eurostat, vlastní výpočty.

Míra chudoby dětí v **Bulharsku** dosahuje společně s Rumunskem nejvyšších hodnot v EU a potvrzuje tak pravidlo, že pomineme-li Velkou Británii a Lucembursko, jsou děti nejvíce ohroženy chudobou v zemích s nízkým HDP. Podobně jako v jiných evropských zemích jsou i zde nejvíce vystaveny riziku děti v rodinách nezaměstnaných rodičů a domácnostech s nízkou pracovní intenzitou (tj. tam, kde v úplných rodinách pracuje jen jeden z rodičů a rodič samoživitel pracuje na poloviční či menší úvazek). V rodinách, kde žádný z dospělých nepracuje, žije 13 % dětí, které však tvoří 40% podíl ze všech dětí ohrožených chudobou. Míra rizika ohrožení chudobou (AROP[45]) u nich tedy dosahuje 90 % (oproti 70 % průměru v EU). AROP u domácností s nízkým pracovním zapojením dosahuje 63 %. Naopak, pokud je každý práce schopný dospělý v domácnosti v zaměstnání na plný úvazek, AROP je velmi nízká (jen okolo 3 %). Sociální transfery nejsou v evropském porovnání příliš efektivní a snižují míru chudoby dětí pouze o 4 %.

Graf 3.15. Míra ohrožení příjmovou chudobou dětí v EU-27, rok 2009

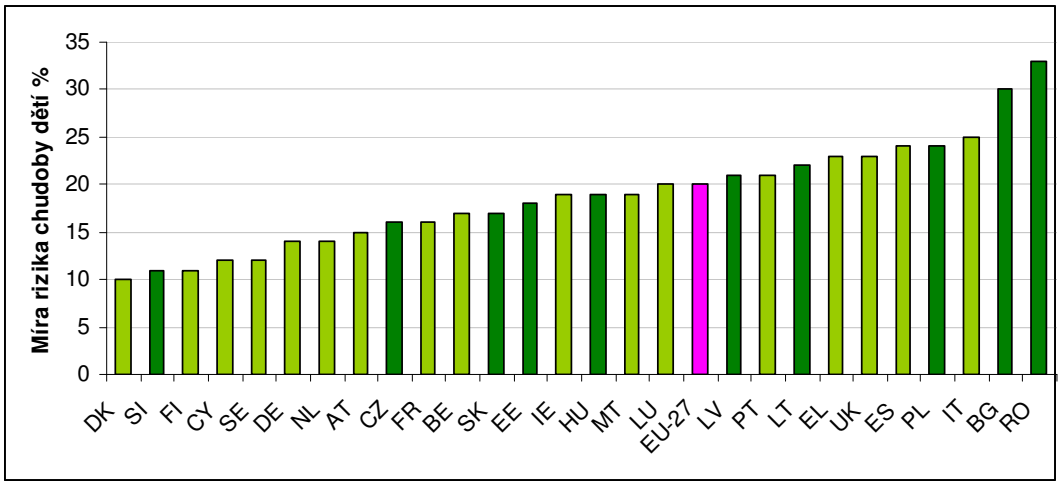

Zdroj: Tárki 2010.

V **České republice** jsou to také domácnosti nezaměstnaných, v nichž jsou děti nejvíce ohroženy chudobou (AROP 84%). V domácnostech nezaměstnaných žije jen 8 % českých dětí, ale jejich podíl ve skupině chudých tvoří 43 %. V celoevropském srovnání je AROP dětí v ČR relativně nízká (16 %), ale oproti celkové úrovni chudoby ve společnosti je vysoká (o více než 5 procentních bodů). Kromě nezaměstnaných jsou další rizikovou skupinou neúplné rodiny a rodiny se třemi a více dětmi. Děti, které žijí v těchto rodinách, tvoří dohromady čtvrtinu z celkového počtu dětí v populaci, ale celých 57 % z dětí ohrožených chudobou. Sociální transfery jsou poměrně efektivní (snižují míru chudoby dětí o 14 %), zejména u rodin samoživitelů, nicméně pokud jsou rodiče samoživitelé nebo rodiče s třemi a více dětmi nezaměstnaní, míra rizika chudoby dětí žijících v těchto rodinách stále dosahuje 83 %, resp.

[45] Z angl. „at-risk-of-poverty rate“.

100 %. Sociální transfery jsou totiž vysoce zaměřené na děti v domácnostech s nízkými příjmy, ale v rámci domácností nezaměstnaných již tolik cílené na nejchudší děti nejsou [Tárki 2010; Avram 2009]. Výsledkem je redukce míry chudoby dětí v domácnostech nezaměstnaných jen o 14 % oproti evropskému průměru 23 %. Polovina dětí s nezaměstnanými rodiči žije v neúplných rodinách. Výrazně jsou nezaměstnaností ohroženy dále také domácnosti se třemi a více dětmi a domácnosti rodičů s nízkým vzděláním. Podobně jako ve většině nových členských zemí EU je v ČR značný nedostatek míst formální péče o děti mladší tří let. Nepříznivě je tak ovlivněna situace matek samoživitelek. Na rozdíl od zemí, jako je například Polsko, Lotyšsko nebo Rumunsko, však není absencí zařízení péče o děti tolik ohrožena životní úroveň dětí v úplných rodinách s pouze jedním živitelem, protože sociální transfery směřující k těmto typům rodin jsou velmi vysoké podobně jako například v Rakousku nebo Německu.

V **Estonsku** je míra rizika ohrožení chudobou pro děti z domácností nezaměstnaných obdobně vysoká jako v ČR, ale podíl chudých dětí, které v takovýchto domácnostech bydlí, je v Estonsku daleko nižší (18 % oproti 43 %). Chudoba mezi nezaměstnanými zde tudíž nepředstavuje tak velký sociální problém. Závažnější je však ohrožení chudobou v domácnostech, kde jsou oba rodiče zaměstnaní (podobně jako v Polsku, Rumunsku, Litvě nebo Lotyšsku). V těchto rodinách žijí dvě pětiny dětí. Ty zároveň tvoří pětinu ze všech dětí ohrožených chudobou (oproti evropskému průměru 8 %). I přes dva plné pracovní úvazky v domácnosti dosahuje AROP dětí v těchto domácnostech hodnoty 9 %.

Nejvíce ohroženou skupinou dětí v **Lotyšsku** jsou děti ve vícečetných rodinách. Děti se dvěma a více sourozenci tvoří 12% podíl na celkovém počtu dětí, ale téměř polovinu ze všech dětí ohrožených chudobou. Celková AROP dětí i celé populace je 20 % (oproti 19 % evropského průměru). Stejně jako i v ostatních zemích EU jsou dále velmi ohroženy chudobou děti v domácnostech nezaměstnaných (AROP 73 %) a domácnostech, kde žádný z dospělých nepracuje na celý úvazek nebo v průběhu celého roku (53 %). Transfery redukují dětskou chudobu pouze o 9 %. Lépe jsou na tom však děti v předškolním věku, na které směřuje většina dávek (redukce o 14 %). Jak bylo již řečeno výše, nadprůměrně jsou chudobou ohroženy také děti v domácnostech, kde je alespoň jeden z rodičů zaměstnán na stálý, plný úvazek. V takových domácnostech žije 88 % dětí, z nichž 15 % má příjem pod hranicí chudoby. Jejich podíl na celkovém počtu dětí žijících v chudobě je 64 %, což je 4. nejvyšší podíl v EU hned po Lucembursku, Řecku a Španělsku. Ač je míra redistribuce směrem k dětem relativně vysoká, nezaměřuje se speciálně na děti ohrožené chudobou. Děti v domácnostech, kde alespoň někdo pracuje na plný úvazek, tak dostávají daleko menší podíl podpory než děti v rodinách nezaměstnaných či částečně zaměstnaných.

Maďarsko vykazuje průměrné hodnoty míry chudoby dětí (19 %), ale vzhledem k AROP celkové populace (12 %) je ohrožení dětí nadprůměrné. Chudoba se koncentruje do domácností nezaměstnaných, rodičů s nízkým vzděláním a romským původem a do zemědělských oblastí. Maďarsko je země obecně štědrá k dětem, především k těm v předškolním věku a z mnohočetných rodin, s univerzálními dávkami, ale možná právě proto necílí dobře na děti nejvíce ohrožené chudobou. Nicméně sociální transfery stále redukují úroveň chudoby dětí o 26 %, což je jedna z nejvyšších hodnot v Evropě. Dvoutřetinovou zásluhu na tomto efektu mají právě dávky specificky směrované k dětem. Štědré transfery redukující chudobu v domácnostech s malými dětmi vyplývají z relativně dlouhé a dobře placené mateřské a rodičovské dovolené. Tato dvě opatření rodinné politiky výrazně redukují míru chudoby v domácnostech s nejmenšími dětmi, kde matka zůstává doma, ale jejich štědrost je pak „vyvážena" nízkou podporou pro domácnosti nezaměstnaných či domácnosti s nízkou pracovní intenzitou.

Polsko je jednou ze zemí EU s nejvyšší mírou chudoby dětí, kterým často nepomáhá ani to, že oba rodiče pracují. 24 % dětí je v Polsku ohroženo chudobou (oproti 17 % celkové populace a 19 % průměru EU). Podíl transferů, které směřují do domácností s dětmi, je nižší než podíl těchto domácností v populaci. Většina z nich jde do domácností s nízkou pracovní intenzitou a do neúplných rodin. Ve výsledku redukují sociální transfery chudobu dětí pouze o 10 p.b. Téměř čtyři pětiny dětí žijí v rodinách, kde je alespoň jeden z rodičů zaměstnán na plný úvazek (nebo v případě rodiče samoživitele pracuje na poloviční úvazek). Ohrožena chudobou je však téměř pětina z nich, což je číslo výrazně vyšší než evropský průměr (12 %). Vyšší je už pouze ve Španělsku. Následkem toho tvoří děti z těchto rodin 60 % ze všech dětí ohrožených chudobou. 12 % z dětí ohrožených chudobou má dokonce oba rodiče pracující na plný úvazek. Je zde patrná výrazná regionální diferenciace, kdy se chudoba koncentruje převážně v rurálních oblastech na východě země, v rodinách malých živnostníků.

Děti v **Rumunsku** jsou nejvíce ohroženy chudobou v rámci celé EU (33 %). AROP pro děti je opět výrazně vyšší než AROP celkové populace (o 8 p.b.) Nejohroženější skupinou jsou podobně jako v ČR děti se dvěma a více sourozenci (55 %) a děti z neúplných rodin (44 %). Ještě většímu riziku jsou vystaveny děti v domácnostech nezaměstnaných (86 % oproti průměru EU 70 %), které tvoří desetinu z celkového počtu dětí v populaci. Riziko chudoby výrazně klesá, pokud má alespoň někdo v rodině byť částečný pracovní úvazek, ale na rozdíl od Bulharska, kde plná zaměstnanost obou rodičů znamenala riziko chudoby pro pouhá 3 %, v Rumunsku je AROP dětí v těchto rodinách 24 % (třikrát více než v EU). Situace odráží nízkou úroveň mezd a také vysoký podíl zaměstnaných v zemědělství, kde jsou mzdy často vypláceny v naturáliích. Sociální transfery mají velmi malý efekt a redukují míru dětské chudoby pouze o 8 %.

Slovensko je zemí s podobnými charakteristikami chudoby jako ČR s tím, že ohrožení chudobou je vyšší než v ČR pro rodiny s pouze jedním příjmem, ale zároveň nižší pro děti s neúplných rodin. AROP dětí je nižší než průměr EU (17 %), ale signifikantně vyšší než riziko chudoby pro celou populaci (11 %). Stejně jako v Maďarsku a ČR jsou transfery převážně směrovány na rodiny s dětmi v předškolním věku. V těchto redukují chudobu o 15 %, oproti 10% efektivitě sociálních transferů celkem. Nejohroženější skupinou jsou děti nezaměstnaných (AROP 90 %) a děti v rodinách, kde nikdo není zaměstnán na plný úvazek (AROP 42 %). Na rozdíl od ČR ale v rodinách nezaměstnaných žije pouze 5 % dětí a tvoří cca čtvrtinu z dětí ohrožených chudobou (oproti 43 % v ČR). Sociální transfery nicméně redukují chudobu dětí s nezaměstnanými rodiči jen velmi málo (o 6 % oproti 23 % evropského průměru).

3.3.3. Pobídky k zaměstnanosti v systému dávek a daní

Existují dva hlavní způsoby jak redukovat míru chudoby dětí. Prvním je zvyšování, resp. lepší cílení sociálních transferů směřovaných do rodin s dětmi. Studie z roku 2007 [Whiteford, Adema 2007] ukazuje, že pokud by byly systémy dávek a daní ve všech zemích OECD tak efektivní jako systém ve Švédsku, úroveň dětské chudoby by se velmi výrazně snížila a ve výsledku by v žádné ze sledovaných zemí nepřesahoval 7 %. Druhým způsobem, který je v především v období ekonomické krize fiskálně únosnější, je zvyšování zaměstnanosti rodičů, zejména matek. Stejná studie ukazuje, že i tento postup je efektivní, zdaleka však ne tolik jako úprava výše dávek a daní. Zvýšení zaměstnanosti by míru rizika chudoby dětí snížilo jen v zemích, kde se většina dětí ohrožených chudobou rekrutuje právě z rodin nezaměstnaných, jako je například Česká republika, Francie, Německo nebo Velká Británie. Je tedy zřejmé, že nelze spoléhat jen na jednu nebo druhou strategii. Na výši a efektivitě sociálních transferů velmi záleží, ale pokud by měly být tak účinné jako např. ve Švédsku, znamenalo by to značné výdaje ze státního rozpočtu. Stejně tak zvyšování pobídek k zaměstnanosti, resp. výdaje na politiku zaměstnanosti, nejsou právě levnou záležitostí, nehledě na to, že pokud se tak děje pouhým snižováním dávek v ekonomické neaktivitě bez zajištění vhodných institucionálních podmínek ulehčujících sladění práce a péče o rodinu, výsledky budou jen těžko efektivní. Nízká úroveň mezních daňových sazeb a poměrů náhrady nemusí nutně znamenat nízkou nezaměstnanost. Skandinávské státy vykazují například vysokou zaměstnanost rodičů, přestože mají i vysoké mezní daňové sazby. Naopak nízké mezní daňové sazby v Austrálii nebo Novém Zélandu existují bok po boku vysoké nezaměstnanosti.

Země bývalého východního bloku si charakterem chudoby dětí v nich zaslouží pozornost z obou úhlů pohledu. V některých z nich se chudoba týká především domácností nezaměstnaných rodičů, zatímco riziko chudoby pro domácnosti, kde alespoň jeden z rodičů

pracuje na plný úvazek, je nízké (Graf 3.16). V jiných naopak platí, že ani dva příjmy v domácnosti nechrání účinně děti před rizikem chudoby (Litva, Lotyšsko, Polsko). V následujících odstavcích se tedy zaměříme jak na výši a složení čistých příjmů různých typů domácností, tak na pobídky k ekonomické aktivitě, které systém dávek a daní v zemích střední a východní Evropy nabízí. Využijeme k tomu dat z projektu "Srovnávací analýza rodinných politik v zemích střední a východní Evropy"[46]. Pozornost bude vzhledem k charakteru zdrojových dat i vzhledem k tomu, že po přerušení pracovní dráhy kvůli péči o děti začínají matky v zemích CEE pracovat obvykle mezi 2-7 lety dítěte, zaměřena především na domácnosti s dětmi v předškolním věku.

Graf 3.16. Míra rizika chudoby dětí ve vybraných zemích CEE, podle míry pracovní intenzity v domácnosti, rok 2009

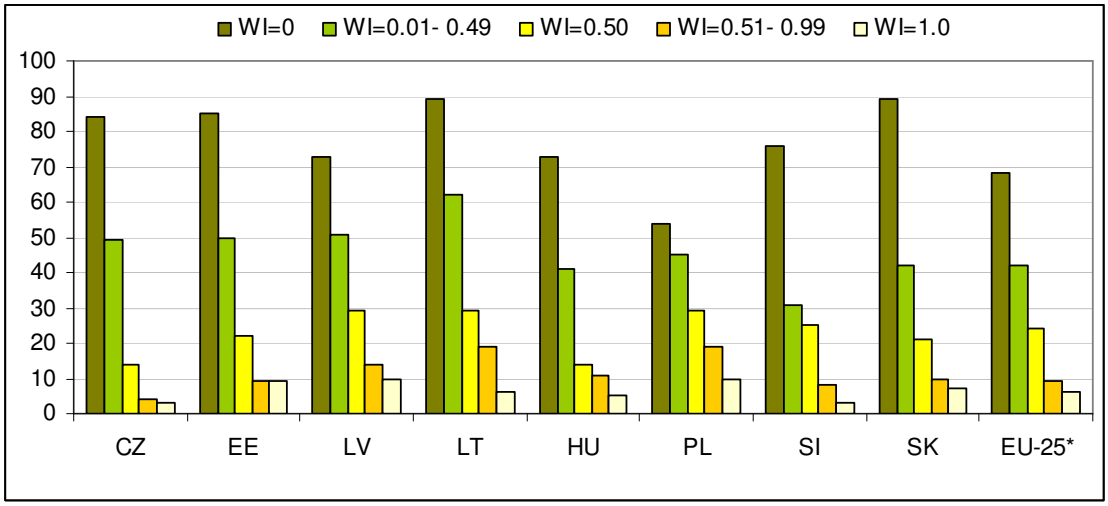

Zdroj: Tárki 2010.
Pozn.: WI=0:Nikdo z domácnosti nepracuje; WI= 0.01 – 0.49: Jeden člen domácnosti pracuje na částečný úvazek; WI= 0.50: Jeden člen domácnosti pracuje na plný úvazek; WI=0.51-0.99: Dva členové domácnosti pracují, jeden na plný úvazek, druhý na částečný úvazek; WI=1: Dva členové domácnosti pracují na plný úvazek.

Údaje v tabulce 3.2 navazují na shrnutí hlavních charakteristik chudoby v zemích CEE v předchozím oddílu. Potvrzují, že ohrožení chudobou se týká především dětí s dlouhodobě nezaměstnaným rodičem (rodiči). Pouze v Polsku je riziko chudoby v domácnostech nezaměstnaných na evropském průměru a riziko dětské chudoby v domácnostech zaměstnaných rodičů naopak evropský průměr výrazně převyšuje. V ČR, Litvě a Estonsku jsou nejrizikovější skupinou nezaměstnaní samoživitelé, na Slovensku, Lotyšsku a Maďarsku naopak domácnosti úplných rodin nezaměstnaných rodičů. Česká republika a Maďarsko jsou jedinými zeměmi výběru s významně podprůměrným rizikem chudoby pro děti z rodin, kde pracuje pouze jeden z rodičů, což potvrzují i závěry předchozích analýz [Hašková, Klenner

[46] Poskytnutý Grantovou agenturou AV ČR

2010; Mitchell, Chaloupková 2010, 2011]. V mnoha zemích CEE jsou také značně ohroženy děti v složených, obvykle vícegeneračních, domácnostech s nízkou pracovní intenzitou.

Tabulka 3.2. Míra rizika chudoby dětí ve vybraných zemích CEE, podle složení domácnosti a ekonomické aktivity členů v ekonomicky aktivním věku, rok 2007

	Samoživitel - Plný úvazek	Samoživitel - Bez práce	Pár - 2 příjmy	Pár - 1+1/2 příjmu	Pár - 1 příjem	Pár - žádný plný úvazek	Jiný typ domácnosti s dětmi- alespoň 2 plné úvazky	Jiný typ domácnosti s dětmi- maximálně 1 plný úvazek
HU	***10***	59	4	**23**	***17***	**77**	4	35
PL	17	60	**10**	**17**	**30**	50	**16**	41
LV	**25**	63	**6**	**15**	**31**	**70**	9	**48**
SK	***12***	63	7	***5***	26	**72**	8	**58**
EU-25	14	64	5	6	24	50	8	35
SI	14	**70**	***3***	14	**30**	**81**	***3***	29
CZ	15	**79**	***1***	***5***	***14***	**72**	***3***	**55**
LT	**31**	**81**	4	**29**	**28**	**73**	8	**67**
EE	**23**	**95**	5	7	19	59	7	37

Zdroj: EU-SILC 2007, v. 2009; tučně jsou vyznačeny hodnoty významně se odchylující od evropského průměru - modře jsou podprůměrné hodnoty, červeně nadprůměrné hodnoty.

Pojďme se nyní podívat, jak vypadá složení a výše čistého disponibilního příjmu domácností ekonomicky neaktivních samoživitelů a párů s dětmi, a jak se toto složení změní, nastoupí-li alespoň jeden práce schopný dospělý v domácnosti do zaměstnání. Do čistého ročního příjmu modelových rodin jsou započteny následující položky:

- daně a úlevy na daních;
- odvody na sociální pojištění;
- testované i netestované dávky na dítě, včetně peněžité pomoci v mateřství;
- výdaje a přídavky na bydlení;
- místní daně pokud je platí nájemce;
- výdaje na celodenní péči o dítě a
- další rodině dostupné sociální dávky.

Analýza pracuje se stavem daní a dávek k 31. 12. 2008 a s průměrnou mzdou v zemi za rok 2008. Použitý datový soubor obsahuje data za Českou Republiku, Slovensko, Bulharsko,

Lotyšsko, Rumunsko, Polsko z projektu "Srovnávací analýza rodinných politik v zemích střední a východní Evropy". Prezentované hodnoty jsou v rámci zajištění srovnatelnosti vyjádřeny v paritě kupní síly nebo jsou vztaženy k národnímu mediánu čistých příjmů. Zaměříme se především na rodiny s dítětem ve věku mezi 2-3 lety, vzhledem k tomu, že toto je obvykle věk, kdy matky ve většině zemí starých členských EU už nastoupily zpět do zaměstnání, zatímco v některých zemích EU-12 se k nástupu teprve chystají, resp. podle nových trendů v sociální politice a politice zaměstnanosti by se k nástupu do zaměstnání měly chystat.

Je to však také věk, kdy se ve většině zemí CEE jen obtížně slaďuje zaměstnání a péče o rodinu vzhledem k nízké dostupnosti zařízení péče o děti. V posledních dvou desetiletích je totiž možné ve všech post-socialistických zemích pozorovat přesun odpovědnosti za zajištění péče o předškolní děti ze státu na úroveň měst a obcí. Dříve rozšířená a štědře dotovaná péče o děti mladší 6 a především 3 let se stala kvůli ekonomickým omezením a krátkozrakým rozhodnutím na základě demografických trendů nedostatkovým zbožím. Navíc se v mnoha zemích stala také zbožím velmi drahým, které si především sociálně slabé rodiny často nemohou dovolit. Plošné dávky byly nahrazeny testováním příjmů a aktivační politikou zaměstnanosti. Mnoho z dávek pro rodiny s dětmi je nyní vázáno na účast na trhu práce, ale nerovnosti v přístupu k zaměstnání inherentně obsažené v systému často nutí matky k dlouhodobé absenci z trhu práce.

Požadavky tržní ekonomiky na větší flexibilitu a výkonnost pracovníků dohromady s nedostatkem opatření, která by napomáhala slaďování péče a práce, znevýhodňují na trhu práce především rodiče samoživitele, kteří se v naprosté většině rekrutují z řad žen. Fungování systému dávek a daní navíc může nepřímo pobízet k dlouhé rodičovské dovolené tím, že pokud započteme nárůst výdajů na docházku dítěte do jeslí či školky a na dojezd do zaměstnání a odečteme sociální dávky či daňová zvýhodnění odebraná kvůli zvýšení pracovního příjmu rodičů, nárůst čistého disponibilního příjmu domácnosti je často zanedbatelný. V roce 2007 například český sociální systém zrušil speciální dávky pro samoživitele, aby tím zajistil rovné podmínky pro nárok na dávky nezávisle na rodinném statutu rodiče. Odstranila se tak možnost zneužívat systém pro „falešné" samoživitele, ale zároveň toto opatření znamenalo zhoršení sociální situace pro skutečné samoživitele. Ti nyní v období nedostatku míst v předškolních zařízeních navíc mnohdy ani nedostávají přednost na čekací listině. Existují tedy v systému dávek a daní post-socialistických zemí finanční pobídky k participaci matek s předškolními dětmi na trhu práce? A pokud ano, jak se tyto pobídky liší v závislosti na rodinném statutu rodiče?

Země regionu střední a východní Evropy patří ke státům s nejvyšším dopadem mateřství na zaměstnanost matek v době, kdy je dítě v předškolním věku, zejména pokud je mladší 3

let, jak už bylo ukázáno v minulé kapitole. Podle dat ze VŠPS z roku 2009 v téměř 80 % úplných rodin s dítětem mladším 3 let pracuje v ČR pouze muž a jen zhruba 16 % matek v těchto rodinách je zaměstnaných[47] [Bartoňová, Nývlt 2011]. Zřetelně se zde projevují jak normy týkající se péče o malé děti, tak nastavení rodinné politiky a dostupnost zařízení péče o děti v předškolkovém věku. V domácnostech s dětmi ve věku 3–5 let již nalezneme více než polovinu párů, kde oba rodiče pracují (oproti cca 15 % s dítětem v mladším věku, a podíl tradičních rodin, kde je muž jediným živitelem rodiny klesá na dvě pětiny.

V zemích jihovýchodní Evropy a Pobaltí je situace poněkud odlišná. Rodiče mají k dispozici kratší rodičovské dovolené a také dopad mateřství na zaměstnanost matek je nižší[48], stejně jako ochota matek nastupovat do zaměstnání do dvou let od narození dítěte. Navíc ženy s dítětem mladším 3 let věku z regionu jihovýchodní Evropy a Pobaltí vykazují vyšší míru nedobrovolné nezaměstnanosti[49] než matky ve střední Evropě, i přes vyšší zastoupení dětí v jeslích a školkách. Tento fakt naznačuje, že zatímco většina rodičů v České republice, na Slovensku a v Maďarsku je spokojena, nebo lépe řečeno ztotožněna či smířena, s modelem muže jako živitele rodiny a matky pečovatelky[50] v domácnosti v období, kdy jsou děti malé, a sociální systémy v těchto zemích toto rozdělení práce a péče podporují, v ostatních státech CEE lidé chtějí, nebo spíše potřebují, model dvojího příjmu, ale nedostatek zařízení péče o děti jim tuto volbu znesnadňuje [Mitchell, Chaloupková 2010].

Grafy 3.17, 3.18 a 3.19 ilustrují složení čistého příjmu domácnosti osamělých rodičů s dítětem ve věku mezi 2 a 3 lety ve vybraných zemích CEE. V České republice, na Slovensku a v Maďarsku jsou v tomto období nejdůležitější položkou příjmu dávky vyplácené v průběhu rodičovské dovolené. V ostatních zemích CEE končí rodičovská dovolená o dost dříve a k čistému příjmu tak nejvíce přispívají testované dávky na dítě a výživné garantované státem (Polsko) či dávky sociální podpory (Lotyšsko a Bulharsko). V Polsku a částečně také na Slovensku a v Litvě představuje státem garantované výživné (vyplácené v případě, že nepřítomný rodič neplatí na své dítě, a zpětně vymáhané na povinovaném rodiči) významnou položku v rodinném rozpočtu, bez níž by se domácnosti osamělých matek jen obtížně dostávaly nad hranici chudoby.

Pokud je rodič samoživitel s dítětem doma a nemá nárok na dávky v nezaměstnanosti (graf 3.17) dostane se jeho čistý příjem nad hranici chudoby (60% mediánu čistých příjmů ve

[47] Dopočet do 100 % tvoří případy, kdy jsou oba nezaměstnaní

[48] Pouze ve srovnání se zeměmi střední Evropy. Oproti „starým“ evropským zemím je dopad mateřství na zaměstnanost matek stále vysoký.

[49] Podíl žen s pečovatelskými povinnostmi, které by rády byly zaměstnané, ale nehledají zaměstnání, protože nemají k dispozici či si nemohou dovolitjesle /mateřské školy (podle dat z databáze EUROSTAT, rok 2008).

[50] V naprosté většině případů jsou to ženy, které zůstávají s dětmi doma.

společnosti) jen v Polsku. Přispívá k tomu právě státem placené výživné. Nutno podotknout, že ve výpočtech byla použita maximální možná výše výživného pro daný typ rodiny. Je proto možné se domnívat, že ne vždy dosahuje výše čistého disponibilního příjmu domácností samoživitelů hranice chudoby. Vůbec nejnižšího relativního příjmu dosahují domácnosti dlouhodobě nezaměstnaných samoživitelů s batoletem v Maďarsku a Rumunsku. Netestované dávky jsou nejdůležitější součástí příjmu samoživitelů v Česku, Maďarsku a na Slovensku. Polsko poskytuje kromě výživného jen testované dávky a potvrzuje svou pozici jako země, jejíž systém dávek a daní je zaměřuje (jen) na nejpotřebnější. Bulharsko a Lotyšsko vypomáhají domácnostem s jedním rodičem dávkami sociální podpory dorovnávajícími příjem domácnosti do státem definovaného minima.

Graf 3.17. Složení čistého příjmu domácnosti – osamělý rodič a dítě ve věku 2-3 let, ekonomicky neaktivní – na sociální podpoře; EUR ppp

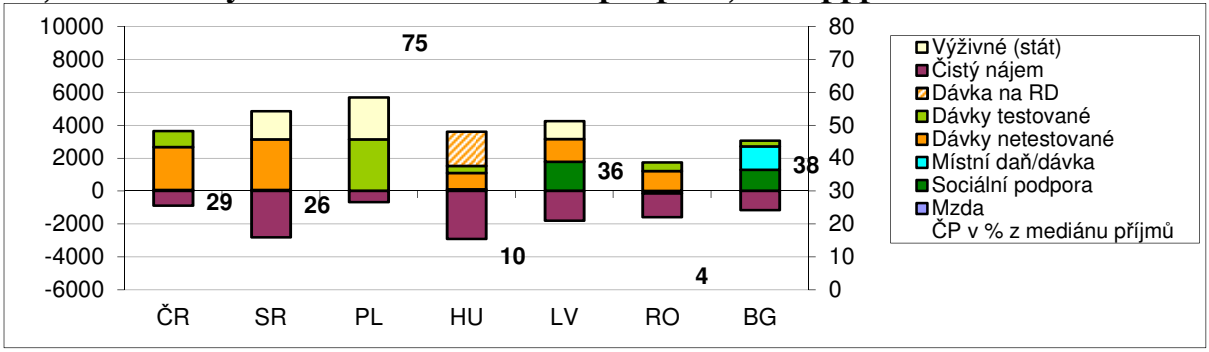

Zdroj: Vlastní výpočty; data za rok 2008.

Poznámka: Na levé ose je výše čistého disponibilního příjmu domácnosti v EUR paritě kupní síly (sloupce udávají hodnoty pro jednotlivé části tvořící čistý příjem), na pravé ose je výše čistého disponibilního příjmu jako podílu z mediánu čistého příjmu v zemi (uvedená číslem vedle každého sloupce). Čistá daň zahrnuje i daňové kredity poskytované státem, a může tudíž nabývat i kladných hodnot.

Graf 3.18. Složení čistého příjmu domácnosti – osamělý rodič a dítě ve věku 2-3 let, rodič pracuje za polovinu průměrné mzdy, dítě ve školce; EUR ppp

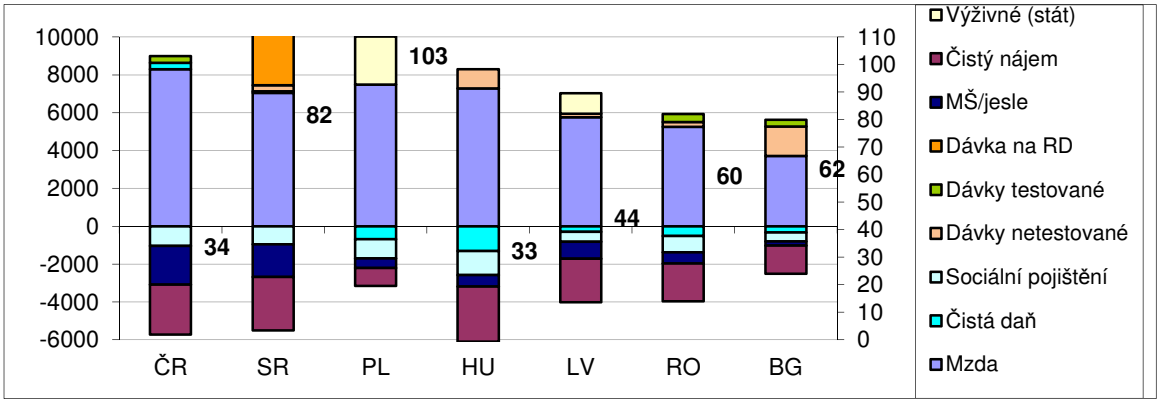

Zdroj: Vlastní výpočty; data za rok 2008; na levé ose je výše čistého disponibilního příjmu domácnosti v EUR paritě kupní síly, na pravé ose je výše čistého disponibilního příjmu jako podílu mediánu čistého příjmu.

Graf 3.19. Složení čistého příjmu domácnosti – osamělý rodič a dítě ve věku 2-3 let, rodič pracuje za průměrnou mzdu, dítě ve školce; EUR ppp

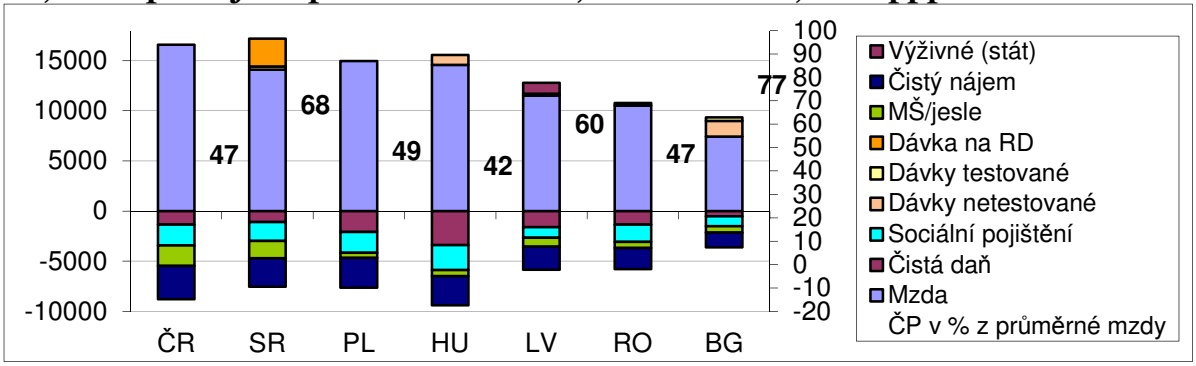

Zdroj: Vlastní výpočty; data za rok 2008; na levé ose je výše čistého disponibilního příjmu domácnosti v EUR paritě kupní síly, na pravé ose je výše čistého disponibilního příjmu jako podílu mediánu čistého příjmu.

Ve většině sledovaných zemí se situace výrazně zlepší, pokud začne rodič samoživitel pracovat alespoň za polovinu průměrné mzdy v zemi a pro dítě najde místo v jeslích či školce (graf 3.18). Pouze v Lotyšsku a především v ČR není nárůst čistého příjmu výrazný. V obou případech je to zapříčiněno odebráním vysokých netestovaných dávek, jejichž přidělení je však podmíněno absencí ekonomické aktivity anebo neumístěním dítěte do státního zařízení péče o dítě. Naopak značné finanční pobídky domácnosti samoživitelů jsou obsaženy v daňovém a dávkovém systému Rumunska, Bulharska Slovenska. V Lotyšsku, Maďarsku a České republice musí rodič samoživitel začít pracovat za průměrnou mzdu, aby se mu čistý příjem citelně zvýšil a vyplatilo se mu dítě posílat do jeslí nebo školky (graf 3.19). Jen v Maďarsku a na Slovensku mají samoživitelé s průměrným příjmem nárok na netestované dávky.

V případě manželských párů je situace diametrálně odlišná. Všechny středoevropské státy s výjimkou Lotyšska a Bulharska jsou výrazně štědré k domácnostem s pouze jedním živitelem, byť je jeho příjem průměrný (graf 3.21). Zejména středoevropské státy jsou modelu muž-živitel (100 % APW) a žena-pečovatelka nakloněna. Čistý disponibilní příjem takové domácnosti s dítětem ve věku 2-3 let zde v podstatě dosahuje výše průměrné (hrubé) mzdy v zemi, tj. systém dávek a daní nijak nesnižuje hrubý příjem živitele rodiny, resp. vybrané daně, příspěvky na sociální pojištění, jakož i výdaje na bydlení jsou plně nahrazeny pomocí dávek a daňových kreditů. Pokud do zaměstnání nastoupí také žena, čistý příjem domácnosti v ČR naopak klesá (graf 3.22)

.

Graf 3.20. Složení čistého příjmu domácnosti – manželský pár a dítě ve věku 2-3 let, 1 rodič pracuje za polovinu průměrné mzdy, druhý rodič doma s dítětem; EUR ppp

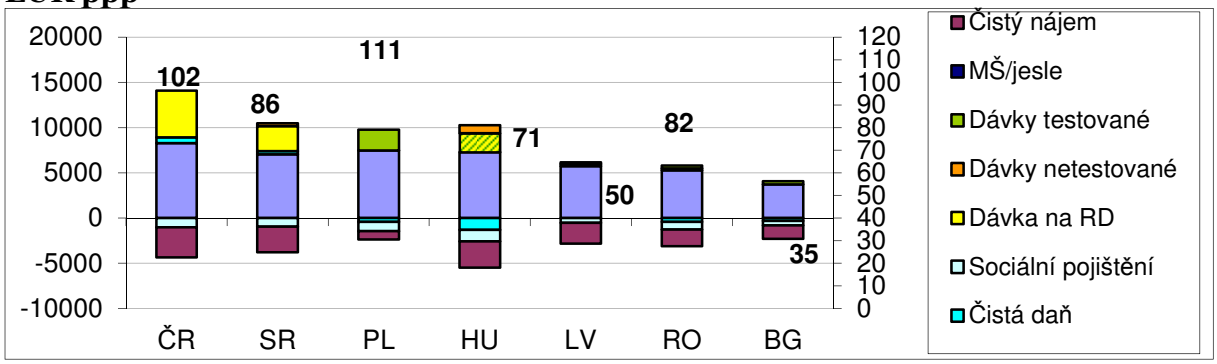

Zdroj: Vlastní výpočty; data za rok 2008; na levé ose je výše čistého disponibilního příjmu domácnosti v EUR paritě kupní síly, na pravé ose je výše čistého disponibilního příjmu jako podílu mediánu čistého příjmu.

Graf 3.21. Složení čistého příjmu domácnosti – manželský pár a dítě ve věku 2-3 let, 1 rodič pracuje za průměrnou mzdu, druhý rodič doma s dítětem; EUR ppp

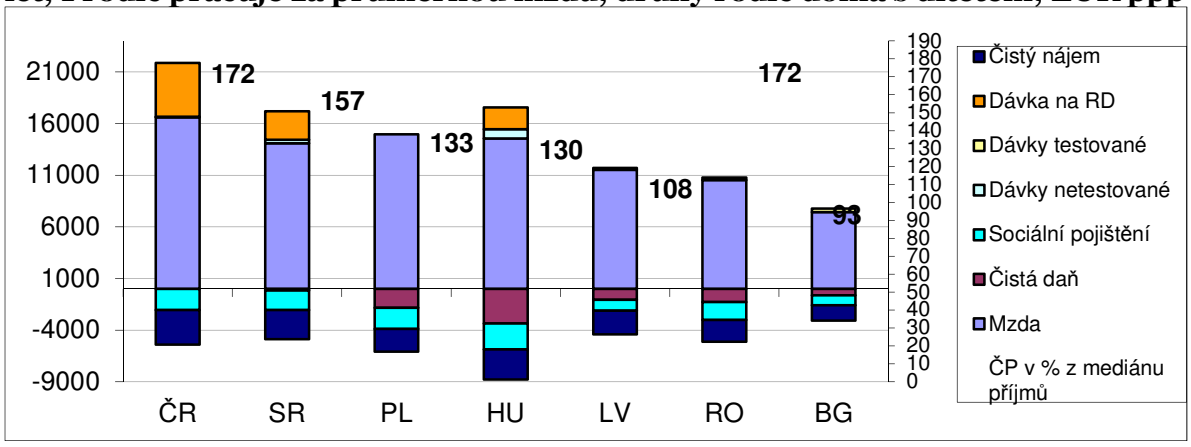

Zdroj: Vlastní výpočty; data za rok 2008; na levé ose je výše čistého disponibilního příjmu domácnosti v EUR paritě kupní síly, na pravé ose je výše čistého disponibilního příjmu jako podílu mediánu čistého příjmu.

Graf 3.22. Složení čistého příjmu domácnosti – manželský pár a dítě ve věku 2-3 let, 1 rodič pracuje za průměrnou mzdu, druhý rodič za polovinu průměrné mzdy, dítě ve školce; EUR ppp

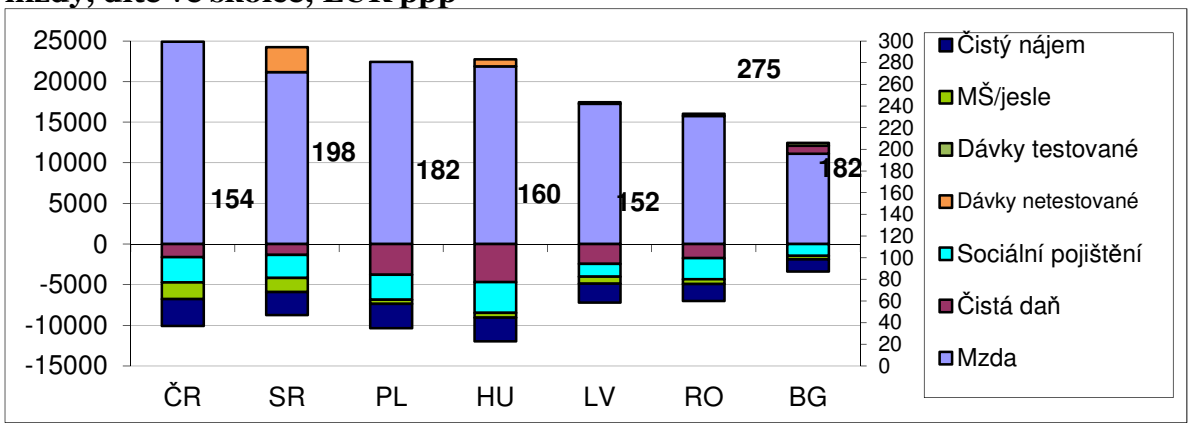

Zdroj: Vlastní výpočty; data za rok 2008; na levé ose je výše čistého disponibilního příjmu domácnosti v EUR paritě kupní síly, na pravé ose je výše čistého disponibilního příjmu jako podílu mediánu čistého příjmu.

Intenzita pracovní pobídky v systému dávek a daní je obvykle měřena průměrnou mezní daňovou sazbou (average marginal tax rate) či poměry náhrady (notional replacement rate), kterým se také říká past nezaměstnanosti. Mezní daňová sazba je měřítkem pobídky k tomu, aby si rodič(e) vydělávali více. Náhradový poměr měří pobídku pro někoho, kdo se rozhoduje, jestli začít pracovat. Metoda modelových rodin umožňuje tyto indikátory vypočíst.

Jelikož nás v této kapitole zajímá především zaměstnanost matek, upravíme si oba dva indikátory podle našich potřeb tak, aby vyjadřovaly míru pobídky k nástupu do zaměstnání pro ženu z modelových domácností, se kterými jsme doposud pracovali.

Přehledné shrnutí této „síly" finanční motivace pro nástup do zaměstnání pro všechny výše zmíněné typy rodin je znázorněno v grafech v obrázcích 3.3 a 3.4. Zde vidíme procentuální nárůst výše čistého disponibilního příjmu při přesunu ženy z ekonomické neaktivity do placeného zaměstnání (v % průměrné mzdy). Porovnáván je nárůst čistého příjmu ve třech různých modelových domácnostech:

- domácnost samoživitele, kde rodič nastoupí z dlouhodobé nezaměstnanosti do placené práce za 50 % či 100 % průměrné mzdy a dítě navštěvuje jesle či mateřskou školu (žluté sloupce v grafech)
- manželský pár s dítětem, kde jeden z rodičů nastoupí do zaměstnání, zatímco druhý zůstává s dítětem doma (tmavě a světle zelené sloupce v grafech), a konečně
- manželský pár s dítětem, kde jeden z rodičů pracuje a druhý také nastoupí do zaměstnání a umístí dítě do školky či jeslí (růžové a fialové sloupce v grafech). Sloupce v grafech označují procentuální nárůst či pokles čistého příjmu domácnosti (se započtením výdajů na péči o dítě a výdajů na bydlení) jako podíl z průměrné mzdy v zemi.

Žluté sloupce v grafech tedy ukazují nárůst mzdy při přechodu samoživitele z ekonomické neaktivity do zaměstnání. Fialové a růžové sloupce udávají rozdíl čistého příjmu mezi domácností, kde pracuje jen jeden z rodičů za průměrnou mzdu a příjmem domácnosti, kde začne pracovat i druhý z páru. Zelené sloupce udávají nárůst příjmů mezi domácností, kde žádný z rodičů nepracuje a domácností, kde jeden z rodičů pracovat začne.

Obrázek 3.3 Změna čistého disponibilního příjmu domácnosti s jedním nebo oběma rodiči v zaměstnání při změně stavu z dlouhodobé nezaměstnanosti do ekonomické aktivity jednoho nebo obou rodičů (výdělek na úrovní 50 %; 1 dítě ve věku 2-3 roky nebo 7-8 let).

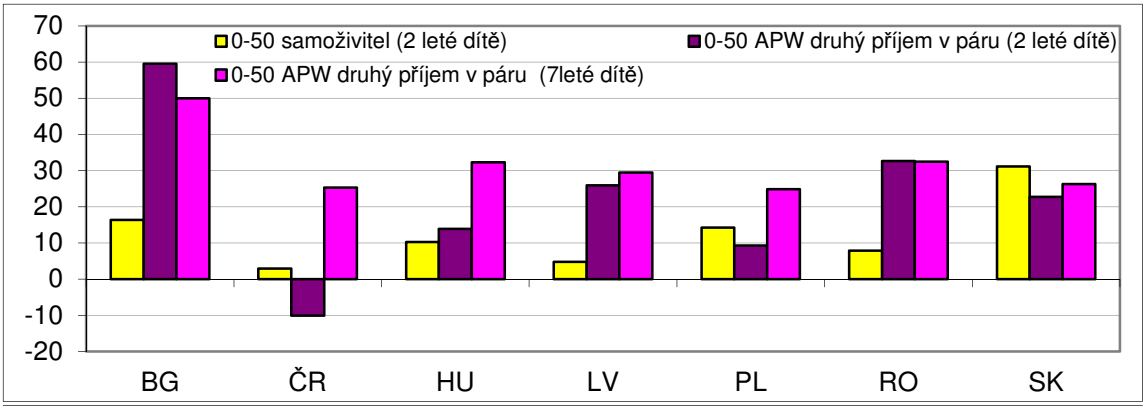

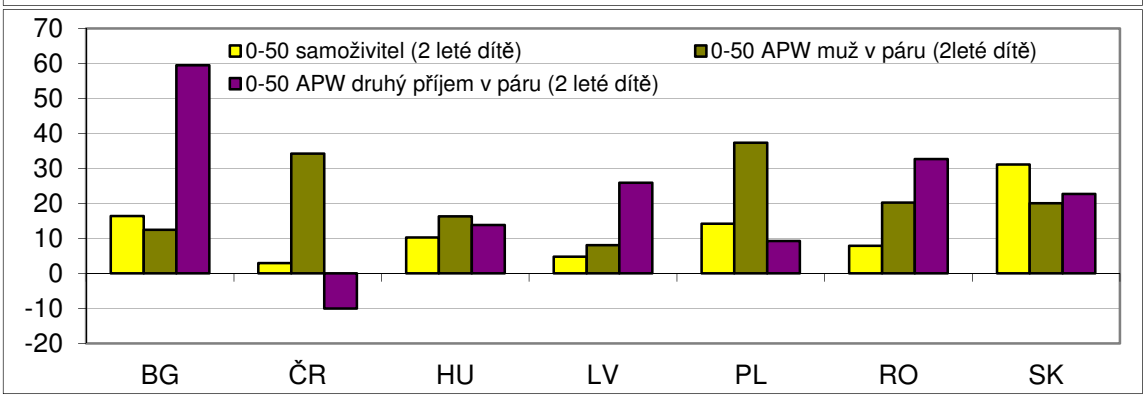

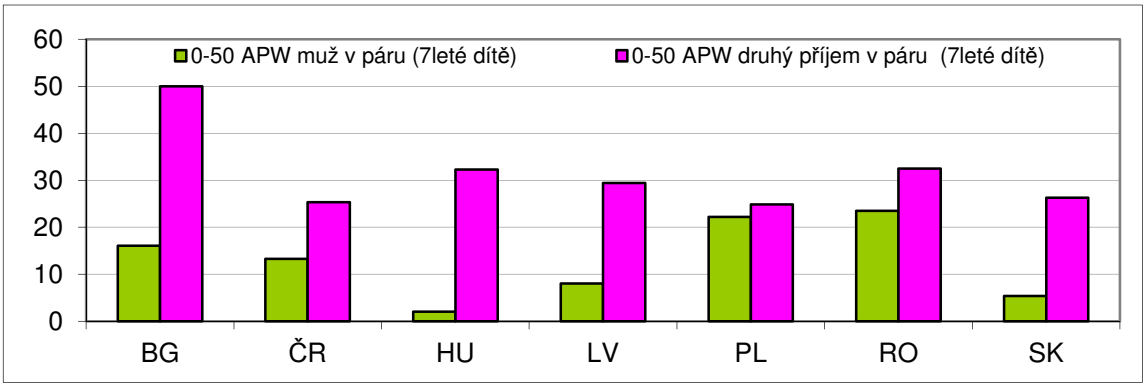

Zdroj: Vlastní výpočty; data za rok 2008

Je dobře patrné, jak systémy všech středoevropských zemí s výjimkou Slovenska podporují v případě, že je dítě mladší 3 let, model jednoho živitele v rodině daleko více než model jednoho plného úvazku a jednoho částečného úvazku (resp. mzdy v poloviční výši) (porovnání tmavě zelených a tmavě fialových sloupců). V momentě, kdy je dítě již ve školním věku, roste čistý příjem ve všech sledovaných CEE zemích s nástupem druhého rodiče do zaměstnání více, než když se z ekonomické neaktivity vymaní pouze jeden z rodičů.

Pro samoživitele platí, že nástup do zaměstnání se jim ve všech zemích s výjimkou Slovenska a do jisté míry i Bulharska a Polska výrazně vyplácí až, když si vydělávají

průměrnou mzdu v zemi. Je možné se však domnívat, že zvláště samoživitelům se na takovou výši mzdy nemusí vždy podařit dosáhnout

Obrázek 3.4. Změna čistého disponibilního příjmu domácnosti s jedním nebo oběma rodiči v zaměstnání při změně stavu z dlouhodobé nezaměstnanosti do ekonomické aktivity jednoho nebo obou rodičů (výdělek na úrovní 100 % APW; 1 dítě ve věku 2-3 roky nebo 7-8 let).

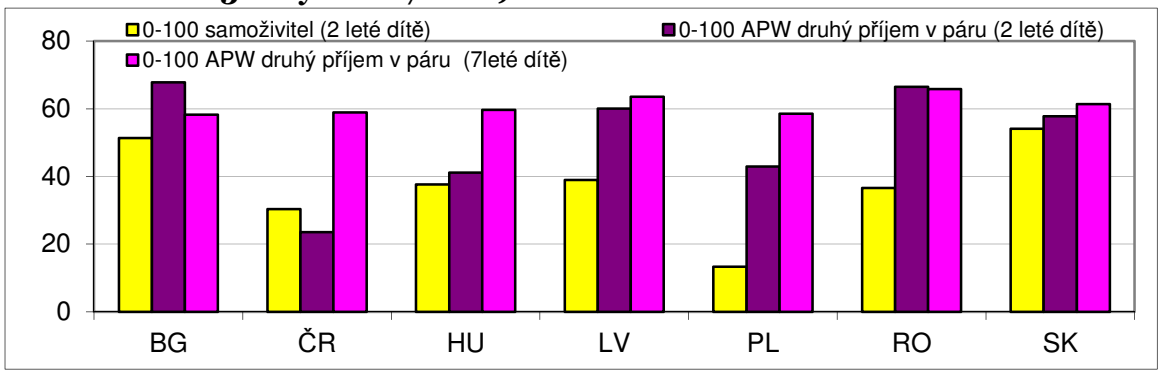

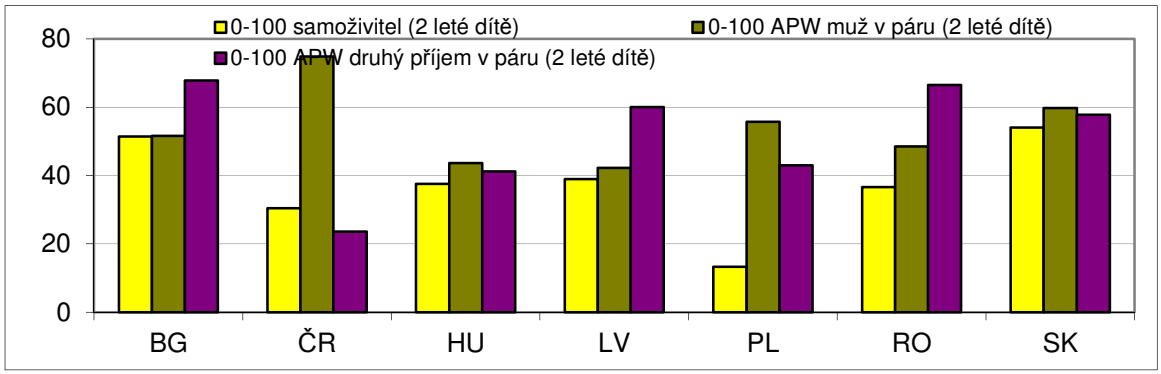

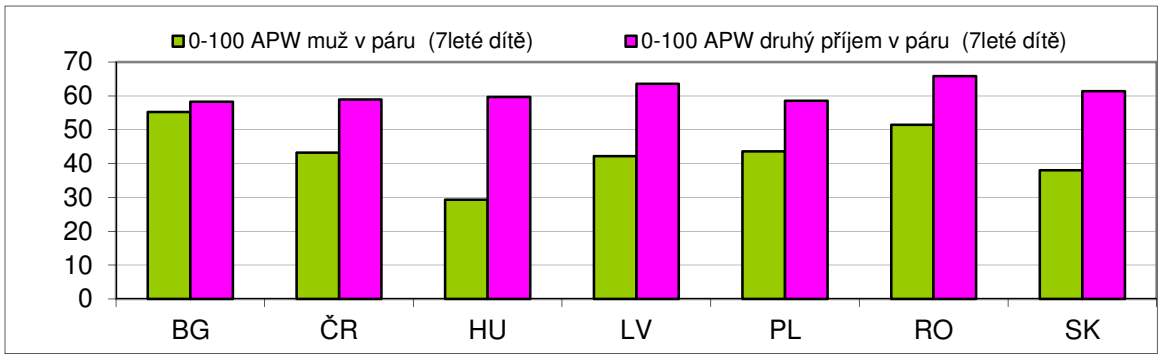

Zdroj: Vlastní výpočty; data za rok 2008

.Jak už bylo řečeno v úvodu tohoto oddílu, míra ohrožení příjmovou chudobou v domácnostech s dětmi nezávisí však jen na míře ekonomické aktivity rodičů. Vliv má také samotná výše sociálních dávek. V celoevropském měřítku je úroveň chudoby dětí v neúplných rodinách významně korelována s hodnotou CBP vyplácenou samoživitelům, kteří pracují za polovinu průměrné mzdy v zemi i s hodnotou CBP vyplácené samoživitelům žijícím pouze ze sociálních dávek. Podobně také riziko chudoby dětí v úplných rodinách je vysoce (opět negativně) korelováno s úrovní CBP pro nízkopříjmové páry a páry žijící pouze ze sociální podpory [Mitchell 2010, 2012b]. Jak již bylo řečeno v úvodu této kapitoly, otázka nestojí, zda

motivovat k práci jako například na Slovensku a v Polsku, nebo být štědrý k dlouhodobě nezaměstnaným. Sociální politiky zemí by se měly zaměřovat na oboje, tj. motivovat signifikantním nárůstem příjmu, když se rodiči podaří najít práci, spíše než nízkými dávkami v nezaměstnanosti, a zároveň se snažit vytvořit podmínky, které by rodičům malých dětí přechod na trh práce umožnovaly.

V poslední kapitole se tedy vrátíme k indikátoru CBP, který měří rozdíl mezi čistým disponibilním příjmem bezdětné domácnosti, resp. bezdětného manželského páru, a čistým disponibilním příjmem domácnosti s dětmi se stejným rozložením ekonomické aktivity v domácnosti., a podíváme se, jak se státní finanční podpora v evropských zemích a státech CEE zvlášť, profiluje napříč různými modelovými domácnostmi.

3.4. Typologie zemí podle zaměření CBP

Poslední kapitola této dizertace se vrací k otázce, zda lze napříč souborem evropských zemí vysledovat skupiny států, jejichž systém dávek a daní je zaměřen na podobný typ domácnosti. Zaměřuje se na podobnosti a rozdíly ve výši finančních podpory pro domácnosti s dětmi napříč EU, s hlavním důrazem na země regionu CEE. Srovnání je založeno opět na ukazateli posuzujícím rozdíl v hodnotě čistého příjmu bezdětného manželského páru s čistým disponibilním příjmem domácnosti s dětmi se shodným příjmem ze mzdy. Kapitola se snaží odpovědět na to, jak se podle tohoto indikátoru liší země CEE, které modelové rodiny jsou nejvíce podporovány, které charakteristiky těchto modelových domácností s dětmi jsou nejdůležitějším faktorem ovlivňujícím rozdíly v souboru zemí ve výši CBP, a nakonec zda lze vysledovat napříč evropskými zeměmi skupiny států s podobně nastavenými systémy dávek a daní.

Podle Esping-Andersenovy teorie welfare režimů, bychom mohli očekávat, že státy v ní zahrnuté, budou v závislosti na jejich příslušnosti ke konkrétnímu typu sociálního systému zaměřovat na různé typy rodiny. Liberální státy, vedeny přesvědčením, že intervenovat je nutné pouze v nejnutnějších případech, budou pravděpodobně věnovat pozornost především nejzranitelnějším rodinám s nízkými příjmy a pouze jedním rodičem. Konzervativní a jižní země se budou pravděpodobně zaměřovat na podporu instituce manželství a tedy domácností se dvěma rodiči. Vyplácená finanční podpora bude zřejmě také závislá na věku dítěte. Od zemí severského typu se dá předpokládat, budou vykazovat nejvíce prvky univerzalizmu a podporovat všechny formy rodiny s dětmi bez ohledu na to, jaký je jejich příjem. Jak tomu bude v zemích CEE, je obtížnější posoudit. Jak již bylo řečeno v předchozích kapitolách této práce, sociální a rodinná politika je v těchto státech výsledkem různých vlivů, ať už je to legislativa EU, politické směřování nebo ekonomická situace, a ukazuje se, že země v regionu se s nimi vyrovnávají odlišně [Szelewa 2008, Bahle 2008, Hantrais 2004, Thévenon 2011]. Konečný výsledek je často výsledkem kompromisu spíše než jasnou strategii, často s prvky typickými několika různých typů sociálně-politických systémů, tak jak je definoval Esping-Andersen [1990, 1996] a dále rozvíjeli a modifikovali další [např. Bonoli, 1997; Ferrera, 1996, Leitner, 2003].

Model sociálního státu ČR byl s ohledem na rodinnou politiku prvních let nového tisíciletí v české literatuře charakterizován jako mix konzervativních (korporativistických) a liberálních prvků, pro nějž je charakteristické, že akutní krátkodobé požadavky, vycházející z potřeby kompenzovat příjmy skupin ohrožených chudobou, mají obvykle přednost a určují hlavní směr přijímaných sociálních opatření. Znamenalo to mimo jiné, že systém implicitně zvýhodňoval vícedětné rodiny (především proto, že jsou – měřeno příjmy na osobu, popř. na

spotřební jednotku – rodinami s nejnižší příjmovou úrovní) a nepodporoval natalitní chování většiny populace, která v postojích dlouhodobě preferuje dvoudětný model [Tuček, Kuchařová 2000]. Systém dávek a daní rodiny pomocí testování příjmu rodiny „trestal" odnětím sociálních dávek za malé zvýšení příjmů částečným úvazkem, a demotivoval či přinejmenším nepřispíval k motivaci pečujícího rodiče k ekonomické aktivitě, zejména pokud bylo nejmladší dítě v domácnosti v předškolním věku. V předchozích kapitolách jsme ukázali, že poslední je platné do značné míry i dnes.

Nabízí se otázka, zda tyto teze platí i pro Slovenskou republiku. Jsou si dvě části dříve jednotného státu v oblasti finanční podpory rodin s dětmi stále podobné? Je česká rodinná politika zaměřena na stejné typy rodin jako rodinná politika Slovenska nebo má více styčných bodů s jinými zeměmi CEE? A porovnáme-li CBP v různých modelových rodinách napříč zbytkem vzorku zemí, budou si podobné ty země, které jsou klasifikovány do stejných typů sociálních systémů?

Odpovědi na tyto otázky byly hledány za pomoci explorativní faktorové analýzy a klastrové analýzy[51]. Cílem bylo nalézt, jaké země podporují podobně shodné typy rodin.

Diferencující proměnné nalezené analýzou hlavních komponent

Dosavadní výzkum různých oblastí rodinné politiky v regionu střední a východní Evropy ukazuje, že skupina postkomunistických zemí je velmi různorodá i přes svou podobnost na ekonomicko-historické makroúrovni. Jednotlivé státy regionu se liší v mnoha dimenzích péče o dítě a rodinu: nabídkou a dostupností služeb péče o děti a seniory, způsobem její organizace i mírou do jaké do záležitostí rodiny zasahuje stát [Szelewa a Polakowski 2008; Kocourková 2002; Leitner 2003; Haney 2003]. Následující analýza se zaměřuje na finanční stránku výchovy dítěte, resp. variabilitu finanční podpory, která je poskytována státem různým typům domácností s dětmi. Jak si země střední a východní Evropy v tomto ohledu stojí ve srovnání se západními státy? Jaký typ rodinného života je podporován?

Z dosud publikovaných výzkumů nastíněných v kapitole 1.2 a z výsledků dílčích analýz v kapitolách 3.2 a 3.3 lze předpokládat, že Česká republika se bude profilovat jako stát se systémem podpory zaměřeným především na model rodiny muž-živitel a žena-pečovatelka. Podobně také Maďarsko, s tím rozdílem, že jeho systém dávek je štědrý i k rodinám s dětmi mladšími dvou let (v naší analýze 3-15 měsíců). V případě Lotyšska lze očekávat podpora pracujících rodičů spíše než podpora ekonomicky neaktivních. Slovensko by se mohlo profilovat podobně jako Česko, ale s menším důrazem na model jednoho živitele. V Polsku se zřejmě finanční podpora zaměří jen na nejakutnější případy domácností s nízkým příjmem.

[51] Euclidean distance, Wardova metoda seskupování [více o vhodnosti této metody viz Blashfield 1976; Rudra 2007].

Bulharsko a Rumunsko se v předchozích kapitolách vyprofilovaly jako země se štědrými dotacemi v období mateřské dovolené, ale jinak se dá očekávat podpora spíše jen pro domácnosti s nízkými příjmy.

Analýza používá hodnotu CBP vyjádřenou v paritě kupní síly a jako procento z průměrné mzdy v dané zemi coby hlavní indikátor. Ze své podstaty CBP vyjadřuje "hodnotu" dítě v rodině z pohledu finanční podpory poskytované skrze systém dávek a daní domácnosti s dětmi. Pro nalezení podobností mezi nastavením dávek a daní v zemích souboru byla využita hierarchická shluková analýza s hodnotou CBP jako vstupní proměnnou. Výpočtem CBP pro každý typ modelové rodiny obsažený v základních datech bylo získáno dvacet šest proměnných pro každou zemi (viz tabulku 2.1.). Z pochopitelných důvodů byly tyto proměnné navzájem korelované, a proto je nebylo možno přímo použít v hierarchické shlukové analýze. Bylo třeba dosáhnout nižšího počtu vzájemně nezkorelovaných proměnných a k jejich nalezení bylo proto využito faktorové analýzy.

Na základě předběžných analýz bylo odhadováno, že hlavním latentním faktorem bude výše příjmu a věk dítěte v rodině. Dále bylo předpokládáno, že dalším silným faktorem bude složení domácnosti, resp. úplnost či neúplnost rodiny. Tato hypotéza byla do značné míry podpořena výsledky analýzy hlavních komponent (faktorové analýzy), která odhalila pět základních faktorů.

Faktor 1 vysvětlující nejvíce variability mezi zeměmi (24 %) se skládal z proměnných určujících CBP pro rodiny s dítětem ve věku 3 - 15 měsíců, nezávisle na pracovním příjmu a počtu rodičů v domácnosti. Faktory dva a tři vysvětlovaly každý zhruba 14 % variability. Faktor 2 zahrnoval CBP pro manželské páry se dvěma příjmy, s dítětem v předškolním věku, zatímco faktor 3 obsahoval CBP pro manželské páry s dětmi, kde vydělává pouze jeden rodič. Faktor 4 zahrnoval domácnosti ekonomicky neaktivních, žijících jen ze sociálních dávek, a vysvětloval 13 % variability. Faktor 5 byl pozitivně sycen CBP pro domácnosti samoživitelů a vysvětloval cca 9 % variability. A konečně Faktor 6 zahrnoval CBP pro páry se sedmiletým dítětem a příjmem ze zaměstnání minimálně ve výši průměrné mzdy a vysvětloval také zhruba 9 % variability.

Můžeme tedy shrnout:

Faktor 1: Domácnosti s dítětem mladším 2 let (3 -15 měsíců)

Faktor 2: Manželské páry se dvěma pracovními příjmy a dítětem ve věku 2-5 let

Faktor 3: Domácnosti modelu muž-živitel, žena pečovatelka

Faktor 4: Domácnosti, žijící ze sociální podpory

Faktor 5: Domácnosti samoživitelů

Faktor 6: Domácnosti s (nad)průměrnými příjmy a dítětem ve školním věku

3.4.1. Skupiny zemí navržené shlukovou analýzou

Hierarchická shluková analýza[52] s těmito latentními faktory jako proměnnými indikovala čtyři relativně homogenní skupiny zemí s tím, že však státy CEE s výjimkou Lotyšska nezapadaly do žádného z klastrů.

Skupina 1 zahrnuje Norsko, Finsko, Dánsko a Francii. Je poměrně roztříštěná v přístupu k domácnostem s dětmi ve školním věku. Kromě výrazně nízkých finančních dávek pro rodiny s dítětem mladším dvou let mají tyto země společné zaměření na pomoc samoživitelům a relativně rovnoměrně průměrnou podporu ostatním modelovým rodinám.

Skupina 2 obsahuje 2 anglosaské země, tj. Spojené království a Irsko. Tato skupina států se naopak zaměřuje jen na nejvíce potřebné, jako jsou např. domácnosti žijící pouze z dávek sociální podpory či jedné mzdy. Zatímco Spojené království výrazně dotuje domácnosti samoživitelů, Irsko se více profiluje na podporu domácností s modelem „ jeden živitel, druhý pečovatel“.

Skupina 3 se skládá ze zemí jižní Evropy (Itálie, Španělsko), Belgie, Nizozemska a Lotyšska. Tato značně homogenní skupina zemí je typická obecně podprůměrnou podporou všech analyzovaných typů domácností s dětmi, zejména pak domácností s nejmladšími dětmi.

Skupina 4 je složená z Rakouska, Německa a Švédska, a co do štědrosti státu k domácnostem s dětmi, stojí na opačném konci kontinua než předchozí skupina zemí. Výrazně dotuje nejen příjmové slabší rodiny, ale i domácnosti se dvěma příjmy ze mzdy.

Česká republika nezapadá svým profilem do žádné ze skupin, ale je zřejmě nejpodobnější Slovensku a Maďarsku. Na rozdíl od Slovenska však poskytuje výrazně podprůměrnou podporu domácnostem samoživitelů a domácnostem, kde oba rodiče pracují. Naopak shodně s Maďarskem a Slovenskem v porovnání se všemi ostatními zeměmi neobvykle štědře dotuje „tradiční“ úplné rodiny s jedním pracujícím rodičem.

Také ostatní země CEE je obtížné zařadit, což je patrné z obrázku 3.5. Každý graf v obrázku 3.5 představuje jednu ze skupin. Je v něm zobrazen profil finanční podpory pro každou skupinu zemí podle toho, na který typ modelových rodin se zaměřuje. Vstupujícími proměnnými jsou faktorové skóry každé země pro každou z latentních proměnných.

[52] Více informací o aplikovatelnosti této metody viz [Bonoli 1997; Saint-Arnaud, Bernard 2003; Sengoku 2004].

Obrázek 3.5. Skupiny zemí podle zaměření státní finanční podpory

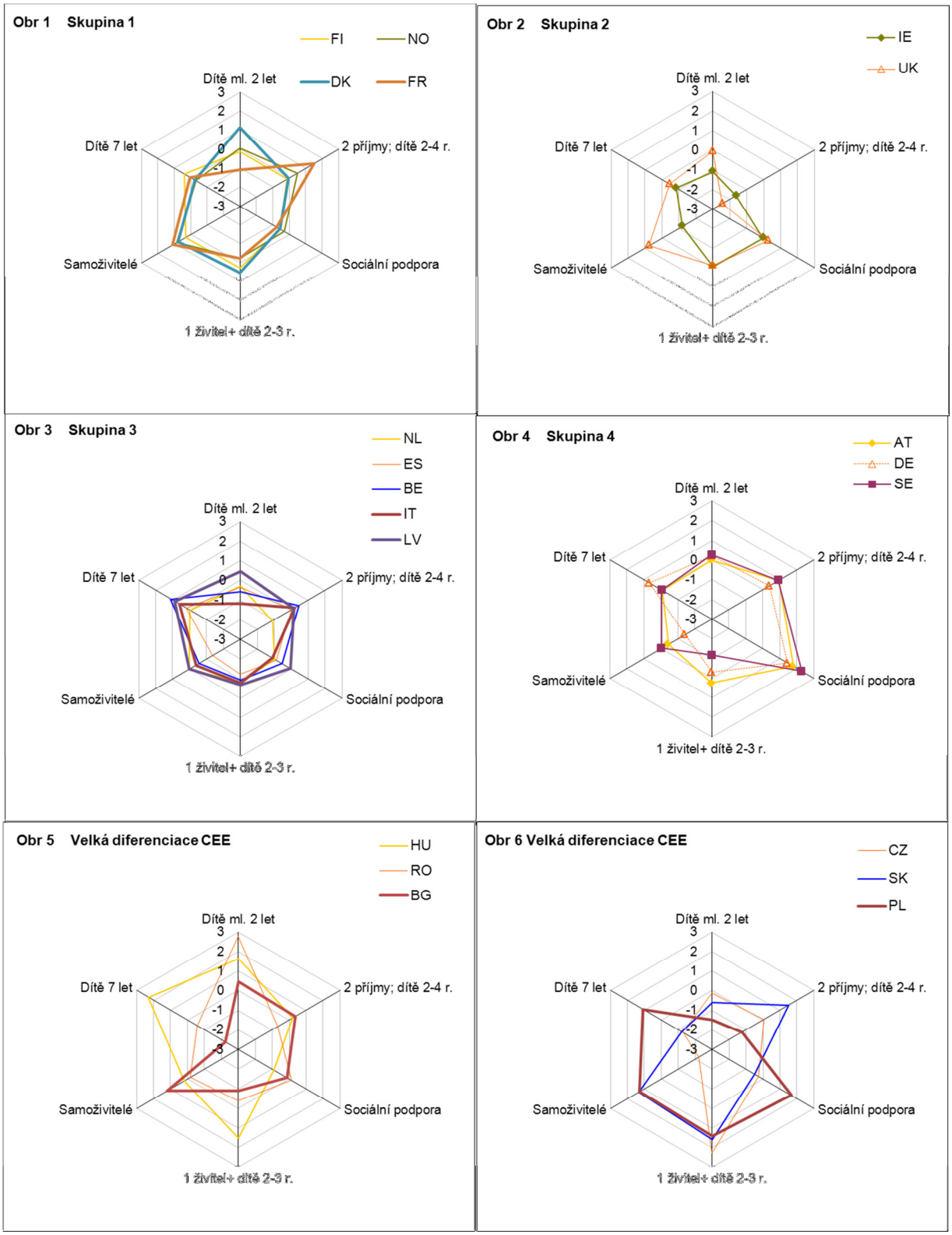

Obrázek 3.6. Hodnota CBP pro šest typů modelových domácností s dětmi v zemích CEE

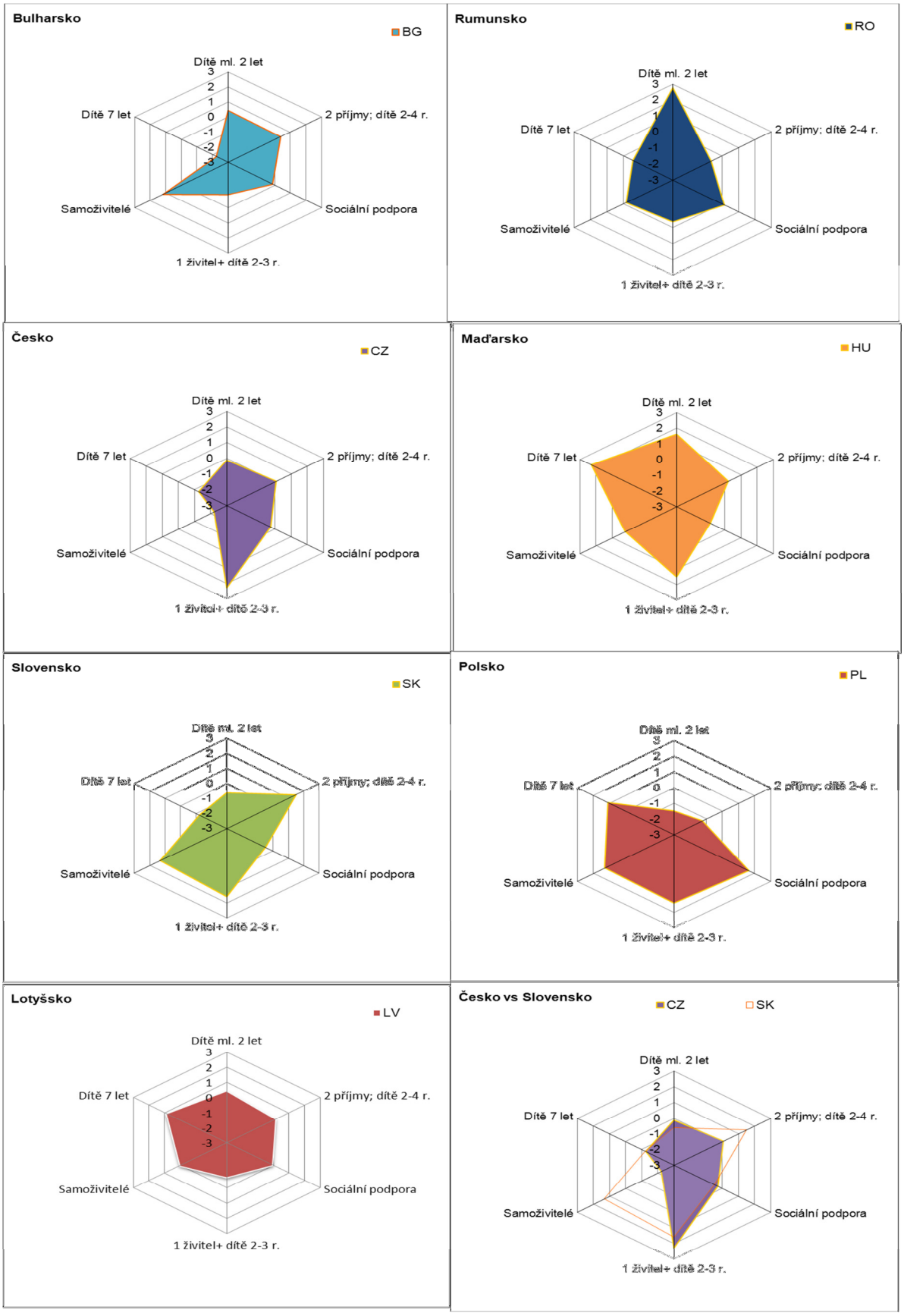

Výsledky analýzy potvrzují, že skupina zemí střední a východní Evropy není zdaleka homogenní. Země se blíží několika různým skupinám, pokud je vůbec zařadit lze. Obrázek 3.6 znázorňuje profily finanční podpory modelovým rodinám vytvořených na základě explorativní faktorové analýzy pro každou ze sedmi zemí regionu CEE.

Hlavním diferencujícím faktorem se zdá být velkorysost k domácnostem s kojenci a batolaty a b) k domácnostem samoživitelů, ale země se výrazně liší i podle toho, jak jsou štědré k domácnostem bez zaměstnání a jak rychle snižují dávky s rostoucím věkem dítěte. (blíže viz obrázek 1 v přílohách). Bulharsko, Lotyšsko a Rumunsko poskytují nadprůměrnou finanční podporu rodinám s nejmladšími dětmi a zároveň se zaměřují více na rizikovou skupinu samoživitelů. Na druhé straně Česko, Slovensko a Maďarsko spíše podporují manželské páry. Polsko, shodně se Slovenskem a do jisté míry i Českem není příliš štědré k domácnostem s dětmi ve věku 3-15 měsíců. Na rozdíl od nich však směřuje podporu k samoživitelům. Rumunsko, Bulharsko a Maďarsko, charakterizují především štědré náhrady předchozího příjmu v průběhu mateřské/otcovské dovolené a vysoké dávky v průběhu rodičovské dovolené. Maďarsko podobně jako Rumunsko zajišťuje relativně vysoký příjem rodinám s nejmladšími dětmi, ale společně s Českem je pro něj zároveň typická podpora jednoho živitele v době, kdy je dítě v předškolním věku.

Jako skupina se země CEE významně odlišují od zemí EU-15 jen zřetelnější podporou modelu jednoho živitele a jednoho pečovatele v domácnosti. Z ostatních úhlů pohledu netvoří homogenní skupinu. Výsledky tak potvrzují studie i z jiných oblastí rodinné politiky [Thévenon 2011], že region CEE je výrazně diferenciovaný.

ZÁVĚR

Úkolem dizertační práce bylo zanalyzovat systém finančních opatření podporujících rodiny s dětmi v evropských zemích s důrazem na popis situace v České republice a regionu střední a východní Evropy.

První kapitola analytické části se zaměřila na ranou fázi rodičovství, totiž na období mateřské dovolené (MD). Ta jako institut existuje ve všech evropských zemích a váže se k ní peněžitý příspěvek (PPM). V řadě zemí je však stanoven maximální denní limit, do kterého je příjem při výpočtu příspěvku v mateřství plně započítán, či maximální výše poskytovaného příspěvku. Kromě těchto omezení a limitů vstupují do hry také povinnost zdaňovat PPM či z ní dokonce odvádět pojistné na sociální zabezpečení. Pouze v deseti z 29 analyzovaných zemí neexistuje povinnost PPM danit a/nebo z ní odvádět pojistné. Jsou jimi Bulharsko, ČR, Německo, Lotyšsko, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko, Slovensko, Irsko a Kypr. Ne v každé zemi je navíc deklarovaná výše náhrady předchozího platu ženy státem dodržována v celé délce mateřské dovolené. Zřídka se délka MD a procentní náhrada mzdy snoubí tak, aby obě tyto charakteristiky dosahovaly vysokých hodnot. Zpravidla platí, že delší mateřská dovolená znamená nižší náhradu ušlé mzdy.

Je tak poměrně obtížné najít nějaký celkový ukazatel „velkorysosti“ zemí ve sféře MD a PPM. V podstatě je možné PPM z finančního hlediska nazírat ze dvou základních úhlů pohledu. Prvním je podíl ušlé měsíční mzdy, který je skrze matce/rodiči v průběhu MD nahrazován, druhým je celkový objem peněz vyplacen za celou MD. Výše nahrazovaného podílu předchozí mzdy je důležitá zejména pro ty matky, které nechtějí nebo nemohou zůstat s dítětem doma dlouho a nemohou si dovolit výrazné snížení příjmu. Celkový vyplacený obnos peněz je významný z pohledu státního rozpočtu a víc pravděpodobně zajímá ty matky, které upřednostňují delší MD.

Uvažujeme-li modelový příklad ženy, která před odchodem na mateřskou dovolenou pobírala průměrnou mzdu, můžeme zobecnit, že většina sledovaných zemí jí v průběhu MD vyplatí zhruba tři až čtyři hrubé průměrné mzdy. Některé, jako například Česko, Slovensko, Francie nebo Maďarsko, k tomu volí cestu delší mateřské dovolené a nižšího poměru náhrady. Jiní, jak například Lotyšsko, Litva, Rumunsko, Portugalsko, Estonsko nebo Polsko nahrazují předchozí mzdu téměř v plné výši, ale nabízí kratší mateřskou dovolenou.

Analýza nastínila pět více či méně homogenních skupin zemí podle toho, kde se umístily na kontinuu ve výše zmíněných dvou dimenzích.

Polsko, Lucembursko, Španělsko, Rumunsko, Estonsko a Rakousko poskytují nadprůměrný poměr náhrady, ale celkový obnos vyplacených peněz je spíše podprůměrný.

Nastavení dávky v mateřství zde bude nejspíš vyhovovat matkám, které se chtějí brzy vrátit do zaměstnání.

Belgie, Německo, Švýcarsko, Nizozemsko, Francie (při prvním dítěti) a Island (v alternativě kratší MD), dosahují podprůměrných hodnot v obou parametrech.

Česko, Slovensko, Maďarsko, Island (v alternativě delší MD), Irsko, Itálie a Kypr tvoří poměrně roztříštěnou skupinu, jejímž společným jmenovatelem je podprůměrný, až velmi nízký poměr náhrady a relativně dlouhá MD. V těchto zemích bude zřejmě nastavení MD nejvíce vyhovovat ženám, které neočekávají brzký návrat do zaměstnání, a výše měsíčního příjmu pro ně není zásadní.

Portugalsko a Lotyšsko stojí na opačném konci spektra než například Slovensko a nabízí průměrný obnos peněz, ale nahrazují předchozí příjem v plné výši. Ideální pro matky, které si nemohou dovolit nižší měsíční příjem.

Poslední skupina je velice heterogenní. Nalezneme v ní Litvu, skandinávské země a Bulharsko. Státy v ní jsou charakterizovány nadprůměrně vysokým celkovým obnosem peněz vyplacených v průběhu MD. Stát je tedy velmi štědrý, ať už spíše v jedné nebo druhé dimenzi.

Nalezené skupiny zemí se z části překrývají s typologiemi sociálních a rodinných politik zmíněných v teoretické části práce. Severské země tvoří jednu širokou skupinu, a lze k nim přiřadit i některé pobaltské země. Státy obvykle klasifikované jako „konzervativní“ nebo „kontinentální“ také povětšinou spadají do jedné skupiny. Stejně tak je možné vysledovat i podobnost ve středoevropském regionu, konkrétně mezi Českou republikou, Slovenskem a Maďarskem. V ČR a na Slovensku a do menší míry i v Maďarsku je celkově vyplaceno v průběhu mateřské dovolené poměrně dost peněz, ovšem za cenu relativně nízkého poměru náhrady předchozí mzdy. Obě země navíc uplatňují horní limity výše vypláceného příspěvku a znevýhodňují tak matky s vyšším příjmem. Nicméně region střední a východní Evropy jako celek je velmi diverzifikovaný a podobně i země jihoevropské. Tento výsledek je potvrzován i v dalších kapitolách dizertace.

Cílem druhé kapitoly analytické části dizertace bylo zjistit, zda český systém dávek a daní finančně napomáhá sdílení péče o malé děti oběma rodiči a jak velký zásah do rozpočtu znamená umístění dítěte do jeslí či mateřské školy, resp. nakolik je finančně (ne)výhodné zůstat s dítětem několik let doma. Údaje byly opět zasazeny do širšího evropského kontextu a pozornost zaměřena zejména na srovnání s dalšími středoevropskými a východoevropskými zeměmi. Kapitola se zaměřovala zvlášť na období, kdy je dítě v rodině mladší dvou let a na období, kdy jsou dítěti 2-3 roky.

Výsledky analýzy ukázaly, že v domácnostech s nejmladším dítětem platí, že ve čtyřech CEE zemích, zejména pak v ČR, je finančně výhodnější, pokud zůstane celých dvanáct měsíců

doma s dítětem matka. Citelný úbytek financí pocítí také domácnosti v Bulharsku, Francii a Irsku. Na opačné straně kontinua stojí Dánsko, které aktivně podněcuje rodiče ke sdílení pečovatelských povinností více než kterákoli jiná analyzovaná země. Systém rodičovských dávek v Rumunsku a Maďarsku je také díky vysokému poměru náhrady předchozího příjmu, resp. možnosti využít mateřské dovolené otcem ihned po narození dítěte, příznivý sdílení RD a obecně je výhodnější pro rodiče s vyšším příjmem.

Když dítě dosáhne věku dvou let, rodiče ve většině evropských států již nemají nárok na dávky spojené s rodičovskou dovolenou. Jedinými výjimkami jsou v tomto směru Slovenská republika, Maďarsko a Česko. Zatímco ženy ze zemí EU-15 jsou v této době již obvykle zpět v zaměstnání, v regionu CEE je typické, že matky zůstávají s dětmi doma delší dobu, což je reflektováno i v systému dávek a daní. Nastavení systému v Maďarsku, do jisté míry v Polsku, a především však v České republice zřetelně zvýhodňuje tradiční rodinné uspořádání s mužem jako hlavním, respektive jediným živitelem.

Pokud začne druhý rodičů pracovat za polovinu průměrné mzdy, nejvyšší rozdíl mezi oběma čistými příjmy ve prospěch modelu, kde oba rodiče pracují, nalezneme ve Francii, Švédsku, Bulharsku a Rumunsku. Zatímco v prvních dvou jmenovaných zemích je zapojení obou rodičů na trhu práce napomáháno skrze širokou nabídku finančně dostupných zařízení péče o děti, ve dvou východoevropských zemích bychom spíše měli hovořit o znevýhodňování rodin s pouze jedním příjmem. Dostupná státní podpora je ve věku dítěte mezi dvěma a třemi roky tak nízká, že dva pracovní příjmy jsou nutností spíše než volbou.

Zvýšíme-li nástupní mzdu druhého rodiče na průměrnou a srovnáme-li příjem v takové modelové domácnosti s rodinou, kde vydělává jen jeden z rodičů výrazně nadprůměrnou mzdu, zjistíme, že ve všech zemích regionu střední a východní Evropy dosáhne čistý příjem domácnosti vyšších hodnot v rodině s jedním živitelem. Nejvýraznější rozdíl v neprospěch modelu dvoupříjmové rodiny nalezneme v České republice, kde rodič s vyšším příjmem ztrácí nárok na slevu na daních na manžela/manželku v momentě, kdy příjmy manžela/manželky dosáhnou určité výše a také v Bulharsku, Německu a Velké Británii. Zatímco v Německu a Velké Británii jsou na vině vysoké náklady na péči o dítě, v Bulharsku je propad způsobován nárůstem místní daně, která bere v úvahu ekonomické postavení členů domácnosti

Jednoduchá odpověď na to, zda český sociální stát povzbuzuje pomocí systému dávek a daní matky malých dětí k brzkému návratu do zaměstnání, by tedy mohla znít „ne“. Společný efekt nastavení daňového a dávkového systému a nedostatku jak částečných úvazků, tak míst v zařízeních péče o děti spíše nepřímo pobízí k několikaletému odchodu rodičů, v drtivé většině matek, z trhu práce [blíže viz Dudová 2008]. Z analýzy dat o dávkách a daních v roce 2008 vyplývá, že Česká republika zdaleka nejvíce ze všech sledovaných zemí finančně zvýhodňuje tradiční model muže živitele, a to jak v případě rodin s nejmenšími dětmi, tak v

případě rodin s dítětem ve věku dva až tři roky. Jako jediná také Česká republika finančně znevýhodňuje nástup matky s dvouletým dítětem do zaměstnání. V tom se výrazně odlišuje i od Slovenské republiky, jejíž sociální systém se jinak chová k rodinám podobně. Je tomu tak i přes to, že prioritou české rodinné politiky je už nějakou dobu napomáhání slaďování práce a péče v rodině. Přestože dávky nejsou hlavním nástrojem této politiky, je v silách systému dávek a daní pozitivně k nástupu do zaměstnání motivovat nebo jej alespoň finančně neznevýhodňovat. I s přihlédnutím ke všem dostupným variantám nastavení rodičovského příspěvku zůstává faktem, že v České republice zcela evidentně není aktivně, pomocí pozitivní motivace, podporováno ani sdílení péče o dítě ani souběžná ekonomická aktivita obou rodičů dětí mladších tří let. Zdá se, že nastavení rodinné politiky reflektuje preference české společnosti, jejíž většina na rozdíl od mnoha západních zemí, a dokonce i některých jiných postkomunistických zemí, stále preferuje tradiční postupy jak v sociálním systému (důrazem na dávky spíše než na opatření skutečně napomáhající kombinaci péče a zaměstnání), tak v péči o děti do tří let (přesvědčením, že dítě by tuto část dětství mělo nejlépe trávit pouze s rodiči), což potvrzují i nedávné výzkumy postojů k rodičovské dovolené z šetření ISSP 2012 [Hamplová, Šalamounová 2015].

Třetí kapitola se věnovala tématice příjmové chudoby v rodinách s dětmi, zejména v domácnostech samoživitelů. V porovnání s průměrem EU-27 jsou děti nadprůměrně ohroženy chudobou v Rumunsku, Bulharsku, Pobaltí a Polsku. Naopak Česká republika, Slovensko a Maďarsko dosahují podprůměrných hodnot. Podle očekávání jsou nejvíce ohroženy příjmovou chudobou děti v domácnostech, kde ani jeden z dospělých nepracuje. Jak vysoká mzda je potřebná k překročení hranice příjmové chudoby (60 % mediánu čistých příjmů) se však napříč regionem liší. Zatímco v Česku více méně stačí díky nastavení systému dávek a daní jeden příjem ze mzdy, byť i ve výši poloviny průměrné hrubé mzdy, v pobaltských zemích a v Polsku leckdy nestačí ani jedna průměrná mzda. V Polsku jsou relativně dobře chráněni pouze samoživitelé, na které se polský systém, podobně jako např. i anglický systém dávek a daní zaměřuje přednostně, jako na velmi rizikovou skupinu. Česko tak potvrzuje svou pozici jako země, která v domácnostech s dětmi výrazně podporuje model „jeden živitel, jeden pečovatel“, podobně jako Maďarsko. Toto zjištění se potvrdilo i při profilování zaměření systému dávek a daní v kapitole 3.4. Model jednoho živitele je reflektován i v systému dávek a daní v ČR, kde existují minimální pobídky k tomu, aby druhý z rodičů začal pracovat v době kdy je dítě mladší 3 let. Také pobídky ve slovenském systému dávek a daní se zdají odpovídat míře ohrožení příjmovou chudobou. Konkrétně ve skupině samoživitelů. Ti jsou skrze systém dávek a daní motivováni pracovat tím, že jim systém pokrývá náklady na umístění dítěte v jeslích / školce a jejich míra rizika ohrožení příjmovou chudobou je v evropském měřítku podprůměrná.

Poslední kapitola se snaží shrnout poznatky všech předchozích kapitol a nalézt skupiny zemí podle toho, na jaké typy modelových domácností s dětmi směřují především finanční podporu. Využívá k tomu indikátoru CBP, který udává rozdíl mezi čistým příjmem konkrétně definované modelové domácnosti s dětmi a domácnosti bez dětí se shodným příjmem ze mzdy.

Výsledky prezentované v této kapitole ukazují, že i přes jejich společnou minulost si systémy dávek a daní zemí střední a východní Evropy nejsou tak podobné, jak by se dalo očekávat. Naopak bylo prokázáno, že jejich koncepce podpory rodiny jsou poměrně rozmanité. Země se blíží několika různým skupinám zemí EU-15 , pokud je vůbec zařadit lze. Jako skupina se „nové“ evropské země významně odlišují od zemí EU-15 jen v průměru zřetelnější podporou modelu jednoho živitele a jednoho pečovatele v domácnosti. Z ostatních úhlů pohledu netvoří homogenní skupinu. Výsledky tak potvrzují studie i z jiných oblastí rodinné politiky [Thévenon 2011], že region CEE je do značné míry specifický a zároveň výrazně diferenciovaný.

Podpora rodin s dětmi na Slovensku a v České republice je v lecčem podobná, ale výrazně se odlišuje v dimenzi aktivizace druhého z rodičů k nástupu do zaměstnání v době, kdy je dítě starší 2 let a v podpoře samoživitelů. Systém v České republice je štědřejší k tradičnímu modelu muže-živitele než k rodinám se dvěma příjmy. Slovensko na druhé straně vybízí k účasti na trhu práce i druhého rodiče a nabízí více podpory pro neúplné rodiny. Stejně jako v Polsku, je i v ČR a SR úroveň CBP pro rodiny s nejmladšími dětmi hluboko pod průměrem.

Polský vzor finanční podpory se zaměřuje převážně na nízkopříjmové domácnosti, tj. samoživitele, domácností párů s pouze jedním příjmem a domácnosti ekonomicky neaktivních. Z toho lze usuzovat, že zatímco slovenský model usiluje o to, aby neodrazoval matky od návratu na pracovní trh a podpora jiným modelovým rodinám je spíše podprůměrná, polský sociální systém se jednoduše zaměřuje jen na ty nejvíce potřebné, mezi které domácnosti samoživitelů často spadají. Proto také v Polsku nalezneme i přes dominantní postavení katolické církve v zemi relativně štědrou podporu pro samoživitele, podobně jako v převážně protestantském, silném sociálním systému Švédska, Norska a Dánska anebo také Velké Británie.

Maďarsko a Rumunsko jsou zejména štědré k rodinám s nejmenšími dětmi, na rozdíl od České republiky, Polska a Slovenska. Poslední tři země sice mají poměrně dlouhou mateřskou dovolenou, nenabízí však tak vysoké poměry náhrady jako v ostatních CEE zemích. Ovšem i tak jsou nízké dávky vyplácené v průběhu mateřské dovolené dostatečně vysoké na to, aby zabránily nároku na jiné rodinné dávky, a proto je příjem rodiny s nejmenšími dětmi mnohem nižší než u bezdětných manželů.

Finanční podpora rodičů samoživitelů ve srovnání s (manželskými) páry velmi závisí na věku dítěte. Pouze Bulharsko a Polsko poskytují v průměru velkorysé dávky pro osamělé rodiče s dětmi. V Rumunsku, Lotyšsku a Maďarsku si samoživitelé stojí dobře, jen pokud mají dítě ve věku 3 - 15 měsíců, Slovensko, Polsko a Bulharsko zase směřují výrazně více podpory k osamělým rodičům s batolaty. Česká republika je více méně stejně skoupá ke všem typům neúplných rodin. Pouze Slovensko a v menší míře Maďarsko finančně motivují osamělé rodiče s batolaty k návratu na trh práce. Relativní výhoda zaměstnanosti je však způsobena nízkou úrovní sociální pomoci spíše než příznivými podmínkami, jakmile se člověk nechá zaměstnat. Motivace je tedy negativní spíše než pozitivní. Všechny ostatní země poskytují nejštědřejší finance osamělým rodičům v případě, že jsou dlouhodobě nezaměstnaní, pravděpodobně proto, že jsou jednou pak ze skupin nejvíce ohrožených chudobou.

Co se týče podobnosti Česka a Slovenska, ukazuje se, že v oblasti státní finanční podpory se země profilují různými směry. V České republice existuje z meziválečného období silné sociálnědemokratické dědictví, které však, zdá se, ovlivňuje spíše principy než realitu rodinné politiky. Některé rodinné hodnoty, zejména ty vztahující se k hodnotě manželství a důležitosti intimního, jeslemi nenahraditelného, vztahu mezi rodičem a dítětem v prvních třech letech jeho věku, vykazují charakter spíše konzervativní. Rychlé ekonomické změny 90. let zase měly za následek přijetí liberálních opatření. Všechny tyto okolnosti vedly k tomu, že rodinná politika ČR počátku nového tisíciletí je kombinací různých směrů, jen těžko zařaditelnou do některého z existujících typů. Od roku 2008 se Česká republika se vydala cestou větší individualizace a flexibility. Zřejmě nejdůležitější změna se odehrála v oblasti mateřské a rodičovské dovolené. Otcové mají od šestého týdne věku dítěte nárok na dovolenou a peněžitou pomoc v otcovství za stejných podmínek jako matky. Rodiče si také mohou (za předpokladu splnění podmínky dostatečně vysokého předchozího příjmu ze mzdy) vybírat délku rodičovské dovelené a výši s ní spojeného rodičovského příspěvku. Také rodinná politika Slovenska je kombinací různých přístupů. Sociální reformy let 2003–2008 výrazně ovlivnily podporu adresovanou rodinám s dětmi. Na rozdíl od České republiky se však Slovensko vydalo cestou radikálnější aktivizace pracovních sil a zároveň výrazně omezilo dávky pro rodiny s více než třemi dětmi.

Dizertační práce ukázala, že metodu modelových rodin lze mimo jiné s úspěchem použít jako nástroj klasifikace rodinných politik. Metoda umožňuje odhalit detaily rozmanitosti fungování rodinných politik a zároveň na jejich základě nalézt podobnosti mezi státy. Největší výhodou této metody je, že operuje na úrovni konkrétních rodin a životů, nikoli v poněkud vzdálenější dimenzi makroekonomických indikátorů. Pro ucelenější obrázek o nastavení systémů dávek a daní by bylo nutné zahrnout do budoucna i modelové rodiny s více dětmi a dětmi ve vyšším věku. Protože sběr dat pro velké množství modelových domácností je

náročný na zdroje, ideální by bylo využít integrovaný mikrosimulační model EUROMOD, který umožňuje simulaci dopadů na reálných populacích, za předpokladu, že by v něm byla zahrnuta i data o nákladech na zařízení péče o děti. Obecně je tato metoda vhodná především pro evaluaci stávajících opatření rodinné politiky a analýzu pravděpodobných dopadů opatření do budoucna navrhovaných, a má tedy potenciál být důležitým nástrojem ovlivňujícím rozhodování a práci tvůrců rodinných politik.

LITERATURA

Adema, W. 2012. „Setting the Scene: the Mix of Family Policy Objectives and Packages across the OECD“. *Children and Youth Services Review*, 34(3), 487–498.

Aidukaite, J. 2009. „Old welfare state theories and new welfare regimes in Eastern Europe: Challenges and implications.” *Communist and Post-communist Studies* 42: 23-29.

Avram, S. 2009. „Multiple Starting Points, Trajectories and Destinations: Moving from Transition to Adaptation.“ Příspěvek přednesený na konferenci *The End of Transition? Analytical and local understandings of 'transition' in the post-socialist space*. Aarhus, 16.–17. 1. 2009.

Avram S., F. Figari, C. Leventi, H. Levy, J. Navicke, M. Matsaganis, E. Militaru, A. Paulus, O. Ratrigina and H. Sutherland .2013. „The distributional effects of fiscal consolidation in nine EU countries“. EUROMOD Working Paper No. EM2/13.

Bahle, T. 2008. „Family Policy Patterns in the Enlarged EU“. Pp. 47-73 in Alber J.et al Handbook of Quality of Life in the Enlarged European Union. London.

Bartoňová D., O. Nývlt. 2011. „Rodinné domácnosti na trhu práce: vývoj ekonomické aktivity matek a otců z hlediska věku dětí.“ *Demografie* 53 (3): 215-222.

Bennett, F., H. Sutherland. 2011. "The importance of independent income: understanding the role of non-means-tested earnings replacement benefits," ISER Working Paper Series 2011-09, Institute for Social and Economic Research.

Björklund, A. 2006. „Does family policy affect fertility? Lessons from Sweden“. *Journal of Population Economics* 19: 3–24.

Blashfield, R. K., 1976. „Mixture Model Tests of Cluster Analysis: Accuracy of Four Agglomerative Hierarchical Methods.“ *Psychological Bulletin* 83 (3): 337–88.

Blossfeld, H. P., S. Drobnič (eds.). 2001. *Careers of Couples in Contemporary Society: From Male Breadwinner to Dual-Earner Families*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Blum, S., C. Rille-Pfeiffer. 2010. EF3: Major Trends of State Family Policies in EUrope. EUropean Commision. Dostupné z: https://eldorado.tu-dortmund.de/bitstream/2003/27692/1/EF3_StateFamilyPolicies.pdf

Bonoli, G. 1997. „Classifying Welfare States: a Two-dimension Approach.“ *Journal of Social Policy* 26 (3): 351–372.

Bradshaw, J. 2005. „*Work, family and welfare.*” Příspěvek pro konferenci v Turku, Finsko 27.–28.10. 2005. York: University of York, SPRU. Dostupné z www: www.soc.utu.fi/sospol/sosiaalipolitiikanpaivat/puheet/sospolpaivat_2005_bradshaw.pdf.

Bradshaw, J. 2006. *Child benefit packages in 15 countries in 2004*. Pp. 69-88 in: Lewis, Jane (ed.): Children, Changing Families and Welfare States. Cheltenham.

Bradshaw, J., N. Finch. 2002. „A Comparison of Child Benefit Packages in 22 Countries." *Department for Work and Pensions Research Report No.174*. Leeds: Corporate Document Services.

Bradshaw, J. E. Mayhew. 2006. Family Benefit Packages. Pp 97-117 in: Bradshaw, J., A.Hatland (eds.): Social Policy, Employment and Family Change in Comparative Perspective. Cheltenham.

Cerami, A. 2005. „Social Policy in Central and Eastern Europe. The Emergence of a New European Model of Solidarity?" [online]. Leipzig: Deutsche Nationalbibliothek [cit. 1. 11. 2009]. Dostupné z: <http://deposit.ddb.de/cgi-bin/dokserv?idn=974405674&dok>.

Cerami, A. 2009. Mechanisms od Institutional Change in Central and Eastern European Welfare State Restructuring. In A.Cerami and P. Vanhuysse (eds), *Welfare State Transformation and Adaptation in Centraland Eastern Europe*, Bristol: Policy Press.

Ciccia R., I. Bleijenbergh. 2014. „After the Male Breadwinner Model? Childcare Services and the Division of Labor in European Countries". *Social Politics* 21 (1): 50-79.

Deacon, B. 1992. „Social welfare developments in Eastern Europe and the future for Socialist welfare." In P. Carter, T. Jeffs, M. K. Smith (eds.). *Changing Social Work and Welfare*. Buckingham: Open University Press.

Deacon, B. 1993. „Developments in East European Social Policy." Pp. 177–197 in C. Jones. *New Perspectives on the Welfare State in Europe*. London: Routledge.

Deacon, B. 2000. „Eastern European Welfare States: The Impact of the Politics for Globalization." *Journal of European Social Policy* 10 (2): 146–161.

Dudová, R. 2008. „Promarněná šance na změnu: Zhodnocení reformy rodičovského příspěvku." pp. 29-50 In A. Křížková, R. Dudová, H. Hašková, H. Maříková, Z. Uhde (eds.). *Práce a péče*. Praha: SLON.

Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

Esping-Andersen, G. (ed.). 1996a. „After the Golden Age? Welfare State Dilemmas in a Global Economy." Pp. 1–31 in G. Esping-Andersen (ed.). *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*. London, Thousand Oaks, CA, New Delhi: Sage Publications.

Esping-Andersen, G. 1996b. „Welfare States without Work: the Impasse of Labour Shedding and Familialism in Continental European Social Policy." Pp. 66–87 in G. Esping-Andersen. *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*. London, Thousand Oaks, CA, New Delhi: Sage Publications.

Esping-Andersen, G. 1999. *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Esping-Andersen, G., D. Gallie, A. Hemerijck, J. Myles. 2002. *Why We Need a New Welfare State*. New York: Oxford University Press.

Esping-Andersen, G. 2006 .“Equity in education. Sweden” (with Ides Nicaise, Beatriz Pont and Pat Tunstall). Social Affairs and Labor Market Analysis. Paris: OECD

European Commision. 2010. *Report on equality between women and men 2010*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Eurostat. 2005. „Social protection in the European Union.“ [online]. Brussels: Eurostat [15. 9. 2009]. Dostupné z: <http://epp.eurostat.cec.eu.int/cache/ITY_OFFPUB/KS-NK-05-014/EN/KS-NK-05-014-EN.PDF>.

Fererra, M. 1996. „The ‚Southern‘ Model of Welfare in Social Europe“. *Journal of European Social Policy* 6 (1):17-37.

Field, A. 2000. *Discovering Statistics Using SPSS for Windows*. London: Sage Publications.

Figari, F., H. Immervoll, H. Levy, H. Sutherland.2007. "Inequalities within couples: market incomes and the role of taxes and benefits in Europe," *ISER Working Paper Series* 2007-28, Institute for Social and Economic Research.

Fuest C. et al. 2010.“The Redistributive Effects of Tax Benefit Systems in the Enlarged EU“. Public Finance Review 38(4): 473-500.

EU Flash Eurobarometrs. 2008. *FSD2476 Flash Eurobarometer 247: Family life and the needs of an aging population*. European Commission.

Fodor, E., C. Glass, J. Kawachi, L. Popescu. 2002. „ Family Policies and Gender in Hungary, Poland and Romania.“ *Communist and Post-Communist Studies* 35: 475–90.

Fultz, E. 2002. *Social Security Reforms in Central and Eastern Europe: How Effective, Equitable and Secure?* Budapest: International Social Security Association.

Fux, B., A. D. Baumgarter. 2002. "Impact of Population Related Policies on Selected Living Arrangements. Comparative Analyses on Regional Level in Belgium, the Netherlands, and Switzerland." In *Comparative Analyses on the Basis of Family and Fertility Surveys (FFS),* Vol. 2, ed. UN-ECE, Genf 2001.

Gallie, D., H. Russell. 2009. „Work-Family Conflict and working conditions in Wester Europe“. *Social Indicators Research*, 93: 445-467.

Gornick, J. C. 2004. “Women’s Economic Outcomes, Gender Inequality, and Public Policy: Lessons from the Luxembourg Income Study." *Socio-Economic Review* 2: 213-238.

Gauthier, A. H. 2002. „Family Policies in Industrialized Countries: Is There Convergence?“ *Population* 57 (3): 447–474.

Gauthier, A. H. 2007. „The Impact of Family Policies on Fertility in Industrialized Countries: a Review of the Literature.“ *Population Research and Policy Review* 26 (3): 323–346.

Gregg P, Propper C., E. Washbrook. 2007. Understanding the relationship between parental income and multiple child outcomes: A decomposition analysis. LSE STICERD, Research Paper No. CASE 129.

Guadagnoli, E., W. F. Velicer. 1988. „Relation of Sample Size to the Stability of Component Patterns.“ *Psychological Bulletin* 103 (2): 265–275.

Hamplová, D. 2000. „Postoje k manželství a rodičovství.“ Pp. 67–98 in L. Fialová, D. Hamplová, M. Kučera, S. Vymětalová. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Hamplová, D. 2004. *Životní spokojenost: rodina, práce a další faktory*. Sociologické studie / Sociological Studies 04:6. Praha: SOÚ AV ČR.

Hamplová, D., Šalamounová, P. 2015. „Preferovaná délka rodičovské dovolené: Srovnání osmi evropských zemí“. *Fórum sociální politiky* 6: 2-9.

Haney, L. 2003.‘Welfare Reform with a Familial Face. Families of a New World’, in L. Haney and L. Pollard (eds) *Gender, Politics, and State Development in a Global Context*, pp. 159–78. New York and London: Routledge**.**

Hantrais, L. (ed.). 2004. *Family Policy Matters. Responding to Family Change in Europe*. Bristol: Policy Press.

Hašková, H. 2007. „Doma, v jeslích, nebo ve školce? Rodinná a institucionální péče o předškolní děti v české společnosti mezi lety 1945–2006.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 8 (2): 15–26.

Hašková, H., C. Klenner. 2010. “Why did distinct type sof dual-earner models developed and persist?” *Journal of Family Rese*arch22(3): 265 – 286.

Hašková, Hana, Steven Saxonberg (eds.), Jiří Mudrák. 2012. *Péče o nejmenší. Boření mýtů*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON. 199 s. ISBN 978-80-7419-114-5.

Hobson B. 1994. „Solo Mothers, Social Policy Regimes, and the Logics of Gender.“ Pp.170–88 in D. Sainsbury (ed.). *Gendering Welfare States*. SAGE Publications.

Chaloupková, J. 2012. „Postoje státu při zajištění péče o děti.“ Pp. 69-83 in Mitchell, E., D. Hamplová (eds.). *Kdo se postará? Dítě mezi rodinou, státem a trhem*. Praha. SOÚ.

Chaloupková, J., E. Mitchell. 2009. „Návrat do zaměstnání po rodičovské dovolené: rozdíly podle rodinného uspořádání.“ *Fórum sociální politiky* 4 (3): 2–8.

Chaloupková, J., P. Šalamounová. 2004. *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice*. Sociologické studie / Sociological Studies 04:7. Praha: SOÚ AV ČR.

Chesnais, J.-C. 1996. „Fertility, Family and Social Policy in Contemporary Western Europe.“ *Population and Development Review* 22 (4): 729–739.

Javornik, J. 2014. „Measuring state de-familialism: Contesting post-socialist exceptionalism“. *Journal of European Social Policy* 24 (3): 240-257.

Kalíšková, K. 2014. Labor Supply Consequences of Family Taxation: Evidence from the Czech Republic. *Labour Economics*, 30, 234-244.

Kamerman, S. B., A. J. Kahn. 1983. Income Transfers for Families with Children: An Eight-Country Study. Philadelphia: Temple University Press.

Kasza, G. J. 2002. „The Illusion of Welfare 'Regimes'.“ *Journal of Social Policy* 31 (2): 271–287.

Kaufmann, F.-X. et al., 1988: *Partnerbeziehungen und Familienentwicklung in Nordrhein-Westfalen. Generatives Verhalten im sozialen und regionalen Kontext*, Düsseldorf.

Kaufmann, F.-X. et al., 1992: *Wirkungen politischen Handelns auf den Bevölkerungsprozess. Ansätze für methodische Analysen*, Boppard.

Kilkey, M. 2000. *Lone Mothers between Paid Work and Care: The Policy Regime in Twenty Countries*. Aldershot: Ashgate.

Kocourková, J. 2002. „Leave arrangements and childcare services in Central Europe: policies and practices before and after the transition." *Community, Work and Family* 5 (3): 301–318.

Kocourková, J. 2006. „Proč a jaká rodinná politika v ČR: postoje české veřejnosti k pronatalitním opatřením." Pp. 139–158 in J. Kocourková, L. Rabušic (eds.). *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: PřF UK.

Kolorosova, J. 1995. „Czechoslovakia: One culture in two states." Pp. 102–121 in H. Moors, R. Palomba (eds.). *Population, Family, and Welfare. A Komparative Survey of European Attitudes. Vol. 1*. Oxford: Clarendon Press.

Korpi, W. 2000. „Faces of Inequality: Gender, Class and Patterns of Inequalities in Different Types of Welfare States." *Social Politics: Gender, State and Society* 7 (2): 127–191.

Kriegel, H. 2005. „Demographic Changes in Europe: Implications for Family Policy." [online]. Příspěvek přednesený Radě Evropy ve Štrasburku, 24.–25. 5. 2005. Dublin: Eurofond [cit. 23. 10. 2009]. Dostupný z: <www.eurofound.eu.int/docs/areas/populationandsociety/krieger050524>.

Lambert P., R. Nesbakken a T. Thoresen. 2011. „On the meaning and measurement of redistribution in cross-country comparisons". Discussion Papers No. 649, Statistics Norway, Research Department

Leitner, S. 2003. „Varieties of Familialism. The Caring Function of the Family in Comparative Perspective." *European Societies* 5 (4): 353–75.

Lewis J. 1992. „Gender and the Development of Welfare Regimes." *Journal of European Social Policy* 2 (3): 159–73.

Lewis, J. 1997. „Gender and Welfare Regimes: further Thoughts." *Social Politics* 4 (2): 160–177.

Lewis, J., M. Campbell, C. Huerta. 2008. „Patterns of paid and unpaid work in Western Europe: gender, commodification, preferences and the implications for policy." *Journal of European social policy*, 18 (1): 21-37.

Lewis, J. 2008. „Childcare policies and the politics of choice". *The political quarterly*, 79 (4): 499-507.

Loužek, M. 2003. *Populační ekonomie a její důsledky pro účinnost pronatalitních politik*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky.

MacCallum, R., C. Widaman, K. F. Zhang, S. Hong. 1999. „Sample Size in Factor Analysis." *Psychological Methods* 4 (1): 84–89.

Mahler V. A., D.K. Jessuit. 2006. „Fiscal redistribution in the developed countries: new insights from the Luxembourg Income Study".Socio-Economic Review 4(3): 482-511

Manning, N. 2004. „Diversity and Change in Pre-Accession Central and Eastern Europe Since 1989.“ *Journal of European Social Policy* 14 (3): 211–232.

Mareš, P. 2000. „Non-take-up jako problém sociální kompetence.“ Pp. 71–82 in T. Sirovátka (ed.).*Česká sociální politika na prahu 21. století – Efektivnost, selhávání, legitimita*. Brno: Masarykova univerzita.

Matějková, B., J. Paloncyová. 2004. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích II*. Praha: VÚPSV.

McDonald, P. 2002. „Sustaining Fertility through Public Policy: The Range of Options.“ Population (57): 417–443.

Meuleman, B., Heejung Chung. 2011. „Who Should Care for Children? Support for Goverment Intervention in Childcare.“ Příspěvek přednesený na konferenci 9th Annual ESPAnet Conference. Sustainability and transformation in European Social Policy. Valencia, 8.–10. 9. 2011.

MISSOC. 2008. „Social Protection in the Member States of the European Union, of the European Economic Area and in Switzerland – Situation on 1 July 2008.“ [online]. Brussels: Evropská komise – DG Employment, Social Affairs and Equal Opporturudnities [cit. 1. 11. 2010]. Dostupný z: <http://europa.eu.int/comm/employment_social/social_protection/missoc_tables_en.htm>.

Mitchell, E. 2009. “Financial support of families in the Czech Republic and Slovakia from the European perspective: More similar than different?” *Slovak Sociological Reveiw* 41 (3): 223-246.

Mitchell, E. 2010. *Finanční podora rodin s dětmi v České republice v evropském kontextu*. Praha: SOÚ.

Mitchell, E. 2011a. „Tax-Benefit System and European Households with Children: East Meeting West?.“ *Revista de Asistenţă Socială/Social Work Review*, 10 (3): 1-14.

Mitchell, E. 2011b. „Esping-Andersenova teorie tří světů sociálního státu. Obsah a kritiky.“ *Acta Universitatis Carolinae Philisophica at Historica 2 / Studia Sociologica* XVII: 9-20.

Mitchell, E.. J. Chaloupková. 2010. “Attitudes toward provision of childcare services and the role of social benefits: expectations and reality.” Paper prepared for the *8th ESPAnet Conference 2010, Social Policy and the Global Crisis: Consequences and Responses*, Budapest 2-4 September 2010.

Mitchell, E., D. Hamplová (eds). 2012. *Kdo se postará? Dítě mezi rodinou státem a trhem*. Praha: SOÚ.

Mitchell, E.. 2012. „Finanční podpora mladých rodin mezi Východem a Západem.“ Pp. 15-36 in Mitchell, E., D. Hamplová (eds.). *Kdo se postará? Dítě mezi rodinou, státem a trhem*. Praha. SOÚ.

Mitchell, E.. 2012. „Když nepracují, ať nejí? Zaměsnanost a chudoba v rodinách s dětmi.“ Pp. 87-110 in Mitchell, E., D. Hamplová (eds.). *Kdo se postará? Dítě mezi rodinou, státem a trhem*. Praha. SOÚ.

MPSV. 2005. N*árodní koncepce rodinné politiky*. Praha: MPSV ČR.

Munková, G. et al. 2004. *Sociální politika v evropských zemích*. Praha: Karolinum.

Neyer, G. 2006. „Family Policies and Fertility in Europe: Fertility Policies at the Intersection of Gender Policies, Employment Policies and Care Policies.“ *MPIDR Working Paper WP 2006-010*. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research.

O'Connor, J. S. 1993. „Gender, Class and Citizenship in the Comparative Analysis of Welfare State Regimes: Theoretical and Methodological Issues.“ *British Journal of Sociology* 44 (3): 501–518.

OECD. 2011. *Doing Better for Families*. Paris: OECD Publishing.

Orloff, A. S. 1993. „Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States.“ *American Sociological Review* 58 (3): 303–328.

Pascall, G., J. Lewis. 2004. „Emerging Gender Regimes and Policies for Gender Equality in a Wider Europe.“ *Journal of European Social Policy* 33 (3): 373–94.

Pascall, G., N. Manning. 2000. „Gender and Social Policy: Comparing Welfare States in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union.“ *Journal of European Social Policy* 10 (3): 240–266.

Pierson, P. 2004. *Politics in Time. History, Institutions and Social Analysis*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

Potůček, M. 1999. *Křižovatky české sociální reformy*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Potůček, M. 2004. „Accession and Social Policy: The Case of the Czech Republic.“ *Journal of European Social Policy* 14 (3): 253–266.

Powell, M., A. Barrientos. 2004. „Welfare Regimes and the Welfare Mix.“ *European Journal of Political Research* 43 (1): 83–105.

PPAS. 2006. *Work package 7 Child-friendly policies*. Wiesbaden: Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung.

Pringle, K. 1998. *Children and Social Welfare in Europe*. Buckingham: Open University Press.

Přibyl, J. et al. 2003. *Mateřská a rodičovská dovolená*. Praha: GRADA Publishing.

Puglia, A. 2011. *Population and social conditions*. Statistics in Focus 17/2011. Luxembourg: Eurostat. Available at: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-11-017/EN/KS-SF-11-017-EN.PDF

Rabušic, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou?* Praha: Sociologické nakladatelství.

Robila, M. (ed.). 2004. *Families in Eastern Europe*. Oxford: Elsevier.

Rondinelli, C., Aassve, A., Billari F. C. 2006. "Socio-economic differences in postponement and recuperation of fertility in Italy: results from a multi-spell random effect model," ISER Working Paper Series 2006-46, Institute for Social and Economic Research.

Rønsen, M. 2004. „Fertility and family policy in Norway - A reflection on trends and possible Connections“ . *Demographic Research* 10: 65-286 .

Rostgaard, T. 2003. „Family Support Policy in Central and Eastern Europe – A Decade and a Half of Transition.“ *Early Childhood and Family Policy Series N° 8*. Budapest: UNESCO.

Rudra, N. 2007. „Welfare States in Developing Countries: Unique or Universal?“ *The Journal of Politics* 69 (2): 378–396.

Rys, V. 2001. „Transition Countries of Central Europe Entering the European Union: Some Social Protection Issues.“ *International Social Security Review* 54 (2–3): 177–189.

Sainsbury, D. 1996. *Gender, Equality, and Welfares States*. Cambridge: Cambridge University Press.

Saint-Arnaud, S., P. Bernard. 2003. „Convergence or Resilience? A Hierarchical Cluster Analysis of the Welfare Regimes in Advanced Countries.“ *Current Sociology* 51 (5): 499–527.

Saraceno, C. (ed.). 2008. *Families, Ageing and Social Policy. Intergenerational Solidarity in European Welfare States*. Cheltenham (UK): Edward Elgar.

Saraceno, C. 2011. “Childcare needs and childcare policies: A multidimensional issue.” *Current Sociology* 59 (1): 78-96.

Saraceno C., W. Keck. 2008. *The institutional framework of intergenerational family obligations in Europe. A Conceptual and methodological overview*. Zpráva (WP 1) z projektu MULTILINKS.

Saraceno, C., W. Keck. 2010. “Can we identify intergenerational policy regimes in Europe?” *European Societies*, 12(5), pp. 675-696.

Saxonberg, S. 2013. „From defamilialization to degenderization: Toward a new welfare typology“. *Social Policy and Administration*, 47 (1): 26–49.

Saxonberg, S., D. Szelewa. 2007. „The Continuing Legacy of the Communist Legacy. The Development of Family Policies in Poland and the Czech Republic.“ *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society* 14 (3): 351–379.

Saxonberg, S., Sirovatka, T. 2009. " Neo-liberalism by Decay? The Evolution of the Czech Welfare State" *Social Policy and Administration* 43(2): 186-2032.

Saxonberg, S., T. Sirovátka. 2006. „Failing Family Policies in Post-communist Central Europe.“ *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice* 8 (2): 185–202.

Sengoku, M. 2004. „Emerging Eastern European Welfare States: A Variant of the ‚European‘ Welfare Model.“ [online]. Sapporo: Slavic Research Center [cit. 5. 11. 2009]. Dostupný z: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no2_ses/3-2_Sengoku.pdf>.

Sirovátka, T. 2003. „Rodinné chování a rodinná politika v České republice.“ Pp. 37–59 in P. Mareš, T. Potočný (eds.). *Modernizace a česká rodina*. Brno: Masarykova univerzita.

Sirovátka, T., M. Wildmanová, A. Bubnová 2000. „Česká rodina a sociální dávky.“ Pp. 53–69. in T. Sirovátka (ed.). *Česká sociální politika na prahu 21. století – Efektivnost, selhávání, legitimita*. Brno: Masarykova universita.

Sirovátka, T., P. Mareš. 2003. „Rodina, sociální rizika a sociální politika.“ Pp. 108–128 in P. Mareš, T. Potočný (eds.). *Modernizace a česká rodina*. Brno: Masarykova univerzita.

Sirovátka, T., S. Saxonberg. 2006. „Seeking the Balance Between Work and Family After Communism.“ *Marriage and Family Review* 39 (3/4): 287–313.

Sjoberg, O. 2010. „Ambivalent Attitudes, Contradictory Institutions: Ambivalence in Gender-role Attitudes in Comparative Perspective.“ *International Journal of Comparative Sociology* 51 (1–2): 33–57.

Soukupová, E. 2007. „Mateřská dovolená: jak si stojíme v porovnání s Evropou?“ *Demografie* 49 (1): 60–72.

Staddon, R. (ed). *Fertility and Family Policies in Central and Eastern Europe*. WORKING PAPER 15-01. Oxford University Press.

Steiber, N. 2009. „Reported Levels of Time-based and Strain-based Conflict between Work and Family Roles in Europe.“ *Social Indicators Research* 93 (3): 469–488.

Stropnik, N., J. Sambt. 2007. „Parental leave and Child Allowances: Attitudes, Preferences and Possible Impact.“ *Revija za socijalnu politiku* 14 (3): 347–371. Dostupné z:http://www.rsp.hr/ojs2/index.php/rsp/article/viewFile/714/670

Szelewa, D. 2007. 'The Continuing Legacy of the Communist Legacy', *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 14, 3.

Szelewa, D., M. P. Polakowski. 2008. „Who Cares? Changing patterns of childcare in Central and Eastern Europe.“ *Journal of European Social Policy* 18(2): 115–131.

Tárki 2010. *Child poverty and child well-being in the European Union. Report for the EC.* DG Employment, Social affairs and Equal opportunities. Brussels: Aplica.Dostupné z http://www.tarki.hu/en/research/childpoverty/index.html [cit. 13. 5. 2012]

Testa, R. M. 2006. „Childbearing Preference and Family Issues in Europe.“ *Vienna Yearbook of Population Research* 2007: 357–379.

Thévenon, O. 2011. „Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis“. *Population and Development Review* 37 (1): 57-87.

Tomka, B. 2006. „East Central Europe and the European Social Policy Model: A Long Term View.“ *East European Quarterly* 40 (2): 135–159.

Tuček, M., Kuchařová, V. 2000. „Proměny rodiny v období transformace od totality k občanské společnosti jako výzva pro rodinou politiku.“ Sborník příspěvků z mezinárodní konference *Rodina – zdroj lidského kapitálu Evropy v 21. století.* Brno 27.–28. 11. 2000 (online). Dostupné na:http://www.rodiny.cz/ncpr/rod_stat/tis/sbornik_2000.htm [cit. 13. 5. 2007]

Vandenbroucke, F., K. Vleminckx. 2011. „Disappointing poverty trends: is the social investment state to blame?“. *Journal of European Social Policy* 21 (5): 450-471.

Van Mechelen, N., J Bradshaw, J. 2012. „Child Poverty as a Government Priority: Child Benefit Packages for Working Families, 1992–2009“. Pp 81-107 in *Minimum Income Protection in Flux*. Marx, I. & Nelson, K. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave, Macmillian.

Večerník, J. (ed.). 1998. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998*. Praha: Academia.

Večeřa, M. 1996. *Sociální stát – Východiska a přístupy*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Waldfogel, J. 2002. " Childcare, women's employment and child outcomes." *Journal of Population Economics* 15(3): 527–548.

Whiteford, P., W. Adema. 2007. "What Works Best in Reducing Child Poverty: A Benefit or Work Strategy?" OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 51. Dostupné z: http://www.oecd.org/social/familiesandchildren/38227981.pdf

Zeman, J. 2000. „Specifické rysy koncepce rodinné politiky Polska, Maďarska, Slovenska a České republiky – směřujeme i v této oblasti do EU?" [online]. *Rodina – zdroj lidského kapitálu Evropy ve 21. stol.* Sborník z česko-německo-rakouské konference. Brno: Národní centrum pro rodinu [cit. 1. 11. 2010]. Dostupný z: <http://www.rodiny.cz/ncpr/rod_stat/tis/sbornik_2000.htm>.

ZDROJE DAT

- Příjmy a životní podmínky (EU-SILC) 2007, v. 2009.
- Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR
- EUROSTAT
- EUROMOD Country Reports
- MISSOC
- OECD Family Database
- Grantové projekty:
- "The Canadian Family Benefit Packages in International Context" (kanadský vládní grant) a
- "Srovnávací analýza rodinných politik v zemích střední a východní Evropy" (Grantová agentura AV ČR; KJB700280901).

Elektronické zdroje:

- http//: www.eurostat.eu
- http//www.coe.int/familypolicy/database,
- http://www.mpsv.cz/cs/
- http://www.employment.gov.sk
- http://www.czso.cz
- http://www.missoc.org
- http://www.oecd.org

PŘÍLOHY

Zkratky zemí

BE Belgie	CY Kypr	SI Slovinsko
BG Bulharsko	LV Lotyšsko	SK Slovensko
CZ Česká republika	LT Litva	FI Finsko
DK Dánsko	LU Lucembursko	SE Švédsko
DE Německo	HU Maďarsko	UK Spojené království
EE Estonsko	MT Malta	IS Island
IE Irsko	NL Nizozemsko	NO Norsko
EL Řecko	AT Rakousko	CH Švýcarsko
ES Španělsko	PL Polsko	HR Chorvatsko
FR France	PT Portugalsko	TR Turecko
IT Itálie	RO Rumunsko	

Popis obsahu analyzovaných položek CBP

- **Daň z příjmu** = výše daně z příjmu + úlevy na dani a daňové dávky
- **Sociální zabezpečení** = odvody na pojistném na sociální zabezpečení
- **Testované dávky** = dávky odvíjející se od přítomnosti dětí v rodině závislé na příjmu rodiny
- **Netestované dávky** = dávky odvíjející se od přítomnosti dětí v rodině nezávislé na příjmu rodiny
- **Čistý nájem** = náklady na bydlení + příspěvky na bydlení
- **Místní daň** = místní daň z nemovitosti apod.
- **Výdaje na služby péče o dítě** = náklady na celodenní péči o dítě umístěné v předškolním zařízení (jeslích)
- **Výživné** = státem garantované výživné v případě, že povinovaný rodič výživné odmítá platit
- **Jiné** = další dávky poskytované rodinám s dětmi, které nejsou přímo dávkami na dítě, ale svým vlivem ve výsledku plní tuto funkci

Tabulka 1. Vybrané sociální a nemocenské dávky ČR 2007-2015

		2007-2008	69 (694)	0,0 (8,1)
		2009	70 (1375)	1,4 (98,1)
Peněžitá pomoc v mateřství (placená mateřská dovolená)	v % z denní mzdy (max. z Kč)	2010	70 (1384)	0,0 (0,7)
- stav koncem období 1)		2011	70 (1444)	0,0 (4,3)
		2012	70 (1467)	0,0 (1,6)
		2013	70 (1511)	0,0 (3,0)
		2014	70 (1514)	0,0 (0,2)
		2015	70 (1554)	0,0 (2,6)
		2016 (1.1.)	70 (1576)	0,0 (1,4)
Rodičovský příspěvek (měsíčně)	Kč	2008-2011	3800-11400	–49,9-50,4
- stav koncem období 2a)		2012-2016 (1.1.)	3800-11500	0,0-0,9
Délka placené mateřské dovolené	počet týdnů	1990-2014	28	0,0
Další volno k péči o dítě (s rodič. příspěvkem) 2b)	počet roků	1995-2007	3-4	0,0-33,3
		2008-2014	2-4	–33,3-0,0

Zdroj: VÚPSV 2015 Vybrané sociální ukazatele. Upraveno.
Poznámky:
1) do roku 1992 z čisté denní mzdy, poskytováno za pracovní dny; od roku 1993 z hrubé denní mzdy, poskytováno za kalendářní dny (stejná sazba platí i pro osoby samostatně výdělečně činné, z vyměřovacího základu pojistného)
2a) od roku 1994 rodičovský příspěvek zahrnuje též dříve vyplácený státní vyrovnávací příspěvek; do roku 2003 se vyplácel tomu z rodičů, který z důvodu péče o dítě nepracoval, od roku 2004 tomu z rodičů, který o dítě pečuje (nově se umožňuje pracovat bez omezení výše příjmu), vyplácí se pevná částka bez ohledu na počet dětí, o které pečuje - do roku 2006 ve vazbě na životní minimum pečujícího rodiče, v roce 2007 ve vazbě na průměrnou měsíční mzdu v nepodnikatelském sektoru, v letech 2008-2011 ve zvýšené výměře 11400 Kč do 2 let věku nejmladšího dítěte, v základní výměře 7600 Kč do 3 let věku nejmladšího dítěte nebo ve snížené výměře 3800 Kč do 4 let věku nejmladšího dítěte, od roku 2012 si rodič může (nejvýše jednou za tři měsíce) zvolit měsíční výši příspěvku, a to až do vyčerpání celkové částky 220000 Kč nejdéle do 4 let věku dítěte, podle podmínek stanovených zákonem č. 117/1995 o státní sociální podpoře
2b) délka nároku na další volno k péči o dítě (rodičovská dovolená) je do 3 let věku dítěte; délka možného poskytování rodičovského příspěvku se od 4.Q 1995 prodlužuje do 4 let věku dítěte, od roku 2008 je možné zkrácení i do 2 let věku dítěte (ve vazbě na výši rodičovského příspěvku uvedeného v poznámce 2a)

Tabulka 2. Daň z příjmu v ČR 1994- 2015

Ukazatel	Měrná jednotka	Rok	Absolutně
Daň z příjmů fyzických osob:	% z daňového základu	1994	15-44
- daň z příjmů ze závislé činnosti (mezd)	(základní sazby)	1995	15-43
		1996-1999	15-40
		2000-2005	15-32
		2006-2007	12-32
		2008-2012	15
		2013-2015 (1.1.)	15 (7)[+)]

Daňovým základem byla do roku 1992 dosažená mzda, od roku 1993 do roku 2007 dosažená mzda po odpočtu povinného pojistného a nezdanitelných částek; (v roce 2008 ve výši 35 % z dosažené mzdy, od roku 2009 ve výši 34 % z dosažené mzdy)

Tabulka 3. Pojistné v ČR 2004- 2015

Ukazatel	Měrná jednotka	Rok	Pojistné				Úhrnem
			A	B	C	D	(A+B+C+D)
a	b	c	1	2	3	4	5
Pojistné zaměstnanců placené:		2004-2008	4,40	28,00	1,60	13,50	47,50
		2009-2012	2,30	28,00	1,20	13,50	45,00
zaměstnancem a zaměstnavatelem celkem	% z mezd	2013-2015 (1.1.)	2,30	28,00 (25,00)[+)]	1,20	13,50	45,00 (42,00)[+)]
z toho :							
- zaměstnancem	% ze zúčtované mzdy *)	1996-2008	1,10	6,50	0,40	4,50	12,50
		2009-2012	0,00	6,50	0,00	4,50	11,00
		2013-2015 (1.1.)	0,00	6,50 (3,50)[+)]	0,00	4,50	11,00 (8,00)[+)]

A - nemocenské pojištění, B - důchodové pojištění, C - příspěvek na státní politiku zaměstnanosti, D - všeobecné zdravotní pojištění

a) od 1.1. 1994 nepovinné b) bez pojistného na nemocenské pojištění c) vč. pojistného na nemocenské pojištění

*) v letech 2008-2009 je maximálním vyměřovacím základem (výše zúčtované mzdy) částka ve výši 48násobku stanovené průměrné měsíční mzdy, v letech 2010-2011 ve výši 72násobku stanovené průměrné měsíční mzdy, v roce 2012 u sociálního pojištění ve výši 48násobku, resp. u zdravotního pojištění 72násobku stanovené průměrné měsíční mzdy, od roku 2013 u sociálního pojištění ve výši 48násobku stanovené průměrné měsíční mzdy (nad tuto částku se pojistné neplatí)

Tabulka 4. Sleva na dani ČR 2008-2015

	A	B	C	D	E	F	G
2008-2009	24840	10680	24840 (68000)	2520	5040	16140	4020
2010	24840	11604	24840 (68000)	2520	5040	16140	4020
2011	23640	11604	24840 (68000)	2520	5040	16140	4020
2012-2014	24840	13404	24840 (68000)	2520	5040	16140	4020
2015 (1.1.) +++)	24840	13404 - 17004	24840 (68000)	2520	5040	16140	4020

+++) od roku 2015 sleva na dítě podle počtu dětí v domácnosti: 13404 Kč na první dítě, 15804 Kč na druhé dítě, 17004 Kč na třetí a další dítě

A - pro poplatníka

B - na vyživované dítě v domácnosti

C - na manželku ve společné domácnosti s vlastními příjmy nižšími než (... Kč)

D - pro poplatníka - poživatele částečného invalidního důchodu

E - pro poplatníka - poživatele plného invalidního důchodu

F - pro poplatníka, je-li držitelem průkazu ZTP-P

G - pro poplatníka do 26 let, soustavně se připravujícího na povolání studiem

Tabulka 5. Přídavek na dítě ČR 1990-2015

Přídavky na děti (měsíčně) - stav koncem období 3)	Kč	1990-1992	200-1720
Child allowances (monthly) - end of period 3)	Kč	1993-1995	340-490
		1996	0-650
		1997	0-682
		1998	0-608
		1999	0-720
		2000	0-740
		2001-2004	0-784
		2005	0-797
		2006-2007	0-810
		2008	0-700
		2009	0-750
		2010-2016 (1.1.)	0-700

Tabulka 6. Doba vyplácení a výše příspěvku v mateřství*

Kód	Země	Typ pojištění (P)	Délka nároku v týdnech	Nahrazená část DVZ (v %)	Daň	Výška daně z příjmu z Ø mzdy	Odvody na sociální pojištění	Výška pojistného v %, odvedeného z PPM
BE	Belgie	nemocenské P	15	82 (75)	ano	26,60	ne	-
BG	Bulharsko	sociální P	45	90	ne	-	-	-
CZ	Česko	nemocenské P	28	69	ne	-	-	-
DK	Dánsko	placené z daní	18 (50)	100	ano	30,60	jen důchodové	0,30
EE	Estonsko	nemocenské P	20	100	ano	18,73	ne	-
FI	Finsko	nemocenské P	18 (44)	90 (70)	ano	24,20	jen nemocenské	1,50
FR	Francie	nemocenské P	16 nebo 26	100	ano	13,10	ne	6,70
IE	Irsko	sociální P	26	80	ne	-	-	-
IS	Island	nemocenské P	13 (26)	80	ano	25,50	jen důchodové	4,00
IT	Itálie	sociální P	22 (+26)	80 (30)	ano	18,60	ne	-
CY	Kypr	sociální P	18	80	ne	-	-	-
LI	Lichtenštejnsko	nemocenské P	20	80	ano	n.a.	ne	-
LV	Lotyšsko	nemocenské P	16 (52)	100 (70)	ne	-	-	-
LT	Litva	nemocenské P	18 (59-111)	100 (85)	ano	23,13	ne	-
LU	Lucembursko	nemocenské P	16	100	ano	8,90	ano	10,65
HU	Maďarsko	sociální P	24 (52)	70	ano	12,40	jen důchodové	8,50
MT	Malta	sociální P	14	889 EUR	ne	-	-	-
DE	Německo	nemocenské P	14	100	ne	-	-	-
NL	Nizozemsko	nemocenské P	16	100	ano	8,50	ano	38,20
NO	Norsko	nemocenské P	38 nebo 48	100 nebo 80	ano	20,90	ano	7,80
PL	Polsko	nemocenské P	16 nebo 18	100	ano	6,1	ano	26,96
PT	Portugalsko	sociální P	17	100	ne	-	-	-
AT	Rakousko	nemocenské P	16	100	ne	-	-	-
RO	Rumunsko	sociální P	18	85	ne	-	-	-
SK	Slovensko	nemocenské P	28 (37)	55	ne	-	-	-
SI	Slovinsko	rodičovské P	15 (52)	100	ano	11,31	ano	22,93
ES	Španělsko	sociální P	16	100	ano	12,70	ano	6,35
SE	Švédsko	rodičovské P	76	80	ano	24,00	ne	-
CH	Švýcarsko	nemocenské P	16	80	ano	10,00	ano	11,00
UK	Velká Británie	Všeob. národní P	26	90	ano	15,90	ano	9,40

Poznámky:
*v závorkách jsou uvedeny délky následného rodičovského příspěvku, pokud je jeho výše odvozena z předchozí mzdy
Všechny údaje se vztahují k případu narození pouze jednoho dítěte, tj. vícečetné porody nejsou zohledňovány.
Údaje o dani převzaty z databáze EUROSTATu a vztahují se k roku 2008. Ostatní data pocházejí ze srovnávacích tabulek MISSOC k 1. 7. 2008
DVZ = denní vyměřovací základ
BE - 82% předchozí mzdy hrazeno pouze během prvních 30 dní mateřské dovolené. Od 31. dne se náhrada snižuje na 75%. V určitých případech je možno aplikovat úlevu na daních.
DK - 18 týdnů (4 před porodem a 14 po porodu) je vyhrazeno pouze matce. Oba rodiče mají pak nárok na dalších 46 týdnů MD, z toho 32 hrazených v plné výši.
FI - 105 po sobě jdoucích dní (bez nedělí) je rezervováno matce. Z nich je zhruba polovina hrazena z 90% a zbytek z maximálně 70%. Kterýkoli z rodičů má poté nárok na dalších 158 dní (opět bez nedělí), 30 dní nahrazovaných ze 75% a zbytek do výše max. 70% předchozí mdy.
FR - 16 týdnů placené MD je poskytováno při narození prvního a druhého dítěte; od třetího dítěte dále dovolená prodloužena o další dva týdny
IS - První tři měsíce jsou rezervovány pouze matce, další tři (hrazené ve stejné výši) si může vybrat kterýkoli z rodičů.
IT - mateřskou dovolenou lze prodloužit o dalších 26 týdnů, náhrady mzdy se však snižuje na 30 %.
LT - Po skončení MD má kterýkoli z rodičů nárok na vyplácení příspěvku ve shodné výši do 1 roku věku dítěte.
NO - možnost vybrat si mateřskou dovolenou buď v délce 54 týdnů při 80% náhradě mzdy anebo 44 týdnů při 100% náhradě mzdy. 4 týdny rezervované pouze otci (proto nepoužity při analýze)
PL - Při narození prvního dítěte je poskytována mateřská dovolená v délce 18 týdnů, při druhém a dalším dítěti se zvyšuje na 20 týdnů.
SE - Z 80% nahrazován plat jen v prvních 390 dnech mateřsko-rodičovské dovolené. Zbylé cca tři měsíce hrazeny fixní částkou cca 20 EUR na den.
SI- První 105 dní je rezervováno pouze matce. Oba z rodičů pak mají právo na dalších 260 dnů rodičovské dovolené hrazené ve stejné výši.
SK - Osamělé matky mají nárok na prodlouženou dobu trvání mateřské dovolené v délce 37 týdnů.
UK - Z 90% nahrazován plat jen v prvních 6 týdnech mateřské dovolené. Po zbytek mateřské poskytována částka v maximální výši 117.18 GBP či v 90% náhrady platu, pokud je tato částka nižší.

Tabulka 7. Ekonomická aktivita v EU

Země	Celkový počet obyvatel (1000)		Počet ekonomicky aktivních (1000)		Podíl ekonomicky aktivních (%)	
	2000	2010	2000	2010	2000	2010
EU-27	319 598	331 157	222 098	239 608	68.6	71.0
BE	6 719	7 177	4 395	4 895	65.1	67.7
BG	5 491	5 046	3 355	3 401	60.7	66.5
CZ	7 116	7 400	5 126	5 269	71.3	70.2
DK	3 532	3 622	2 836	2 936	80.0	79.5
DE	55 062	53 546	39 603	41 684	71.1	76.6
EE	916	904	663	687	70.2	73.8
IE	2 546	3 002	1 767	2 135	68.2	69.5
EL	7 078	7 231	4 606	5 017	63.8	68.2
ES	27 373	31 261	17 486	23 089	65.4	73.4
FR	37 430	39 972	25 716	28 583	68.7	70.6
IT	38 642	39 546	23 468	24 975	60.1	62.2
CY	438	534	311	411	69.1	74.4
LV	1 600	1 549	1 094	1 157	67.2	73.2
LT	2 319	2 283	1 681	1 635	70.8	70.5
LU	288	335	186	231	64.1	68.2
HU	6 764	6 769	4 090	4 256	60.1	62.4
MT	263	290	154	177	58.0	60.2
NL	10 722	11 017 b	8 116	8 760 b	75.2	78.2 b
AT	5 375	5 606	3 849	4 284	71.0	75.1
PL	25 739	26 527	17 319	17 660	65.8	65.6
PT	6 909	7 114	:	:	:	:
RO	15 231	14 999	11 474	9 965	68.4	63.6
SI	1 397	1 422	965	1 042	67.5	71.5
SK	3 693	3 926	2 587	2 707	69.9	68.7
FI	3 452	3 537	2 590	2 672	74.5	74.5
SE	5 708	6 101	4 494	4 962	77.3	79.5
UK	37 793	40 441	28 919	31 382	75.5	75.5
IS	:	203	:	179	:	84.7
NO	2 871	3 229	2 331	2 592	80.2	78.1
CH	4 820	5 291	:	:	80.5	82.4

Tabulka 8. Nezaměstnanost v EU-27 (% z z odob ve věku 15-74 let), rok 2007 a 2010

	2007			2010		
	Celkem	Muži	Ženy	Celkem	Muži	Ženy
EU-27	7,2	6.6	7.9	9,7	9.7	9.6
BE	7,5	6.7	8.5	8,3	8.1	8.5
BG	6,9	6.5	7.3	10,2	10.9	9.5
CZ	5,3	4.2	6.7	7,3	6.4	8.5
DK	3,8	3.5	4.2	7,4	8.2	6.6
DE	8,7	8.6	8.8	7,1	7.5	6.6
EE	4,7	5.4	3.9	16,9	19.5	14.3
IE	4,6	4.9	4.1	13,7	16.9	9.7
EL	8,3	5.2	12.8	12,6	9.9	16.2
ES	8,3	6.4	10.9	20,1	19.7	20.5
FR	8,4	7.8	9.0	9,8	9.4	10.2
IT	6,1	4.9	7.9	8,4	7.6	9.7
CY	4	3.4	4.6	6,3	6.2	6.5
LV	6	6.4	5.6	18,7	21.7	15.7
LT	4,3	4.3	4.3	17,8	21.2	14.5
LU	4,2	3.4	5.1	4,5	3.9	5.3
HU	7,4	7.1	7.7	11,2	11.6	10.7
MT	6,4	5.9	7.6	6,9	6.7	7.2
NL	3,6	3.1	4.1	4,5	4.4	4.5
AT	4,4	3.9	5.0	4,4	4.6	4.2
PL	9,6	9.0	10.4	9,6	9.3	10.0
PT	8.9 e	8.0 e	10.0 e	12.0 e	11.8 e	12.2 e
RO	6,4	7.2	5.4	7,3	7.9	6.5
SI	4,9	4.0	5.9	7,3	7.5	7.1
SK	11,1	9.9	12.7	14,4	14.2	14.6
FI	6,9	6.5	7.2	8,4	9.1	7.6
SE	6,1	5.9	6.5	8,4	8.5	8.2
UK	5,3	5.6	5.0	7,8	8.6	6.8
IS	:	:	:	:	:	:
NO	2,5	2.6	2.5	3,5	4.0	3.0
CH	:	:	:	:	:	:

Data se vztahují k populaci ve věku 15-74 let. e = odhad
Zdroj: Eurostat (online data code: une_rt_a)

Tabulka 9. Podíl částečných úvazků v EU

Země	2000			2010		
	Celkem	Muži	Ženy	Celkem	Muži	Ženy
EU-27	16,2	6.5	28.9	19,2	8.7	31.9
BE	18,9	5.5	37.4	24	9.0	42.3
BG	:	:	:	2,4	2.2	2.6
CZ	5,3	2.2	9.3	5,9	2.9	9.9
DK	21,3	10.2	34.1	26,5	15.2	39.0
DE	19,4	5.0	37.9	26,2	9.7	45.5
EE	8,1	5.3	10.9	11	7.1	14.5
IE	16,4	6.9	30.3	22,4	11.8	34.7
EL	4,5	2.6	7.8	6,4	3.7	10.4
ES	7,9	2.8	16.8	13,3	5.4	23.2
FR	16,7	5.3	30.8	17,8	6.7	30.0
IT	8,4	3.7	16.5	15	5.5	29.0
CY	8,4	4.5	13.9	9,3	6.5	12.7
LV	11,3	9.7	12.8	9,7	7.8	11.4
LT	10,2	9.2	11.1	8,1	6.7	9.3
LU	10,4	1.7	25.1	17,9	4.0	36.0
HU	3,5	2.0	5.2	5,8	3.9	8.0
MT	6,8	3.0	15.5	12,4	5.9	24.9
NL	41,5	19.3	71.0	48.9 b	25.4 b	76.5 b
AT	16,3	4.1	32.2	25,2	9.0	43.8
PL	10,5	8.2	13.4	8,3	5.7	11.5
PT	10,9	6.4	16.4	11,6	8.2	15.5
RO	16,5	14.6	18.6	11	10.6	11.4
SI	6,5	5.3	7.8	11,4	8.6	14.7
SK	2,1	1.1	3.1	3,9	2.8	5.4
FI	12,3	8.0	17.0	14,6	10.0	19.6
SE	19,5	8.2	32.3	26,4	14.0	40.4
UK	25,1	8.9	44.4	26,9	12.6	43.3
IS	:	:	:	22,9	11.9	34.9
NO	25,8	10.6	43.0	28,4	15.4	42.9
CH	30,5	10.8	55.6	35,3	14.1	60.6
HR	:	:	:	9,7	7.3	12.5

Tabulka 10. Varianty čerpání rodičovského příspěvku, ČR, rok 2008.

	Věk dítěte						
	0 22 týdnů	22 týdnů až 21 měsíců	21 2měsíců	24- 36 měsíců	36 a-48 měsíců	4 7 let	7 15 let
Rychlejší čerpání	PPM	zvýšená výměra					
Klasické čerpání	PPM	základní výměra					
Pomalejší čerpání	PPM	základní výměra	snížená výměra				
bez nároku na PPM	základní výměra		snížená výměra				

Zdroj: MPSV

Graf 1. Délka mateřské a rodičovské dovolené a doba, po kterou je vyplácena náhrada příjmu

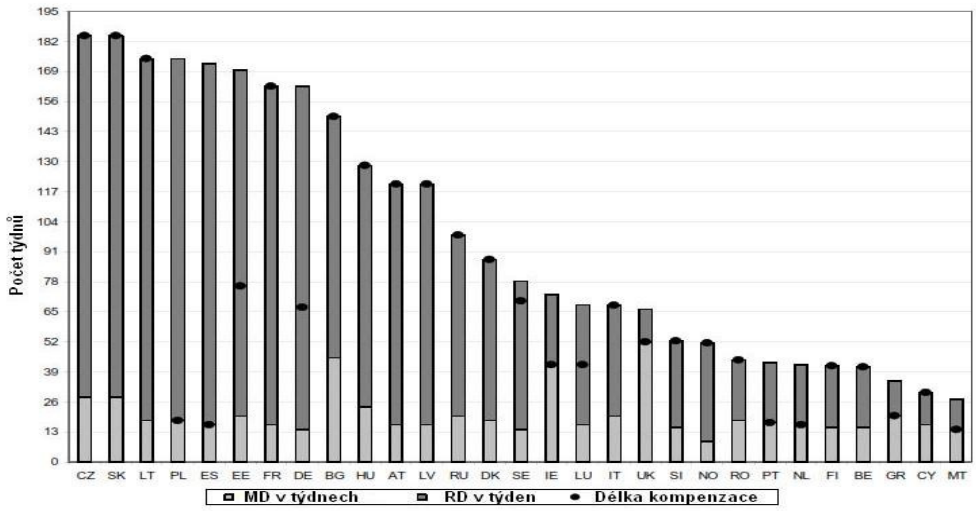

Zdroj: Saraceno, Keck 2008

Graf 2. Podíl z celkové délky MD a RD tvořený plnou kompenzací příjmu a veřejně financovanými službami péče o dítě

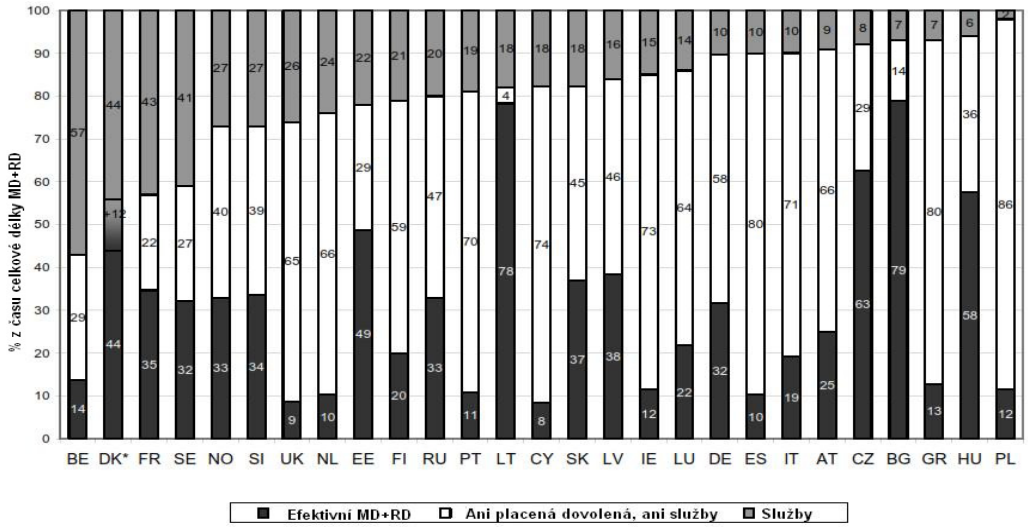

Zdroj: Saraceno, Keck 2008

Graf 3. Délka placené mateřské a rodičovské dovolené v týdnech od narození dítěte, rok 2009

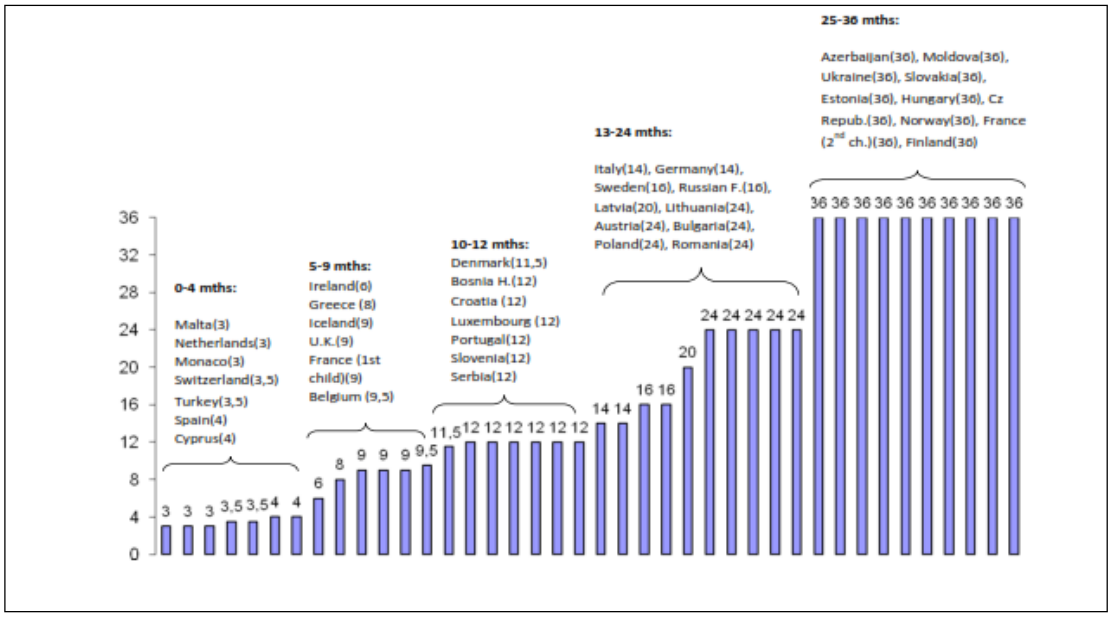

Zdroj: Převzato z Family policy in Council of Europe member states, 2009

Graf 4. Podíl dětí ve věku 0-2 roky navštěvující zařízení péče o děti, v %.

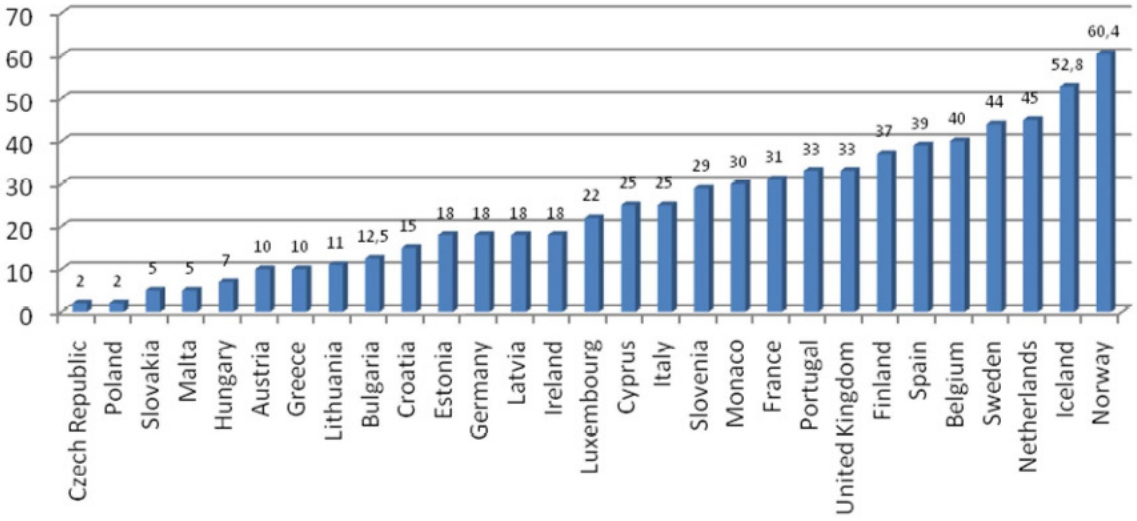

Zdroj: Eurostat – EU-SILC 2006, převzato z Family Policy in Council of Europe Member states, 2009

Obrázek 1. Rozložení zemí podle výše finanční podpory různým typům domácností s dětmi – vysledky faktorové analýzy

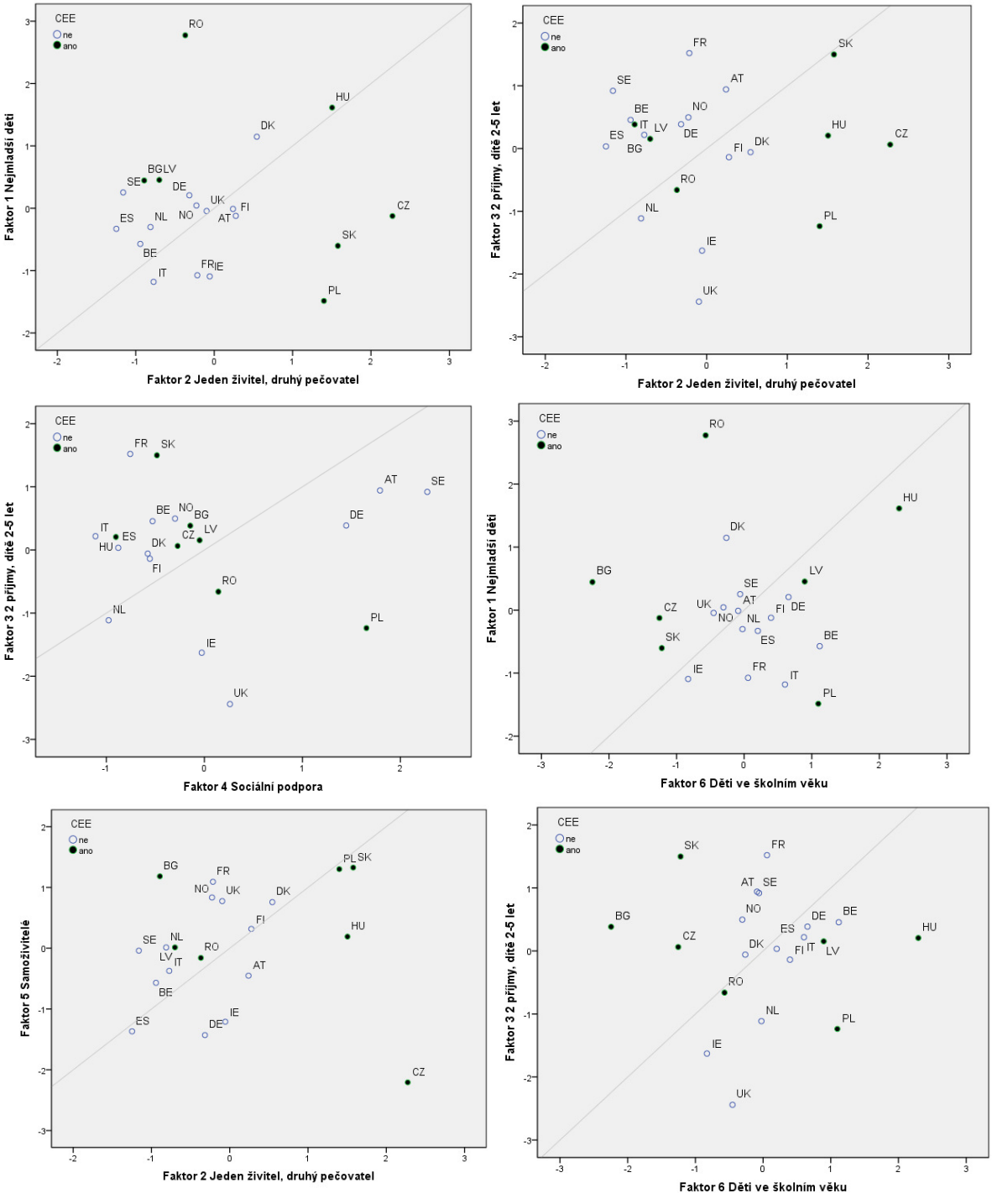

Obrázek 2. Profily zaměření státní finanční podpory podle země a typů domácnosti

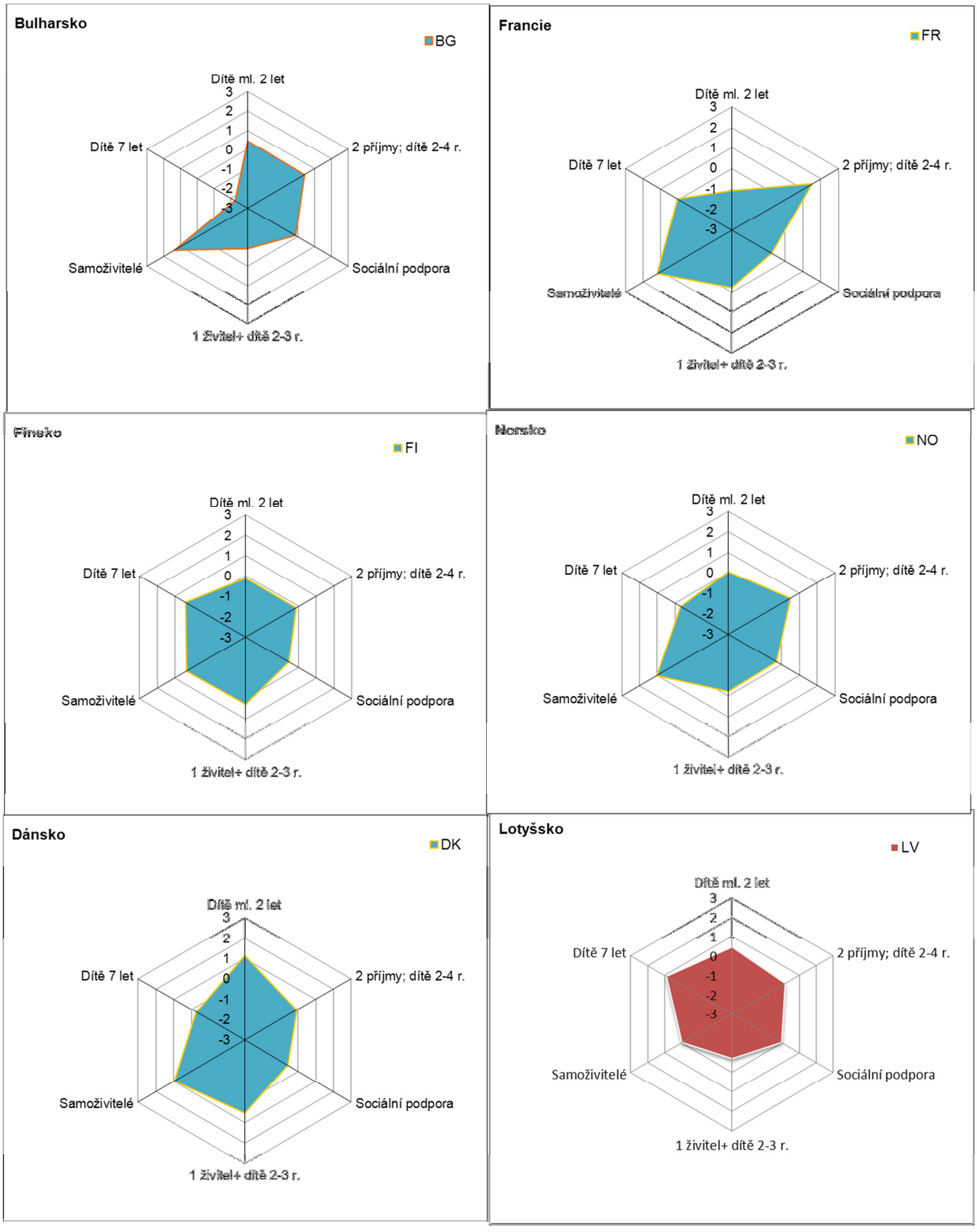

Obrázek 2. Pokračování

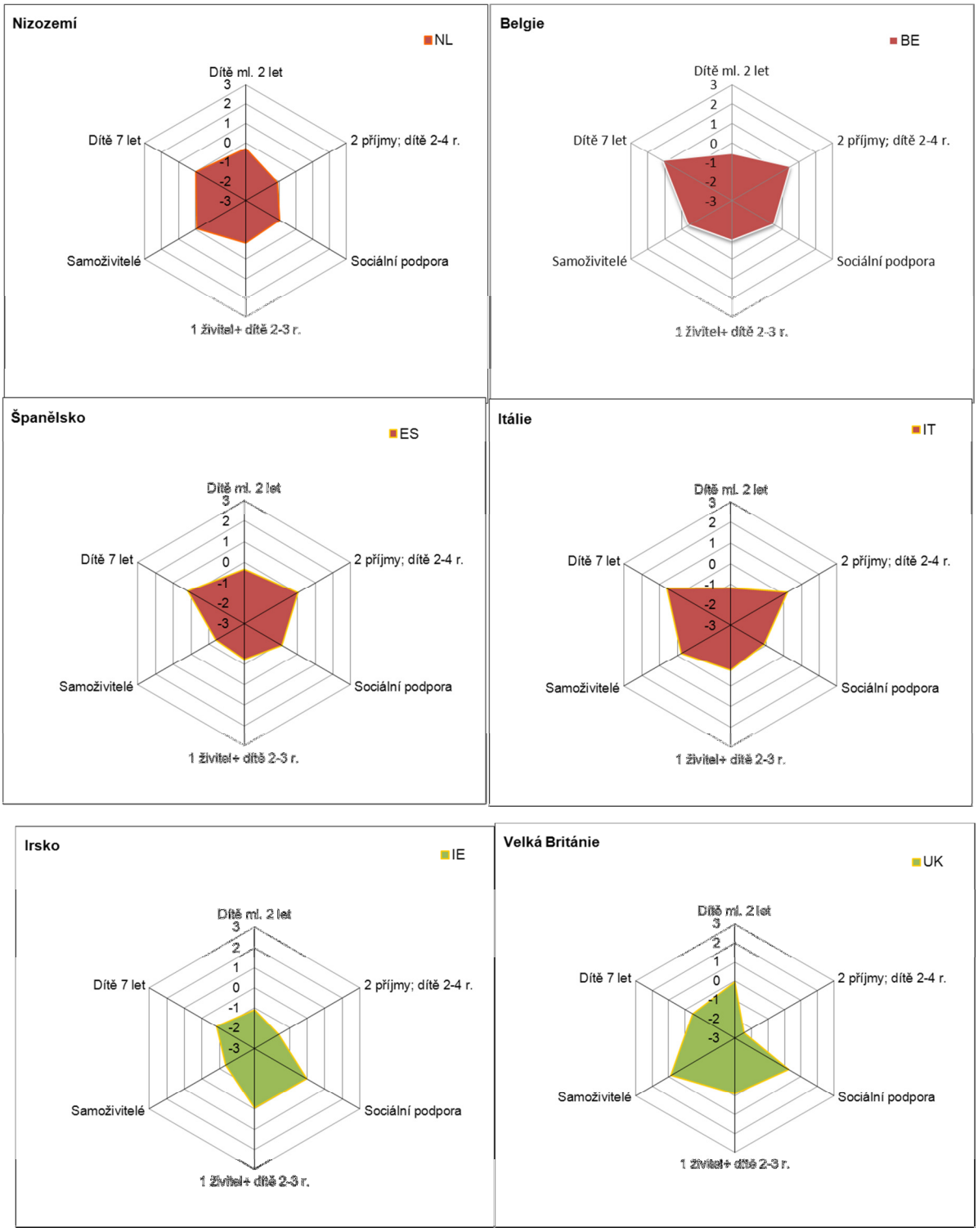

Obrázek 2. Pokračování

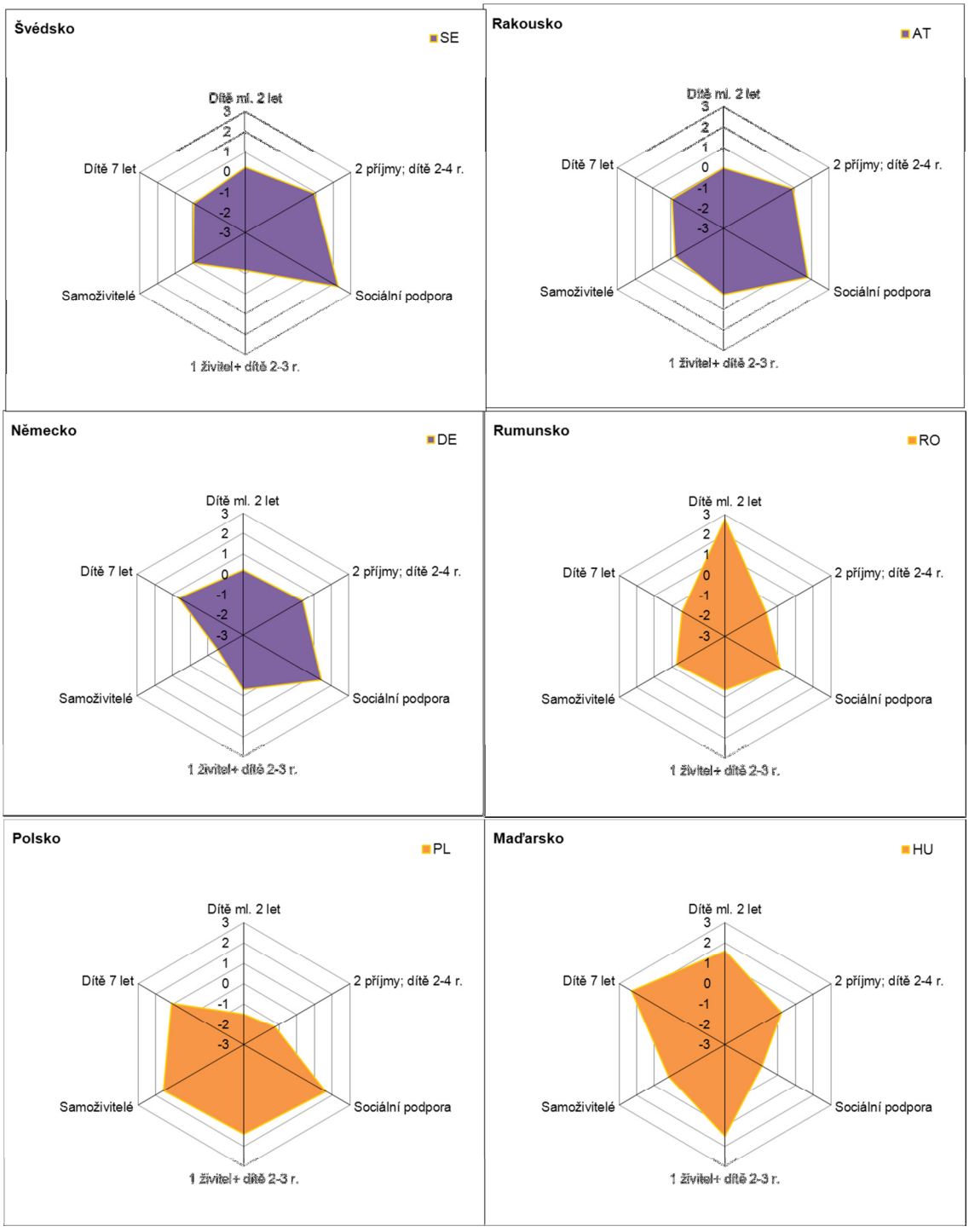

Obrázek 2. Pokračování

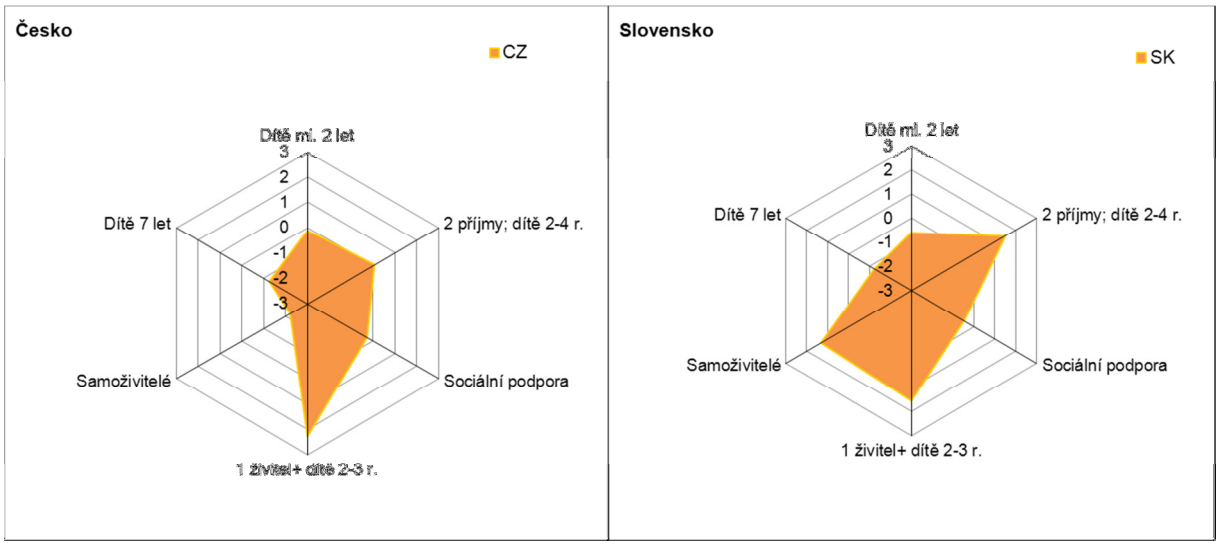

SEZNAM TABULEK A GRAFŮ

Tabulka 1.1. Charakteristiky welfare režimů....16

Tabulka 1.2. Vztah mezi modelem pojištění, genderovou politikou a genderovou nerovností (Korpi 2000)....18

Tabulka 1.3. Modely sociálního státu a typy rodinné politiky....24

Obrázek 1.1 Stupeň de-familializace v evropských zemích....26

Tabulka 2.1. Přehled analyzovaných modelových rodin....42

Graf 3.1. Délka mateřské dovolené a výše náhrady předchozí mzdy....49

Tabulka 3.1. Skupiny zemí podle existence horní hranice výše PPM....50

Graf 3.2. Délka mateřské dovolené a skutečná výše náhrady ušlé mzdy....52

Graf 3.3. Skutečný náhradový poměr na MD vs. počet hrubých mezd vyplacených v průběhu MD....53

Obrázek 3.1. Obnos vyplacený na PPM v průběhu MD a poměr náhrady předchozí mzdy....55

Graf 3.4: Pozice zemí podle štědrosti PPM. Výše poměru náhrady předchozí mzdy vs. délka MD a obnos vyplacených peněz....56

Graf 3.5. Dopad rodičovství na zaměstnanost žen s dětmi ve věku 0 – 6 let, rok 2009....61

Graf 3.6. Změna v zaměstnanosti žen podle věku nejmladšího dítěte, 2008-2013....62

Graf 3.7. Zaměstnanost matek podle věku nejmladšího dítěte 2013....62

Graf 3.8. Srovnání finanční podpory pro rodiny s dětmi podle toho, zda se rodiče střídají na rodičovské (mateřské) dovolené. Pár s dítětem ve věku 3-15 měsíců. Rok 2008. CBP v % z mediánu čistých příjmů....66

Graf 3.9. Srovnání finanční podpory pro rodiny s dětmi podle toho, zda oba z rodičů pracují. Pár s dítětem ve věku 2 až 3 roky. Rok 2008....68

Graf 3.10. Srovnání finanční výhodnosti různých modelů uspořádání práce a péče v domácnostech s dětmi. Rok 2008....70

Graf 3.11. Souvislost mezi rizikem chudoby dětí a mírou zaměstnanosti matek, EU-SILC 2005....76

Graf 3.12. Srovnání rizika chudoby dětí v úplných a neúplných rodinách....78

Obrázek 3.2. Míra ohrožení příjmovou chudobou v EU (celá populace)....79

Grafy 3.13. a 3.14. Míra ohrožení příjmovou chudobou podle věku dětí, 2009 a 2014....79

Graf 3.15. Míra ohrožení příjmovou chudobou dětí v EU-27, rok 2009....80

Graf 3.16. Míra rizika chudoby dětí ve vybraných zemích CEE, podle míry pracovní intenzity v domácnosti, rok 2009....84

Tabulka 3.2. Míra rizika chudoby dětí ve vybraných zemích CEE, podle složení domácnosti a ekonomické aktivity členů v ekonomicky aktivním věku, rok 2007....85

Graf 3.17. Složení čistého příjmu domácnosti – osamělý rodič a dítě ve věku 2-3 let, ekonomicky neaktivní – na sociální podpoře; EUR ppp....88

Graf 3.18. Složení čistého příjmu domácnosti – osamělý rodič a dítě ve věku 2-3 let, rodič pracuje za polovinu průměrné mzdy, dítě ve školce; EUR ppp....88

Graf 3.19. Složení čistého příjmu domácnosti – osamělý rodič a dítě ve věku 2-3 let, rodič pracuje za průměrnou mzdu, dítě ve školce; EUR ppp....89

Graf 3.20. Složení čistého příjmu domácnosti – manželský pár a dítě ve věku 2-3 let, 1 rodič pracuje za polovinu průměrné mzdy, druhý rodič doma s dítětem; EUR ppp 90

Graf 3.21. Složení čistého příjmu domácnosti – manželský pár a dítě ve věku 2-3 let, 1 rodič pracuje za průměrnou mzdu, druhý rodič doma s dítětem; EUR ppp 90

Graf 3.22. Složení čistého příjmu domácnosti – manželský pár a dítě ve věku 2-3 let, 1 rodič pracuje za průměrnou mzdu, druhý rodič za polovinu průměrné mzdy, dítě ve školce; EUR ppp 90

Obrázek 3.3 Změna čistého disponibilního příjmu domácnosti s jedním nebo oběma rodiči v zaměstnání při změně stavu z dlouhodobé nezaměstnanosti do ekonomické aktivity jednoho nebo obou rodičů (výdělek na úrovní 50 %; 1 dítě ve věku 2-3 roky nebo 7-8 let). 92

Obrázek 3.4. Změna čistého disponibilního příjmu domácnosti s jedním nebo oběma rodiči v zaměstnání při změně stavu z dlouhodobé nezaměstnanosti do ekonomické aktivity jednoho nebo obou rodičů (výdělek na úrovní 100 % APW; 1 dítě ve věku 2-3 roky nebo 7-8 let). 93

Obrázek 3.5. Skupiny zemí podle zaměření státní finanční podpory 99

Obrázek 3.6. Hodnota CBP pro šest typů modelových domácností s dětmi v zemích CEE 100

PŘÍLOHY

Zkratky zemí 120

Popis obsahu analyzovaných položek CBP 120

Tabulka 1. Vybrané sociální a nemocenské dávky ČR 2007-2015 121

Tabulka 3. Pojistné v ČR 2004- 2015 122

Tabulka 4. Sleva na dani ČR 2008-2015 123

Tabulka 5. Přídavek na dítě ČR 1990-2015 123

Tabulka 6. Doba vyplácení a výše příspěvku v mateřství* 124

Tabulka 7. Ekonomická aktivita v EU 126

Tabulka 8. Nezaměstnanost v EU-27 (% z z odob ve věku 15-74 let), rok 2007 a 2010 127

Tabulka 9. Podíl částečných úvazků v EU 128

Graf 1. Délka mateřské a rodičovské dovolené a doba, po kterou je vyplácena náhrada příjmu 129

Graf 2. Podíl z celkové délky MD a RD tvořený plnou kompenzací příjmu a veřejně financovanými službami péče o dítě 129

Graf 3. Délka placené mateřské a rodičovské dovolené v týdnech od narození dítěte, rok 2009 130

Graf 4. Podíl dětí ve věku 0-2 roky navštěvující zařízení péče o děti, v % 130

Obrázek 1. Rozložení zemí podle výše finanční podpory různým typům domácností s dětmi – vysláedky faktorové analýzy 131

Obrázek 2. Profily zaměření státní finanční podpory podle země a typů domácnosti 132

Obrázek 2. Pokračování 133

Obrázek 2. Pokračování 134

Obrázek 2. Pokračování 135